

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**ПРАКТИКУМ ІЗ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА:
ПРАКТИКА ТЛУМАЧЕННЯ
І ЗАСТОСУВАННЯ**

Навчальний посібник

Колектив авторів

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
Заслуженого юриста України
Лариси НАЛИВАЙКО*

Дніпро
2024

УДК 340.132

П 69

*Схвалено Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ, протокол № 12 від 29.06.2023*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України **Василь КОСТИЦЬКИЙ** – професор кафедри теорії та історії права та держави Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

доктор юридичних наук, професор **Руслана МАКСАКОВА** – завідувач кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка»;

кандидат юридичних наук **Ольга ЗАХАРОВА** – заступник начальника Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса).

Автори:

д.ю.н., проф., Заслужений юрист України **Л. Р. Наливайко** – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; к.ю.н. **К. М. Глуховея** – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; к.ю.н. **В. В. Горбалінський** – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; к.ю.н. **К. О. Долгорученко** – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; к.ю.н. **А. О. Коренев** – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; д-р філос. в галузі права **А. О. Коршун** – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; к.ю.н. **О. О. Кулініч** – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; к.ю.н. **О. С. Чепік-Трегубенко** – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; **Д. О. Лавренко** – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; **В. В. Чернобук** – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

П 69 Практикум із публічного права: практика тлумачення і застосування : навч. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. Р. Наливайко. 3-є вид. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 260 с.

ISBN 978-617-560-013-9

Навчальний посібник підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Публічне право: практика тлумачення і застосування», що посідає вагомe місце у системі підготовки майбутніх фахівців-юристів

Розрахований на здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних працівників, усіх, хто цікавиться актуальними проблемами тлумачення норм права та правозастосування, а також шляхами їх вирішення.

© Автори, 2023

© ДДУВС, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
СПИСОК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ	7
ТЕМА 1. ПУБЛІЧНЕ ПРАВО: ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА. ХАРАКТЕРИСТИКА ГАЛУЗЕЙ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА.....	10
ТЕМА 2. ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА. ВИДИ ТЛУМАЧЕННЯ	40
ТЕМА 3. СПОСОБИ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА.....	67
ТЕМА 4. ПРАВОРОЗ'ЯСНЮВАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЙНО- ПРАВОВІ АКТИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА.....	92
ТЕМА 5. РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА. ПРАВАЗАСТОСОВНИЙ ПРОЦЕС	120
ТЕМА 6. ПРАВАЗАСТОСОВНИЙ АКТ НОРМ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА.....	165
ТЕМА 7. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА.....	192
ТЕМА 8. ПРОБЛЕМИ АРГУМЕНТАЦІЇ У ПРАВОТЛУМАЧНОМУ ТА ПРАВАЗАСТОСОВНОМУ ПРОЦЕСІ.....	210

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Публічне право: практика тлумачення і застосування» посідає вагомe місце у системі підготовки майбутніх фахівців-юристів. Вона викладається здобувачам вищої освіти на першому році навчання другого (магістерського) рівня вищої освіти Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ протягом одного семестру. Цей курс є базовим у системі інших навчальних юридичних дисциплін.

Навчальний посібник містить детальний опис змісту кожної теми навчальної дисципліни; ключові поняття та тестові завдання до тем навчальної дисципліни, інші завдання; список основної літератури, а також до кожної теми – список спеціалізованої літератури та нормативно-правових актів із внесеними змінами та доповненнями.

Практикум підготовлено згідно з тематичним планом та програмою навчальної дисципліни «Публічне право: практика тлумачення і застосування», що відповідають встановленим освітнім вимогам до підготовки фахівців за спеціальністю «Право».

Мета викладання навчальної дисципліни «Публічне право: практика тлумачення і застосування»: надання здобувачам вищої освіти систематизованого матеріалу у сфері тлумачення і застосування норм права та його поглиблене вивчення, зважаючи на сучасний стан державотворення та правотворення в Україні.

Вивчення дисципліни забезпечує формування таких компетентностей:

Інтегральна компетентність: Здатність розв'язувати завдання дослідницького та/або інноваційного характеру у сфері права.

Загальні компетентності:

ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК2. Здатність проводити дослідження на відповідному рівні.

ЗК3. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК4. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.

ЗК6. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК7. Здатність приймати обґрунтовані рішення.

ЗК10. Здатність розробляти проекти та управляти ними.

Спеціальні компетентності:

СК1. Здатність застосовувати принципи верховенства права для розв'язання складних завдань і проблем, зокрема у ситуаціях правової невизначеності.

СК2. Здатність аналізувати та оцінювати вплив правової системи Європейського Союзу на правову систему України.

СК3. Здатність аналізувати та оцінювати вплив Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також практики Європейського суду з прав людини на розвиток правової системи та системи правозастосування в Україні.

СК4. Здатність оцінювати взаємодію міжнародного права та міжнародних правових систем із правовою системою України.

СК5. Здатність використовувати сучасні правові доктрини та принципи у правотворчості та в процесі застосування інститутів публічного і приватного права, а також кримінальної юстиції.

СК6. Здатність обґрунтовувати та мотивувати правові рішення, давати розгорнуту юридичну аргументацію.

СК9. Здатність застосовувати міждисциплінарний підхід в оцінці правових явищ та правозастосовній діяльності.

СК10. Здатність ухвалювати рішення у ситуаціях, що вимагають системного, логічного та функціонального тлумачення норм права, а також розуміння особливостей практики їх застосування.

СК15. Здатність самостійно готувати проекти актів правозастосування, зважаючи на вимоги щодо їхньої законності, обґрунтованості та вмотивованості.

Здобувачі вищої освіти повинні продемонструвати такі *результати навчання*:

РН 2. Співвідносити сучасну систему цивілізаційних цінностей із правовими цінностями, принципами та професійними етичними стандартами.

РН 6. Обґрунтовано формулювати свою правову позицію, вміти опонувати, оцінювати докази та наводити переконливі аргументи.

РН 7. Дискутувати зі складних правових проблем, пропонувати і обґрунтовувати варіанти їх розв'язання.

РН 9. Генерувати нові ідеї та використовувати сучасні технології у наданні правничих послуг.

РН 11. Використовувати передові знання і методики у процесі правотворення та правозастосування інститутів публічного та приватного права і кримінальної юстиції.

РН 12. Проводити порівняльно-правовий аналіз окремих інститутів права різних правових систем з огляду на взаємозв'язок правової системи України з правовими системами Ради Європи та Європейського Союзу.

РН 13. Аналізувати та оцінювати практику застосування окремих правових інститутів.

РН 14. Обґрунтовувати правову позицію на різних стадіях правозастосування.

РН 15. Мати практичні навички розв'язання проблем, пов'язаних із реалізацією процесуальних функцій суб'єктів правозастосування.

РН 17. Інтегрувати необхідні знання та розв'язувати складні завдання правозастосування у різних сферах професійної діяльності.

Посібник містить тестові завдання до кожної з восьми тем, розроблені відповідно до програми курсу. Всі тестові завдання мають варіанти відповідей, де правильним є лише один. Вони можуть бути використані для перевірки знань здобувачів вищої освіти при поточному контролі, а також як один із варіантів екзаменаційних завдань із курсу «Публічне право: практика тлумачення і застосування». Посібник рекомендовано використовувати під час підготовки до семінарських занять та для самостійного вивчення дисципліни «Публічне право: практика тлумачення і застосування».

Практикум підготовлено на основі Конституції України, законів та підзаконних нормативно-правових актів України, навчальних посібників, підручників, енциклопедичних видань, іншої довідкової літератури. Навчальне видання розраховане на здобувачів вищої освіти різних навчальних закладів, викладачів, науковців, усіх, хто цікавиться актуальними проблемами тлумачення норм права та правозастосування, а також шляхами їх вирішення.

СПИСОК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ

- Бабін Б. В., Ковбан А. В. Права людини та громадянське суспільство : навч. посібник. Одеса : Фенікс, 2014. 258 с.
- Базов В. П. Теорія та принципи міжнародного гуманітарного права : монографія. Київ : Фенікс, 2020. 511 с.
- Бандурка О. М. та ін. Теорія держави і права : підруч. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 415 с.
- Бариська Я., Погорелова З., Попович Т. Загальна теорія права і держави : навч. посібник. Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2021. 550 с.
- Бостан С. К. та ін. Теорія держави і права : навч. посібник. Київ : Академія, 2013. 346 с.
- Васянович О. А. Правовий звичай у правових системах сучасності : монографія. Київ : КНЕУ, 2014. 183 с.
- Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 1 : Історія держави і права України / редкол. : В. Д. Гончаренко (гол.) та ін. Харків : Право, 2016. 848 с.
- Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 2 : Філософія права / редкол. : С. І. Максимов (гол.) та ін. Харків : Право, 2017. 1128 с.
- Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол. : О. В. Петришин (гол.) та ін. Харків : Право, 2017. 952 с.
- Великий енциклопедичний юридичний словник. А–Я / за ред. Ю. С. Шемшученка. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юридична думка, 2012. 1017 с.
- Ганич О. А. Правотворчість в державному управлінні : навч. посібник. Донецьк : ЛАНДОН-ХХІ, 2014. 414 с.
- Гіда О. Є. та ін. Правова система України в епоху глобалізаційного поступу : монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : НАУ, 2014. 490 с.
- Гусарева С. Д., Тихомирова О. Д. Теорія держави та права : навч. посібник. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
- Жаровська І. М. Юридична компаративістика : навч. посібник. Львів : Вид-во ЛКА, 2015. 195 с.
- Жебровська К. А. Універсалізм і релятивізм правових цінностей у діалозі правових систем : монографія. Одеса : Фенікс, 2018. 221 с.
- Загальна теорія права. Академічний курс / кол. авт. ; за ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 576 с.
- Задорожна С. М. Загальні принципи сучасного міжнародного права: еволюція та сучасність : монографія. Чернівці : ЧНУ ; Рута, 2019. 359 с.
- Зозуля Є. В., Іванов І. В., Гончаров А. В. Теорія держави і права: підготовка до державної атестації : навч. посібник / за заг. ред. Є. В. Зозулі. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 163 с.
- Каткова Т. Г. Теорія держави і права : навч. посібник. 2-е вид., доп.

Харків : Право, 2020. 96 с.

➤ Кельман М. С., Стратонов В. М. Загальна теорія права : підруч. 6-е вид., доп. Херсон : Олді-Плюс, 2020. 720 с.

➤ Кириченко В. М., Кириченко Ю. В., Соколенко Ю. М. Політико-правова система України : підруч. / за заг. ред. В. М. Кириченка. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 303 с.

➤ Коршун А. О. Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2022. 247 с.

➤ Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підруч. для юрид. ВНЗ. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 581 с.

➤ Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види : монографія. Харків : Права людини, 2015. 277 с.

➤ Макаренко Л. О. Правова культура: теоретико-методологічні основи дослідження : монографія. Київ : Парламент. вид-во, 2019. 574 с.

➤ Макушев П. В., Хрідочкін А. В. Теорія правозастосування : навч. посібник. Дніпро : Гельветика, 2018. 360 с.

➤ Менджул М. В. Порівняльне сімейне право : навч. посібник. Ужгород : РІК-У, 2021. 293 с.

➤ Михайліна Т. В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи : монографія. Вінниця, 2018. 312 с.

➤ Ніколенко Л. М., Іванюта Н. В., Батечко А. І. Теорія держави та права : навч. посібник. Київ : Дакор, 2021. 215 с.

➤ Орлова О. О., Кучук А. М., Мінченко О. В. Загальна теорія права : навч.-метод. посібник. Суми : Цьома С. П., 2020. 236 с.

➤ Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система : монографія. Харків : Право, 2017. 335 с.

➤ Петришин О. В., Лемак В. В., Максимов С. І. та ін. Загальна теорія права : підруч. Харків : Право, 2020. 568 с.

➤ Петришин О. В., Лук'янов Д. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С., Христова Г. О. Теорія держави і права : навч. посібник для підгот. до держ. іспитів / за заг. ред. О. В. Петришина. 5-е вид., доп. і змін. Харків : Право, 2016. 198 с.

➤ Плавич В. П. Проблеми сучасного праворозуміння : навч. посібник. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. 215 с.

➤ Подорожна Т. С. Теоретико-прикладні засади конституціоналізації правової системи та модернізації Конституції України : монографія. Львів : ПАІС, 2014. 307 с.

➤ Правова доктрина України : у 5 т. / редкол. : В. Я. Тацій та ін. Харків : Право, 2013. Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / Петришин О. В. та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2013. 975 с.

➤ Ротань В. Г. та ін. Новітнє вчення про тлумачення правових актів : навч. посібник / відп. ред. В. Г. Ротань. Харків : Право, 2013. 751 с.

- Северінова О. Б. Теорія держави і права : навч. посібник. Київ : Дакор, 2021. 104 с.
- Теорія держави і права : підруч. Київ : Київ. нац. екон.-торг. ун-т, 2021. 424 с.
- Теорія держави і права в тестових завданнях : навч. посібник / кол. авт. ; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 715 с.
- Теорія держави і права в тестових завданнях : навч. посібник / кол. авт. ; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. 2-е вид. змін., доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 608 с.
- Теорія держави і права у схемах та таблицях : навч. посібник / кол. авт. ; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро: Хай-Тек, 2020. 296 с.
- Тлумачний термінологічний словник з конституційного права (Explanatory Terminological Dictionary on Constitutional law) / кол. авт. ; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : Хай-Тек Прес, 2016. 628 с.
- Трембіцький А. М., Циганюк Ю. В. Порівняльне правознавство : навч.-метод. посібник. 2-е вид., доп. Хмельницький : ІРД, 2014. 216 с.
- Харитонов Р. Ф. Концепція галузевої юридичної компаративістики: науковий та освітній аспекти : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 218 с.
- Чувакова Г., Антошина І. Правові системи сучасності : навч.-метод. посібник. Одеса : Фенікс, 2021. 129 с.
- Шмоткін О. В. Актуальні проблеми теорії держави і права : підруч. Київ : НА СБУ, 2019. 275 с.
- Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Т. 1 : А–Г. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. 672 с.
- Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Т. 2 : Д–Й. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. 744 с.
- Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Т. 3 : К–М. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001. 792 с.
- Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Т. 4 : Н–П. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. 720 с.
- Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Т. 5 : П–С. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. 736 с.
- Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Т. 6 : Т–Я. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. 768 с.

ТЕМА 1. ПУБЛІЧНЕ ПРАВО: ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА. ХАРАКТЕРИСТИКА ГАЛУЗЕЙ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА.

Серед юридичних наук чільне місце посідає наука про публічне право, що спрямована на здобування, узагальнення, систематизацію і використання знань про державно-правову дійсність.

Поділ права на публічне (*jus publicum*) і приватне (*jus privatum*) відомий ще з часів Давнього Риму. Його сутність обґрунтував юрист Д. Ульпіан, який вважав, що публічне право є тим, що стосується користі Римської держави, а приватне право – користі окремих осіб. Якщо в континентальній Європі ідея поділу права на публічне і приватне здобула теоретичного і законодавчого визнання, то в країнах англосаксонської правової сім'ї вона не має такого впливу.

У широкому розумінні:

Публічне право – це сукупність галузей та інститутів права, що забезпечують суспільні й державні інтереси.

У вузькому розумінні:

Публічне право – це підсистема права, що складається з норм, котрі регулюють відносини, пов'язані зі здійсненням функцій публічної влади у сфері реалізації інтересів держави і місцевого самоврядування за допомогою імперативного методу правового регулювання.

Публічне право як наука має власний об'єкт і предмет дослідження. Для фундаментальної юридичної науки об'єктом дослідження виступають такі суспільні явища, як право і держава, котрі одночасно, але з інших сторін, вивчаються філософією, соціологією, політологією, культурологією, історією тощо.

Об'єкт публічного права становлять суспільні відносини, їхній стан і тенденції, що впливають на національне та міжнародне право.

Предметом публічного права є сутність і найбільш загальні закономірності виникнення, розвитку, функціонування публічно-правових явищ і процесів.

Предмет публічного права становлять правовідносини, що існують між суб'єктами владних повноважень і пов'язані з реалізацією публічних інтересів.

Сутність, зміст, призначення публічного права як науки виявляється у його функціях.

Онтологічна функція – пізнати і пояснити державно-правові явища та процеси.

Ідеологічна функція. Зважаючи на певні засади, теоретичне мислення, у системі юридичної науки виникають нові духовні цінності, ідеї, що відображають державно-правову дійсність і покликані обслуговувати правотворчу й правоохоронну практику. Ідеї, як продукт теоретичного

мислення, реалізують себе як необхідний матеріал для творчої перетворювальної діяльності у сфері державно-правового життя. Вони відображають цілі державно-правової активності і тому стають засобом досягнення цих цілей. Так, ідея «правової держави» є метою розвитку нашого суспільства й засобом його досягнення.

Евристична функція. Будь-яке пізнавальне рішення юриста-вченого й практика виявляються можливими лише з позицій того чи іншого, а нерідко цілої сукупності теоретичних положень. Публічне право в цьому розумінні *відкриває нові закономірності, властиві державно-правовим явищам у нових соціальних умовах. Їх відкриття дозволяє по-новому поглянути не лише на сучасність, але й оцінити минуле та передбачити майбутнє.*

Практично-прикладна функція. Практичний аналіз будь-яких чинників і явищ державно-правового життя здійснюється не лише на основі галузевих юридичних наук, але і з позицій державно-правової теорії. Тому, чим вищим є рівень теоретичної підготовки спеціаліста з публічного права, тим точнішим і глибшим буде рівень аналізу ним тих фактичних сполучень, із якими він стикається за родом своєї професії, тим меншою буде ймовірність юридичної помилки і більш результативною – діяльність правозастосовних органів.

Навчальна функція. Як навчальна дисципліна, публічне право викладається у більш чи менш популярній формі, спрощеній до рівня можливостей її активного сприйняття особами, які не мають попередньої юридичної підготовки. В такій якості вона стає ключем до оволодіння юридичними знаннями з різних галузей права.

Прогностична функція. Опановуючи закономірності розвитку держави і права, публічне право спроможне передбачити ймовірні шляхи та тенденції розвитку держави і права.

До публічно-правових галузей у правовій системі України прийнято відносити:

- галузі, спрямовані на забезпечення захисту суспільних відносин від найбільш суспільно-небезпечних посягань: кримінальне право, кримінальне процесуальне право, кримінально-виконавче право;
- галузі, що закріплюють правове регулювання адміністративних і юрисдикційних правовідносин в Україні: конституційне право, адміністративне право, адміністративний процес, арбітражний процес та ін.;
- галузі, що регламентують вузьку сферу публічних правовідносин: фінансове право, екологічне право та ін.;
- галузі, що встановлюють правове регулювання наддержавних публічних правовідносин уповноважених суб'єктів: міжнародне публічне право, міжнародне гуманітарне право та ін.

Розглянутий перелік галузей публічного права, незважаючи на достатню поширеність і широту, наразі в юридичній науці не визнається вичерпним.

Призначення публічних галузей права багато в чому зумовлене необхідністю забезпечити баланс інтересів сторін правовідносин, однією з

яких виступає державно-владний суб'єкт. У зв'язку з цим публічні галузі права характеризуються схожістю нормативної структури і передбачають застосування методу правового регулювання, що включає видання загальнорегулятивних актів, котрі містять обов'язкові для виконання юридичні приписи, реалізація яких забезпечується можливістю застосування спеціальних правоохоронних процедур.

Внутрішнє публічне право – це сукупність внутрішніх норм та законів країни чи території, оскільки кожна держава може мати свої власні внутрішні норми відповідно до того, що суспільство встановлює як свої норми та принципи співіснування. Саме тому кожна країна чи держава можуть мати власні внутрішні норми, що не зобов'язують жодну іншу державу, оскільки ця інша держава може мати, у свою чергу, власні внутрішні правила, що абсолютно відрізняються від норм першої. У межах цих норм, або внутрішніх прав, або публічного права існують і розвиваються кримінальне право, адміністративне право, податкове законодавство, процесуальне право. Натомість, якщо вести мову про стандарти, принципи або приватні права, слід згадати про цивільне та комерційне право.

Суб'єктивне публічне право – це всі ті норми, принципи та механізми, якими держава має захищати права та активи приватних осіб, тобто це конкретизація захисту індивідуальних інтересів державою, що підтримує баланс відносин між суб'єктами й організмом державного управління, з одного боку, та громадянами держави – з іншого.

Джерела публічного права:

- **загальнонормативні акти широкої дії** – конституції, закони, постанови органів виконавчої влади тощо;
- **«програмні» нормативно-правові акти** – встановлюють основи правового регулювання певної сфери суспільних правовідносин; наприклад, декларації, що закріплюють цілі держави, принципи політичних і соціально-економічних відносин, реформування окремих сфер суспільного життя, тощо;
- **нормативні публічно-правові договори** – зазвичай укладаються між офіційними представниками держави або громадської організації та носіями певних владно-регулюючих повноважень, наприклад, представниками державної корпорації або організованої громадськості (асоціації, професійної спілки та ін.).

Місце публічного права в системі суспільних наук.

Об'єктивними закономірностями розвитку наукового знання є його інтеграція (поєднання методологічних підходів і досягнень кількох дисциплін в одному науковому напрямі) і диференціація (виокремлення самостійних наук).

Зв'язок публічного права і економічних наук. Економічні відносини будь-якого рівня розвитку потребують найбільш адекватних державних і правових інститутів. У цьому сенсі можна говорити про економічну заданість державних закладів і правових норм, де безпосередньо стикаються економічні

й правові проблеми. Держава й право функціонують у відповідь на економічні потреби. Отже, публічне право має взаємозв'язки з галузями економічних наук.

Зв'язок публічного права й соціології. Соціологія – одна з гуманітарних наук, що займається проблемами управління соціальним життям й функціонування соціальних систем. Тому вона пов'язана з публічним управлінням, що здійснюється за допомогою держави і права. Соціологія вивчає також закономірності соціальної поведінки людей та її мотивації – вони складають теоретичне підґрунтя для удосконалення державного апарату влади.

Зв'язок публічного права та політології. Головне призначення політології – вивчення політики, політичних інститутів систем і процесів. Публічне право невіддільне від політики і політичного життя суспільства. Причому держава, її діяльність зовсім не частковий випадок політики, не один з окремих, рядових ділянок політичного життя. З державною владою, із її складом і формами, методами діяльності напряду зв'язане політичне життя в цілому. Політика, як вважали древні греки, – мистецтво управління державою.

Зв'язок публічного права і соціальної психології. Предметом дослідження публічного права є суспільно-політичне та правове життя. Ба більше, вивчення формування всіх видів і рівнів правосвідомості, правотворчості, змісту публічного права, ефективності його впливу на свідомість, волю і поведінку людей неможливе без урахування досягнень соціальної психології.

Майже всі основні категорії публічного права (влада, держава, авторитет, суб'єктивні права та обов'язки, дисципліна, законність, публічний інтерес та ін.) не можуть бути глибоко розкриті без виявлення їхньої соціально-психологічної сторони.

Місце публічного права в системі юридичних наук. Публічне право як фундаментальна наука виявляє загальні закономірності функціонування державно-правових явищ, що отримують свою конкретизацію в таких науках, як конституційне, цивільне, кримінальне право тощо. З іншого боку, деякі дослідження, наприклад, із конституційного, кримінального, цивільного права за рівнем теоретичних висновків виходять за межі виключно галузевої проблематики (зокрема, аналіз у кримінальному та цивільному праві таких конструкцій, як вина, юридична відповідальність). Цей теоретичний матеріал органічно вписується в дослідження фахівців із публічного права, а іноді є основою для подальшого розвитку наукової думки у цій сфері.

У наукознавстві методологія розуміється як теоретична основа та способи організації пізнавального процесу, що характеризують пізнання з погляду його загальних форм, можливостей пізнавальних засобів та механізмів, котрі зумовлюють логічну послідовність наукового дослідження.

Методологічний підхід – наявність концептуальних ідей і вихідних понять, що визначають сенс і весь зміст дослідження, а також конкретні методи – більш формалізовані дослідницькі способи, прийоми та засоби.

Основні методологічні підходи до дослідження проблем публічного права:

➤ **діалектичний підхід** – його основою виступають принципи і закони діалектичної логіки: закон переходу кількісних змін в якісні, закон єдності і боротьби протилежностей, закон заперечення-заперечення. Діалектичний підхід передбачає необхідність всебічного вивчення держави і права як явищ, що знаходяться в динаміці та постійному оновленні, а також пов'язані з іншими соціальними чинниками – економікою, політикою, духовною сферою. На цій основі публічне право як наука весь час має поглиблювати знання про державу і право, переходити від емпіричного до теоретичного рівня, що є проявом діалектичної ідеї безперервного руху в природі, суспільстві та мисленні;

➤ **феноменологічний підхід** – передбачає відмову від будь-яких ідеалізацій та сприйняття єдиної передумови – можливості описання спонтанного змістовного життя свідомості або інтерпретації фундаментальних структур людського існування. Тобто правові феномени, що передують втіленню у нормах права, правовим інститутам та правовому мисленню, розуміються як загальне, що є в усіх правових явищах, їхній генетичний принцип, що породжує всі можливі одиничні прояви права. Відповідно, норми права розглядаються як такі, що не створюються і не винаходяться законодавцем, а відкриваються подібно законам феноменології;

➤ **герменевтичний підхід.** У межах герменевтики розуміння публічного права розглядається як основа правової реальності, а тому буття права охоплює інтерпретацію. Для того щоб зрозуміти норму, слід зрозуміти кожну конкретну ситуацію, на яку ця норма поширюється, і навпаки, для розуміння ситуації слід зрозуміти норму як ціле. Тлумаченню і закону, і ситуації передують передрозуміння, котре складається на основі досвіду знання попередніх нормативно-правових актів і юридичних ситуацій. Інтерпретація розглядається лише як процес упізнавання сенсу в об'єктивованих формах тексту, що їх одушевляє;

➤ **синергетичний підхід.** Синергетика є комплексною наукою про системи, що саморозвиваються, мають нерівноважний, слабко детермінований характер, поведінку яких важко передбачити. Такі характеристики мають усі складні соціальні системи, в тому числі право. Методологічні ідеї синергетики дозволяють краще зрозуміти різні процеси самоврядування і управління в державно-правовій сфері, особливо за умов розвитку демократичних засад. Нові дані про конструктивну роль випадку в суспільному розвитку більш глибоко пояснюють суб'єктивний чинник у державно-правовому житті суспільства, дозволяють поряд із причинно-наслідковими зв'язками враховувати і випадкові, ймовірні зв'язки;

➤ **комунікативний підхід** – згідно з ним публічне право розглядається як форма взаємодії (комунікації) суб'єктів, котру неможливо локалізувати в одній точці, що позначається термінами «норма», «правовідносини», «закон»

та ін. Публічне право розглядається як система: 1) текстуальних форм об'єктивації (наприклад, закону); 2) суб'єктів із власним психічним світом, що сприймають та інтерпретують право; 3) легітимації права відповідно до ціннісних стандартів (у тому числі ідеалів); 4) взаємодіючих суб'єктів – носіїв відповідних прав і обов'язків.

Методи дослідження проблем публічного права.

Метод – це спосіб пізнання, формулювання наукових гіпотез, перевірки доказовості висновків за допомогою різних конкретних засобів та прийомів.

Загальні методи дослідження проблем публічного права:

1) історичний – використовується для з'ясування особливостей еволюції існування політичної системи, інститутів громадянського суспільства, органів публічної влади, моделей конституціоналізму тощо;

2) діалектичний – застосовується в дослідженні втручання держави в суспільні явища і процеси у динаміці на основі загальних принципів права та поваги до політичних свобод;

3) системний метод (системний аналіз) – використовується при вивченні складних суспільно-політичних та юридичних проблем, що перебувають у взаємозв'язку одна з одною. Системний аналіз стосується утворення, розвитку, функціонування, синтезу державно-правових явищ, а також їхнього взаємозв'язку з іншими соціальними явищами;

4) синергетичний – застосовується для виявлення ролі і впливу флуктуацій на динаміку розвитку політичної системи та юридичних засобів впливу на них.

Спеціальні методи дослідження проблем публічного права:

1) формально-юридичний (догматичний) метод передбачає дослідження юридичних фактів та юридичних текстів, тлумачення їх у логічній послідовності з використанням спеціальних юридичних термінів і конструкцій. Цей метод передбачає вивчення публічного права як такого, в «чистому вигляді», поза зв'язком із економікою, політикою, мораллю та іншими соціальними явищами;

2) порівняльно-правовий – дозволяє визначити компліментарність державно-політичних систем у разі конвергенції правових інститутів та глобалізації політичних явищ, роль гармонізації законодавства та судової практики;

3) метод юридичної герменевтики – застосовується для визначення ступеня впливу семіотики, екзегези і стилю правових актів на практику їх застосування і втілення в життя громадянських та політичних свобод.

Принципи публічного права – це керівні засади, що визначають зміст і спрямованість державно-правового регулювання суспільних відносин, пріоритетом яких є права та свободи людини і громадянина.

Класифікація принципів публічного права:

➤ **за універсальністю:** *загальні* – принципи системності, об'єктивності, саморегулювання, зворотного зв'язку, оптимальності,

інформаційної достатності, демократизму, гласності, змагальності, стимулювання; **часткові** – принципи, що застосовуються у різних підсистемах чи суспільних сферах (економічній, соціально-політичній, духовній), і принципи, що застосовуються при аналізі різних суспільних явищ, організацій, інститутів;

➤ за спеціалізацією: **структурно-цільові** – відображають закономірності раціональної побудови держави та цілей публічної діяльності; **принципи побудови організаційних структур** – визначають закономірності та взаємозв'язки *апарату управління держави*; **принципи побудови та діяльності апарату управління держави – структурно-функціональні**, що пов'язані з організацією функціональної структури *апарату управління держави*; **структурно-процесуальні** – дають уявлення про основні (визначальні) закономірності та взаємозв'язки раціонального та ефективного здійснення управлінської діяльності *держави*.

Критерії розмежування права на приватне та публічне.

➤ Відмінності в інтересах: приватне право захищає приватні інтереси окремих осіб, а публічне право – інтереси держави, загальні, суспільні інтереси.

➤ Відмінності в ініціативі захисту: публічне право визначено як сукупність законів, що регулюють права й обов'язки між державою та громадянами, а приватне право – як сукупність законів, що регулюють права та обов'язки між окремими громадянами.

➤ Відмінності у змісті правовідносин: учасники публічних правовідносин можуть вчиняти дії та виконувати обов'язки лише у спосіб, прямо передбачений у законодавстві. Натомість у приватному праві виникнення прав та обов'язків відбувається як із дій, що передбачені актами законодавства, так і з дій, що не передбачені законодавством.

➤ Відмінності у формах захисту прав: лише приватні відносини підлягають розгляду у суді на засадах змагальності та диспозитивності.

Основні аспекти проблеми дихотомічного поділу права на публічне та приватне:

▪ публічне право виражає офіційно визнані **суспільні інтереси**, що отримали підтримку держави. Юридичний пріоритет у питаннях захисту публічного інтересу має воля органів державної влади, котра, однак, передусім підкоряється її завданню захисту інтересів особи і суспільства в цілому.

Тобто юридично кваліфіковані публічні інтереси суспільства (публічні інтереси забезпечуються державною волею) необхідно насамперед розглядати як загальну умову реалізації приватних інтересів, мети прагнень окремих індивідів, а не заперечувати їх на догоду інтересам публічним і тим більше державним, до того ж підмінюючи ними публічні інтереси суспільства;

▪ проблема захисту інтересів. Згідно з цим критерієм, якщо захист порушеного права починається від імені держави незалежно від волі окремої особи, то використовуються позови публічного провадження, а отже, і

публічні норми права. Коли ж початок захисту порушеного права відбувається виключно за ініціативи потерпілої особи, то і регулюється такий захист за допомогою норм приватного права.

Отже, поділ права на приватне та публічне притаманний насамперед традиції романо-германської правової сім'ї і полягає в існуванні загальних підходів до права, власних характерних прийомів юридичної техніки, специфічного праворозуміння взагалі, котре не притаманне іншим правовим системам у сучасному світі. Однак останні, хоч і заперечують наявність дихотомії в національних системах права, широко використовують результати розмежування права на публічну та приватну підсистеми на практиці.

Ознаки та властивості публічного права.

Характерні ознаки публічного права:

1) регулює відносини між державними органами або між приватними особами і державою;

2) забезпечує публічний інтерес – акцентує увагу на заборонах, обов'язках людей (підданих) перед державою;

3) правила суспільної поведінки документально фіксуються у вигляді правових норм у певних джерелах (нормативно-правовий акт, судовий прецедент, договір нормативного змісту та ін.), прийнятих згідно зі встановленою процедурою;

4) забезпечує одностороннє волевиявлення суб'єктів права;

5) припускає широку сферу розсуду;

6) містить норми загальні й безособові, що мають імперативний характер;

7) характеризується переважанням директивно-обов'язкових норм, розрахованих на ієрархічні відносини суб'єктів і субординацію правових норм і актів;

8) головним правовим інструментарієм галузей публічного права є позитивні зобов'язання та заборони. Основним типом правового регулювання виступає спеціальний дозвіл.

Аналіз наведених ознак публічного права дозволяє виділити низку його якісних властивостей:

- однією зі сторін правовідносин, що регулюються публічним правом, завжди виступає держава в особі її органів або посадових осіб, наділених владними повноваженнями;

- публічно-правові відносини характеризуються жорсткою централізованістю, основою якої виступає державна влада;

- зміст правовідносин, що охоплюються предметом публічного права, виключає добровільність входження в них, а також можливість вільного визначення поведінки сторін, їхніх прав і обов'язків;

- публічне право передбачає можливість владного впливу одного суб'єкта регульованих правовідносин на іншого, що обумовлює необхідність детального якісного врегулювання процедури взаємодії в публічно-правовій

сфері, питань правового становища учасників правовідносин, можливих гарантій та заходів захисту від зловживань владних суб'єктів.

Метод публічного права – це сукупність логічних прийомів і конкретних засобів пізнання загальних та основних закономірностей виникнення й розвитку правовідносин, що існують (чи можуть існувати) між суб'єктами владних повноважень і пов'язані з реалізацією публічних інтересів.

Метод регулювання поведінки суб'єктів публічного права становить сукупність прийомів, що характеризують використання в публічно-правовій сфері того чи іншого комплексу юридичних засобів. **Він є імперативним**, забезпечує побудову публічних правовідносин за субординаційною схемою «влада – підпорядкування», передбачає наділення одного зі суб'єктів правовідносин владними повноваженнями і компетенцією.

Особливості методу публічного права:

- у ньому знаходить своє вираження публічний інтерес;
- реалізується у процесі публічного адміністрування;
- виражає впорядковуючий вплив публічної влади на поведінку суб'єктів суспільства та становить зміст цього впливу;
- у ньому завжди міститься керівна воля держави, що виявляється в юридично-владних приписах публічної адміністрації;
- використовується суб'єктами публічної влади як засіб реалізації закріпленої за ними компетенції. Це означає, що юридична сила методу завжди знаходиться в межах повноважень конкретного органу влади;
- засобом зовнішнього вираження методу є форми публічного адміністрування (правові й неправові).

Отже, імперативний метод заснований на субординації інтересів і покликаний централізувати суспільні відносини.

Система публічного права. Структурні елементи публічного права.

Система публічного права – це об'єктивно існуюча цілісність внутрішньо взаємозалежних елементів, до яких належать суб'єкти публічного права та відносини між ними, міжнародно-правові й інші соціальні норми, а також взаємодії між усіма компонентами системи.

Структурні елементи публічного права:

- **суб'єкт публічного права** – особа, створена або визнана в порядку, встановленому нормами публічного права, яка має повноваження на участь у публічно-правових відносинах із метою забезпечення і захисту публічних інтересів. Суб'єктом публічного права може бути держава, орган державної влади чи орган місцевого самоврядування та їх посадові особи;
- **об'єкт публічного права** – об'єкт, щодо якого виникають суспільні відносини у зв'язку з реалізацією публічного інтересу. Такими об'єктами є безпека, інформація, соціальні або адміністративні послуги тощо;
- **загально визнані принципи публічного права:** законність, демократизм, публічність, єдиноначальність і колегіальність, централізація і децентралізація, плановість, ефективність;

- **норми публічного права.** Під нормами публічного права розуміються правила поведіння, що визнаються державою й іншими суб'єктами публічного права як юридично обов'язкові;

- **інститут публічного права.** Інститут публічного права – термін, що використовується у сфері публічного права для позначення суспільно-правових адміністративних інститутів, котрі слугують виконанню певних завдань, що стосуються загальних інтересів (наприклад, радіо, телебачення). Залежно від рівня правового забезпечення інститути публічного права поділяють на: *правоспроможні* (що є самостійними з правового погляду і опосередковано беруть участь у державному адмініструванні); *частково правоспроможні* (що є безпосередньою складовою системи державної адміністрації); *неправоспроможні* (наприклад, школа, виправний заклад тощо).

Функції публічного права.

Це основні напрями впливу публічного права на людину і суспільство.

Специфіка публічного права полягає в тому, що воно має як функції, притаманні юридичній науці в цілому, так і функції, властиві лише для публічного права. *Завдяки функціям публічного права можна визначити, яку роль воно відіграє у суспільстві, як держава використовує своє законодавство, з якою метою. Або це основні напрями його впливу на суспільні відносини, які виступають предметом публічно-правового регулювання.*

Усі функції публічного права можна поділити на такі:

- **регулююча функція** – регулювання публічно-правових відносин шляхом реалізації нормативно-правових актів органів законодавчої влади. Поділяється на статичну і динамічну. За допомогою статичної функції держава закріплює ті чи інші суспільні відносини. Наприклад, Конституція України закріплює основи державного і суспільного ладу, систему державних органів тощо. Динамічна функція, регулюючи суспільні відносини, водночас стимулює розвиток тих чи інших відносин. Наприклад, норми цивільного права не тільки закріплюють форми власності, але і стимулюють розвиток економічних відносин. Охоронна функція права зводиться до того, що за допомогою права держава охороняє всі соціальні цінності суспільства;

- **вираження і забезпечення публічних інтересів** громадян та громадських організацій;

- **встановлення обов'язків та заборон** у сфері реалізації публічно-правових відносин.

Складіть схеми

- Функції публічного права.
- Система публічного права. Структурні елементи публічного права.
- Методологічні підходи дослідження проблем публічного права.
- Етапи формування публічної влади.
- Основні етапи формування публічного права як науки в Україні.

Тематика рефератів

- Принципи взаємодії владних структур, політичних і громадських організацій.
- Ознаки публічної влади при первіснообщинному ладі.
- Публічне право України в умовах постіндустріальної держави.
- Аналіз джерел римського публічного права.
- Вплив принципів права на формування єдиної концепції публічного права.

Виконайте практичні завдання

Практичне завдання 1

Заповніть відповідні прогалини у схемі «Етапи формування та джерела публічного права України» (при виконанні завдання рекомендовано використовувати джерело: Основи публічного права України : навч. посібник / за заг. ред. А. Олійника. Київ, 2017. 448 с.):

Княжа доба → Руська правда → литовсько-польська доба → ...у трьох основних редакціях 1529, 1566 і 1588 років → ... → Конституція Пилипа Орлика → ... → Галицький цивільний процесуальний кодекс → ...IV Універсал Центральної Ради → період існування Української Радянської Соціалістичної Республіки → ... → Декларація про державний суверенітет України...

Практичне завдання 2

Використовуючи наукову статтю М. Савчина «Методологія юридичних досліджень у сфері публічного права» (див. спеціалізовану літературу до теми), заповніть таблицю «Структура публічного права»:

<i>Концепція змісту публічного права</i>	<i>Ідея правового регулювання або конкретизація принципів права</i>	<i>Доктрина горизонтального ефекту: дія публічного права стосовно третіх осіб</i>
--	---	---

Практичне завдання 3

Створіть схему взаємозв'язку між публічним адмініструванням та державним управлінням, використовуючи такі елементи: суспільство, державно-адміністративний апарат, три гілки влади, державна політика, публічна політика, місцеве самоврядування, «добре» врядування, електронне врядування.

Практичне завдання 4

Дайте аргументовану відповідь щодо (не)доцільності використання феноменологічного підходу в наукових дослідженнях суспільних відносин, пов'язаних зі здійсненням функцій публічної влади.

Практичне завдання 5

Заповніть таблицю «Методи дослідження проблем публічного права»:

<i>Назва методу публічного права</i>	<i>Сутність методу публічного права</i>	<i>Приклад використання методу у дослідженнях проблем публічного права</i>
Формально-юридичний (догматичний) метод		
Порівняльно-правовий метод		
Метод юридичної герменевтики		

Практичне завдання 6

Заповніть таблицю «Аналіз критеріїв поділу права на приватне і публічне»:

<i>Назва критерію</i>	<i>Сутність поділу права на приватне та публічне</i>	<i>Наукова дискусія з приводу виокремлення означеного критерію</i>
Спосіб захисту прав суб'єктів публічного/приватного права		
Метод регулювання поведінки суб'єктів публічного/приватного права		

Практичне завдання 7

Заповніть таблицю «Предмет публічного правового регулювання»:

<i>Суспільні відносини, що регулюються нормами публічного права</i>	<i>Приклади реальних суспільних відносин, що регулюються нормами публічного права</i>
<i>Конституційно-правові відносини</i>	
<i>Муніципальні правові відносини</i>	
<i>Фінансові правові відносини</i>	
<i>Земельно-правові відносини</i>	
<i>Кримінально-правові відносини</i>	
<i>Процесуальні правовідносини</i>	

Практичне завдання 8

Напишіть есе на тему: «Громадська довіра до діяльності працівників, наділених владними повноваженнями: сучасні виклики та перспективи».

Практичне завдання 9

Підготуйте 5 запитань для дискусії на тему: «Доцільність використання у нормативно-правових актах поняття “публічні інтереси” як більш універсального, ніж “державні інтереси”».

Вирішіть тестові завдання

1. Яке з наведених тверджень щодо співвідношення методики і методології публічного права, на Вашу думку, є правильним:

- а) ці явища є тотожними;
- б) методологія є різновидом методики;
- в) методика не входить до структури методології, оскільки може застосовуватися в будь-якій (не обов’язково науковій) діяльності;
- г) методика – це кінцевий етап реалізації методології науки;
- д) методологія є структурним елементом методики.

2. У структурі методології публічного права зазвичай виокремлюють:

- а) загальнонаукові методи пізнання державно-правових явищ і процесів;
- б) методику (підхід, метод, принцип) пізнання державно-правових явищ і процесів;
- в) спеціальні методи пізнання явищ та процесів правової дійсності;
- г) творчі методи вивчення публічного права;
- д) комплексні методи пізнання держави і права.

3. Вкажіть, які з наведених тверджень найбільш коректно відображають співвідношення таких наук, як публічне право і політологія:

- а) ці науки мають спільний предмет (політична система, держава, громадянське суспільство тощо);
- б) ці науки мають спільний об'єкт дослідження, яким є державно-правові явища і процеси;
- в) ці науки не мають спільних об'єктів дослідження, оскільки вивчають різні за своєю природою суспільні відносини;
- г) політологія є складовою публічного права;
- д) публічне право вивчає зв'язок права і політики.

4. Вкажіть, яке з нижченаведених методів дослідження публічного права є спеціальним правовим методом:

- а) герменевтичний;
- б) діалектичний;
- в) формально-юридичний;
- г) логічний;
- д) порівняльний.

5. Вкажіть, як співвідносяться поняття «об'єкт» і «предмет» дослідження публічного права:

- а) це тотожні поняття;
- б) поняття «об'єкт» дослідження є ширшим за поняття «предмет»;
- в) поняття «предмет» дослідження є ширшим за поняття «об'єкт»;
- г) це самостійні поняття, що не перебувають у зв'язку між собою;
- д) ці поняття протирічать одне одному.

6. Метод дослідження публічного права, що передбачає проведення опитувань, анкетувань, ознайомлення з судовою практикою, документами, статистичними даними, має назву:

- а) системно-структурний;
- б) математичний;
- в) кібернетичний;
- г) конкретно-соціологічний;
- д) соціокультурний.

7. Оберіть із-поміж названих юридичних явищ та процесів ті, що належать до предмета публічного права:

- а) сутність держави і права;
- б) найбільш загальні закономірності виникнення, розвитку, функціонування права і держави;
- в) правовідносини, що існують між суб'єктами владних повноважень і пов'язані з реалізацією публічних інтересів;

- г) сукупність методів, прийомів, принципів дослідження державно-правових явищ;
- д) система юридичних понять.

8. *Метод, що застосовується у дослідженнях із публічного права і пов'язаний із використанням і співставленням знань про державно-правові явища і процеси на певних історичних етапах та у різних країнах, має назву:*

- а) порівняльний;
- б) хронологічний;
- в) метод системного аналізу;
- г) формально-логічний;
- д) герменевтичний.

9. *Основною метою публічного права як юридичної навчальної дисципліни є:*

- а) вирішення дискусійних питань виникнення, розвитку і функціонування державно-правових явищ;
- б) прогнозування розвитку держави і права;
- в) всебічне засвоєння студентами знань про державно-правову дійсність;
- г) наукові відкриття;
- д) аналіз джерел публічного права.

10. *Вкажіть, яке з наведених понять означає головні напрями впливу публічного права на державно-правову дійсність та розвиток інших юридичних наук:*

- а) методи публічного права;
- б) об'єкт публічного права;
- в) функції публічного права;
- г) предмет публічного права;
- д) ознаки публічного права.

11. *Яке з нижченаведених тверджень щодо співвідношення публічного права як науки і навчальної дисципліни є найбільш коректним:*

- а) наука є ширшою за навчальну дисципліну, оскільки охоплює дискусійні теорії, концепції, ідеї, гіпотези, що не входять до навчальної дисципліни;
- б) навчальна дисципліна є ширшою за науку, оскільки охоплює також і прийоми, навички, методи викладання публічного права в юридичних навчальних закладах;
- в) ці поняття тотожні;
- г) наука спирається на дидактичні прийоми юридичних навчальних дисциплін;
- д) ці поняття суперечать одне одному.

12. Публічне право – сукупність правових норм, що регулюють відносини у сфері:

- а) приватного інтересу і слугують для поновлення їхнього функціонування шляхом застосування засобів державно-владного впливу;
- б) загальнодержавного, сукупного інтересу громадян (порядок організації та функціонування органів державної влади, захист суверенітету, питання міждержавних відносин, правопорядку, територіального устрою тощо);
- в) публічного інтересу органів державної влади;
- г) приватного інтересу публічних осіб;
- д) функціонування органів державної влади.

13. Вкажіть, яка з нижченаведених наук озброює публічне право найбільш загальними методами пізнання державно-правових явищ:

- а) політологія;
- б) соціологія;
- в) суспільствознавство;
- г) філософія;
- д) теорія держави і права.

14. Визначте, предметом дослідження якої групи юридичних наук виступають специфічні правові відносини, що складаються в окремих сферах суспільного життя, а також ті правові норми і законодавчі приписи, що виникають на їх базі:

- а) теоретичних юридичних наук;
- б) галузевих юридичних наук;
- в) прикладних юридичних наук;
- г) юридичних наук, що вивчають зарубіжні державу і право;
- д) історії держави і права.

15. Вкажіть філософський підхід до дослідження публічного права, побудований на уявленні про право як неструктуровану систему, що саморозвивається, має слабо детермінований характер і динаміку розвитку якої важко передбачити:

- а) діалектика;
- б) синергетика;
- в) феноменологія;
- г) герменевтика;
- д) онтологія.

16. «Закони дванадцяти таблиць» об'єднували в собі норми і публічного, і приватного права і були одним із перших джерел:

- а) візантійського права;
- б) давньогрецького права;

- в) римського права;
- г) архаїчного права;
- д) давньоруського права.

17. Зародження і розвиток публічного і приватного римського права характерні для наукової і практичної діяльності римських юристів, зокрема творів:

- а) Гая, Ульпіана, Юстиніана;
- б) Агапія, Іоана Златоуста, Тація;
- в) Вергілія, Шиллера, Гьотте;
- г) Августина, Ірода Великого, Соломона;
- д) Ольги, Володимира Великого, Ярослава Мудрого.

18. Ознакою публічного права є:

- а) частина системи діючого приватного права;
- б) містить норми, інститути, галузі адміністративного права;
- в) регулює суспільні відносини, що забезпечують інтереси провладних структур;
- г) метою правового регулювання є забезпечення інтересів усього суспільства;
- д) обумовлює вплив на будь-яку сферу суспільних відносин, їхній стан і тенденції розвитку.

19. Публічне право в Україні – це елемент структури позитивного українського права, що охоплює правові норми, інститути, підгалузі і галузі права, котрі регулюють:

- а) загальнодержавні відносини, де держава виступає абсолютним носієм державно-владних (публічних) повноважень;
- б) загальнодержавні суспільні відносини між суспільством, державою і особою, де держава виступає носієм державно-владних (публічних) повноважень із метою забезпечення інтересів усього суспільства;
- в) суспільно-державні відносини, де держава захищає інтереси провладних структур;
- г) суспільні відносини, де особа може виступати носієм державно-владних (публічних) повноважень;
- д) суспільні відносини, де держава захищає національні інтереси.

20. Назвіть, якими ознаками характеризується соціальна функція держави:

- а) забезпечення екологічного благополуччя та екологічної безпеки громадян;
- б) формування та поповнення державної скарбниці за допомогою усіх видів податків, фінансових зборів, мита і нарахувань;

- в) створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини шляхом гарантування певного кола благ за допомогою держави;
- г) забезпечення народовладдя, розвитку демократичних форм і інститутів, врегулювання політичних конфліктів;
- д) забезпечення гендерної рівності.

21. Залежно від способу утворення органи держави поділяються на:

- а) виборні, призначувані, успадковані;
- б) колегіальні, одноособові;
- в) первинні, вторинні;
- г) законодавчі, виконавчі, судові;
- д) колективні, одноосібні.

22. Державний апарат – це:

- а) сукупність державних органів, установ, підприємств, організацій, за посередництвом яких здійснюються завдання і функції держави;
- б) сукупність державних органів, уповноважених здійснювати державну владу та управління;
- в) сукупність державних службовців, які наділені компетенцією для виконання функцій і завдань держави;
- г) сукупність інститутів управління та інших політичних організацій, що беруть участь у формуванні і здійсненні політичної влади;
- д) сукупність державних посадовців, які наділені компетенцією для виконання наказів держави.

23. Встановіть суб'єктів поділу державної влади:

- а) уряд, міністерства, відомства;
- б) президент, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування;
- в) парламент, місцеві ради, територіальна громада;
- г) парламент, уряд, суд;
- д) президент, органи місцевого самоврядування, суд.

24. Назвіть, яке поняття відображено у визначенні: «Спосіб організації державної влади, за якого державна територія поділяється на складові частини, а порядок взаємовідносин держави з її частинами закріплено в конституційних актах»:

- а) форма правління;
- б) форма держави;
- в) форма державного устрою;
- г) державно-правовий режим;
- д) форма управління.

25. Назвіть, яке з наведених понять являє собою засновану на уявленні про справедливість міру свободи й рівності, що відображає потреби суспільного розвитку, що у своїй основі склалася в процесі повторюваних суспільних відносин і визнається й охороняється державою:

- а) мораль;
- б) норма;
- в) звичай;
- г) право;
- д) закон.

26. Вкажіть, якісні особливості яких правових норм та інших правових явищ визначають загальні принципи публічного права:

- а) тих, що складають національну правову систему;
- б) тих, що належать до окремої правової сім'ї;
- в) таких, що мають локальний характер у межах правової системи;
- г) таких, що є спільними для національних правових систем усього світу;
- д) спеціальні принципи правової системи.

27. Що означає «публічність» у межах публічного права:

- а) відношення до держави та суспільства політико-правових явищ, у результаті яких вона передбачає відкритість, гласність та доступність до громадян;
- б) правові відносини виникають, як правило, ініціативно, за волею самих учасників, котрі визначають зміст і правові наслідки зміни та припинення цих відносин;
- в) учасникам публічно-правових відносин надається можливість саморегулювання їх;
- г) юридична рівність та незалежність учасників публічно-правових відносин;
- д) юридична діяльність заснована на забезпеченні власного інтересу органу управління.

28. Визначте, на яке коло суспільних відносин має поширюватися правове регулювання:

- а) на всі суспільні відносини;
- б) на всі суспільні відносини, крім тих, що регулюються іншими соціальними регуляторами (мораллю, релігією тощо);
- в) на всі суспільні відносини, що входять до предмета правового регулювання;
- г) на всі суспільні відносини, що входять до предмета правового регулювання, крім тих, щодо регулювання яких наявні прогалини у праві;
- д) на суспільно-політичні відносини.

29. Розкрийте зміст принципу єдності прав і обов'язків суб'єктів суспільних відносин:

- а) кожен суб'єкт правовідносин одночасно має і права, і обов'язки;
- б) праву одного суб'єкта права завжди кореспондується обов'язок іншого;
- в) у правовідносинах завжди одній стороні належать виключно права, іншій – виключно обов'язки;
- г) реалізація суб'єктом певного права можлива лише за умови попереднього виконання ним усіх своїх обов'язків;
- д) права і обов'язки є тотожними за своїм змістом поняттями.

30. У межах публічного права держава виступає носієм державно-владних (публічних) повноважень із метою:

- а) забезпечення інтересів усього суспільства;
- б) забезпечення діяльності органів державної влади;
- в) забезпечення поділу влади;
- г) забезпечення волевиявлення народу;
- д) забезпечення національної безпеки.

31. Структура сучасного публічного права являє собою сукупність правових норм, об'єднаних у інститути, підгалузі і галузі права, що регулюють публічні (державні, міждержавні і суспільні) відносини між суб'єктами за допомогою імперативного методу правового регулювання і в основу яких покладено... (продовжте речення):

- а) публічну владу;
- б) публічний інтерес;
- в) публічну волю;
- г) публічні відносини;
- д) публічну діяльність.

32. Публічна (державна) влада в Україні поділяється на:

- а) державну та місцеве самоврядування;
- б) публічну та державну;
- в) законодавчу, виконавчу, судову та місцеве самоврядування;
- г) законодавчу, виконавчу та судову;
- д) державна влада є єдиною та неподільною.

33. Владою, що реалізується через державні органи за допомогою норм публічного права, називають:

- а) апарат примусу;
- б) апарат управління;
- в) політичну владу;
- г) державну владу;
- д) адміністрацію.

34. Особливість публічного правового регулювання:

а) виявляється в тому, що поняття «владні повноваження», «державний орган», «посадова чи службова особа», «публічний і приватний інтерес» однаковою мірою можуть використовуватися і в публічному, і в приватному праві;

б) виявляється в тому, що поняття «примус», «наказ», «зобов'язання», «публічний і приватний інтерес» однаковою мірою можуть використовуватися і в публічному, і в приватному праві;

в) виявляється в тому, що поняття «владні повноваження», «державний орган», «посадова чи службова особа» можуть використовуватися виключно у публічно-приватному праві;

г) виявляється в тому, що поняття «владні повноваження», «державний орган», «посадова чи службова особа», «публічний і приватний інтерес» не можуть використовуватися у приватному праві;

д) виявляється в тому, що поняття «владні повноваження», «державний орган», «посадова чи службова особа», «публічний і приватний інтерес» використовуються виключно у публічному праві України.

35. Як називають порядок утворення і функціонування державної влади:

а) формою держави;

б) формою державно-територіального устрою;

в) формою державного правління;

г) формою політичного режиму;

д) формою влади.

36. Форма правління, за якої державна влада зосереджена повністю або частково в руках однієї особи, не залежить від волі населення, як правило, є спадковою, – це:

а) монархія;

б) федерація;

в) авторитарна держава;

г) республіка;

д) конфедерація.

37. Визначте, які з названих нижче особливостей притаманні діалектичному методу пізнання публічного права:

а) розгляд державно-правових явищ в їх взаємозв'язку, єдності та боротьбі протилежних начал;

б) розгляд держави і права в їхніх зовнішніх проявах та без урахування взаємозв'язків між ними;

в) розгляд державно-правових явищ у постійному оновленні;

г) розгляд виключно державно-правових явищ на конкретних історичних етапах;

д) розгляд держави і права у взаємозв'язку з релігією та іншими соціальними явищами.

38. *Оберіть серед названих юридичних явищ та процесів ті, що належать до об'єкта публічного права:*

а) суспільні відносини, їхній стан і тенденції, що впливають на національне та міжнародне право;

б) найбільш загальні закономірності виникнення, розвитку, функціонування права і держави;

в) сукупність технічних засобів збирання, зберігання, систематизації та узагальнення знань про державу і право;

г) сукупність методів, прийомів, принципів дослідження державно-правових явищ;

д) система юридичних понять.

39. *Загальноправові принципи публічного права – це:*

а) ті, що поширюються на правову систему, всі галузі права (для сучасної української правової системи прикладом є принципи гуманності, законності тощо);

б) ті, дія яких поширюється на правове регулювання у межах певної галузі права (наприклад, принцип свободи договору для цивільного права України чи принцип презумпції невинуватості для кримінального права України тощо);

в) ті, що є основоположними ідеями для кількох галузей права і мають закріплення у цивільному процесуальному, господарському процесуальному та кримінальному процесуальному праві України;

г) ті, що діють у межах окремого юридичного (правового) інституту;

д) ті, що закріплені в конституціях (наприклад, принцип верховенства права, котрий затверджено у ст. 8 Конституції України).

40. *Назвіть категорію права, що виражає сутність, зміст публічного права, розкриває значення керівних положень під час здійснення державою правотворчої, правозастосовчої діяльності:*

а) норма публічного права;

б) принцип публічного права;

в) функція публічного права;

г) метод публічного права;

д) концепт публічного права.

41. *Які з наведених елементів відповідають логічній структурі норми публічного права згідно із найбільш визнаною точкою зору:*

а) презумпція, диспозиція, фікція;

б) фікція, санкція;

в) гіпотеза, диспозиція, санкція;

- г) презумпція, диспозиція, санкція;
- д) презумпція, диспозиція.

42. Юридична сила нормативно-правових актів залежить від:

- а) часу прийняття нормативного акта;
- б) територіальної юрисдикції правотворчого органу;
- в) компетенції правотворчого органу та виду нормативно-правового акта, який він приймає;
- г) кола суб'єктів, на яких поширюється дія цих актів;
- д) кола об'єктів, на яких поширюється дія цих актів.

43. Вкажіть, на що спирається формування чинних комплексних галузей законодавства:

- а) метод правового регулювання;
- б) спосіб правового регулювання;
- в) юридичну силу нормативно-правових актів;
- г) територіальне значення нормативно-правових актів;
- д) єдність сфери правового регулювання.

44. Назвіть техніко-юридичний прийом, за допомогою якого неіснуюче положення оголошується існуючим і набуває загальнообов'язкового характеру з огляду на закріплення його в правовому приписі; штучно прирівнюються одна до одної такі речі, які в дійсності є різними або навіть протилежними:

- а) колізія;
- б) фікція;
- в) презумпція;
- г) дефініція;
- д) конструкція.

45. Назвіть передумови виникнення правопорядку у правовій державі:

- а) інтеграція у світову економіку;
- б) використання права для досягнення власних корисливих інтересів;
- в) визнання наявності різних форм деформації правосвідомості;
- г) розвиненість громадянського суспільства;
- д) вільне поводження із законом.

46. Сукупність правових норм, об'єднаних в інститути, підгалузі й галузі права, що регулюють публічні (державні, міждержавні і суспільні) відносини між суб'єктами за допомогою імперативного методу правового регулювання і в основу яких покладено публічний інтерес, називається:

- а) методологією публічного права;
- б) системою публічного права;

- в) структурою публічного права;
- г) джерелами публічного права;
- д) принципом публічного права.

47. Підхід до пізнання дійсності, що ґрунтується на граничних, позаекспериментальних принципах і началах буття, знання, культури і дозволяє «зазирнути всередину» правових явищ, процесів, досліджувати їхні ознаки і властивості, їхню юридичну природу і специфіку, має назву:

- а) діалектика;
- б) герменевтика;
- в) метафізика;
- г) феноменологія;
- д) гносеологія.

48. Під сутністю публічного права розуміють:

- а) найбільш важливі його ознаки, якості, що визначають його природу;
- б) конкретне вираження сутності предмета публічного права, що виявляється у всіх його структурах, елементах, що взаємодіють одне з одним, а також із навколишнім середовищем;
- в) норми права, інститути, галузі;
- г) абсолютно всі матеріальні та нематеріальні відносини, що визначають виникнення і розвиток публічного права і взаємодіють із ним;
- д) продукт правотворчої діяльності державних органів.

49. Вкажіть, як співвідносяться поняття «правова система» і «система права»:

- а) це тотожні поняття;
- б) правова система входить до системи права;
- в) система права не входить до правової системи;
- г) ці поняття ніяк не співвідносяться;
- д) система права – елемент правової системи.

50. Знайдіть визначення юридичної техніки:

- а) сукупність вироблених в юриспруденції засобів і правил зовнішнього вираження в текстах індивідуально-правових актів певного змісту;
- б) система правил і нематеріальних засобів вираження змісту нормативно-правового акта, використання яких забезпечує формальну визначеність норм права та системні зв'язки між ними;
- в) сукупність вироблених в юриспруденції засобів і правил зовнішнього вираження в текстах різних правових актів певного правового змісту;
- г) сукупність певних матеріальних засобів, що застосовуються в практичній юридичній діяльності;
- д) сукупність засобів документування й організації роботи з документами в процесі юридичної діяльності.

51. Об'єктивне публічне право не має такої ознаки:

- а) встановлює загальні для всіх правила поведінки, загальний для всіх порядок;
- б) поширює свою дію на всіх без винятку суб'єктів публічного права;
- в) визначає межі свободи суб'єктів суспільних відносин, насамперед свободи вибору варіантів поведінки в межах закону;
- г) регулює суспільні відносини правопорядку і є засобом захисту прав та інтересів громадян у суспільстві;
- д) визначає міру юридично можливої поведінки особи.

52. Об'єктивне публічне право – це:

- а) система діючих у державі норм права, що містяться в законах та інших нормативно-правових актах, що впливають із конкретних міжнародних договорів;
- б) спосіб реалізації суб'єктивного права шляхом його об'єктивізації;
- в) система загальнообов'язкових норм, що мають формальний вираз, встановлюються та гарантуються державою з метою впорядкування суспільних відносин;
- г) міра юридично можливої поведінки, що задовольняє суспільні інтереси;
- д) особливі методи та способи поведінки суб'єктів публічного права.

53. Назвіть нормативно-правовий акт, котрий не є джерелом публічного права України:

- а) Загальна декларація прав людини;
- б) Конвенція про політичні права жінок;
- в) «Білль про права»;
- г) Конвенція про права дитини;
- д) Декларація прав і свобод людини і громадянина.

54. Державне (публічне) управління – це:

- а) вид діяльності держави, здійснення управлінського організуючого впливу шляхом використання повноважень виконавчої влади через організацію виконання законів;
- б) вид діяльності держави, що реалізується шляхом впливу законодавчої влади на органи виконавчої влади через організацію виконання законів;
- в) вид діяльності держави, здійснення організаційно-розпорядчого впливу шляхом використання повноважень судової влади через організацію виконання законів;
- г) вид діяльності органів законодавчої влади, що реалізується шляхом законотворчості і організації виконання законів;
- д) організуюча діяльність судів державно-владного характеру.

55. *Визначте критерії розмежування права на публічне та приватне:*

- а) характер домінуючого інтересу; різниця у суб'єктах правовідносин; різниця у методі правового регулювання;
- б) об'єкт захисту загальних, державницьких, суспільних інтересів; діяльність, що спрямована на забезпечення суспільного блага; індивідуальний інтерес суб'єкта;
- в) державно-владні повноваження; специфіка діяльності; метод правового регулювання;
- г) суб'єкт правовідносин; особливий предмет правового регулювання; засоби правового регулювання;
- д) адміністративна відповідальність; специфіка діяльності; метод правового регулювання.

56. *Визначте, яка з-поміж наведених ознак НЕ притаманна українському публічному праву:*

- а) частина системи діючого національного права;
- б) охоплює норми, інститути, галузі права;
- в) регулює суспільні відносини, що забезпечують загальнодержавні інтереси;
- г) суб'єктами публічних відносин є держава, її органи, що взаємодіють із громадянами, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами, організаціями, а також між собою;
- д) метою правового регулювання є забезпечення інтересів кожного конкретного члена українського суспільства.

57. *Яка група джерел публічного права не може бути джерелом українського публічного права:*

- а) міжнародні договори;
- б) правові звичаї і традиції українського народу;
- в) нормативні акти міжнародних організацій;
- г) нормативні акти широкої дії – конституція, закони, постанови органів виконавчої влади;
- д) міжнародні правові звичаї і традиції.

Словникова робота:

публічне право, приватне право, публічний інтерес, публічна влада, державна влада, предмет публічного права, метод публічного права, методологічний підхід, імперативний метод, внутрішнє публічне право, суб'єктивне публічне право, система публічного права, структура публічного права, принципи публічного права, способи правового регулювання публічного права, функції публічного права, джерела публічного права, практика тлумачення, практика застосування, конституційне право, кримінальне право, адміністративне право, муніципальне право, фінансове право, бюджетне право, митне право,

податкове право, земельне право, екологічне право, інформаційне право, кримінально-виконавче право, кримінальне процесуальне право, адміністративне процесуальне право.

Нормативні акти:

- ❖ Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18–22. Ст. 144.
- ❖ Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листопада 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
- ❖ Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print1389891188543116>.
- ❖ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).
- ❖ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
- ❖ Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.
- ❖ Про проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серпня 1991 р. № 1427-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.
- ❖ Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
- ❖ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

Спеціалізована література:

1. Банчук О. Погляди українських представників теорії соціального права на проблему розмежування публічного і приватного права. *Право України*. 2005. № 2. С. 118–120.

2. Битяк Ю., Бойко І., Писаренко Н. Система адміністративного права. *Право України*. 2017. № 12. С. 173–183.
3. Бошицький Ю. Л. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності : монографія. Київ : Кондор, 2012. 616 с.
4. Гетьман Є. Консолідація як форма систематизації законодавства України. *Вісник Національної академії наук України*. 2015. № 3. С. 21–28.
5. Гончарук О. В. Дихотомія права: право публічне та право приватне : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ірпінь, 2005. 207 с.
6. Дараганова Н. В. Головні критерії розмежування права на приватне та публічне. *Аналітично-порівняльне правознавство : електронне наукове видання*. 2022. № 1. С. 10–14. URL : https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/APP-1_2022.pdf.
7. Довгерт А. С. Система приватного права України між минулим та майбутнім. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4. С. 64–67.
8. Іванченко О. П. Систематизація законодавства: особливості сучасного етапу розвитку. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 11. С. 39–46.
9. Коверзнев В. Дихотомія права як критерій визначення юрисдикції адміністративного суду. *Юридична Україна*. 2013. № 7. С. 24–28.
10. Лук'янов Д. Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 27–35.
11. Лук'янов Д. В. Права людини в релігійних правових системах. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 30–34.
12. Мельник О. Г. Фактичні склади як система юридичних фактів, що є підставою виникнення та зміни правових відносин у сфері реалізації судової влади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 19–21. URL : http://lsej.org.ua/5_2017/5.pdf.
13. Олейников С. М. До аналізу чинників системи законодавства. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Право*. 2015. Вип. 2. С. 17–25.
14. Основи публічного права України : навч. посібник / за заг. ред. А. Олійника. Київ, 2017. 448 с.
15. Павлюк А. Правова реальність як нормативно-ціннісна та/або метанормативна система. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3, 2 vydání. S. 107–120.
16. Пархоменко Н. Взаємодія міжнародного, європейського та національного права: теоретичні засади. *Право України*. 2014. № 5. С. 52–61.
17. Петришин О. В., Погребняк С. П. Система права: загальнотеоретична характеристика. *Право України*. 2017. № 5. С. 9–17.
18. Підпригора О. Розмежування і взаємодія публічного і приватного права як методологічна проблема вітчизняного правознавства. *Вісник Академії*

правових наук України. 2002. № 4. С. 77–86.

19. Погребняк С. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 44–56.

20. Погребняк С. П. Поділ права на публічне і приватне (загальнотеоретичні аспекти). *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 12. 2006. С. 3–17

21. Рудик П. А. Суб'єкти внесення змін до Конституції України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 90–97.

22. Савчин М. Методологія юридичних досліджень у сфері публічного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2017. Вип. 44. Т. 1. С. 68–76.

23. Саракуца М. О. Система джерел права Європейського Союзу. *Право і Безпека*. 2010. № 4. С. 27–31.

24. Семініхін І. В. Правова доктрина в релігійних системах (на прикладі мусульманського права). *Форум права*. 2013. № 3. С. 552–266.

25. Сивий Р. Б. Приватне право в системі права України: поняття, критерії виокремлення, структура : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2006. 231 с.

26. Сібільов М. Цивільно-правовий договір як регулятор суспільних відносин. *Право України*. 2014. № 2. С. 34–44.

27. Суходубова І. Гармонійне співвідношення стабільності і динамізму законодавства як умова його якості та ефективності. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 329–336.

28. Тополевський Р. Система джерел права України: сучасний стан і перспективи розвитку. *Право України*. 2017. № 6. С. 27–33.

29. Федоренко В. Система конституційного права України: поняття, генезис і структура. *Право України*. 2017. № 5. С. 18–26.

30. Федорук Н. Публічне право України в умовах постіндустріальної держави. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 51–54.

31. Харитонова О. І., Харитонов Є. О. Дихотомія «публічне право – приватне право» та деякі питання визначення структури національного права. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 7–8.

32. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. та ін. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.

33. Шкварок Л.В. Приватне й публічне право: філософсько-правовий аспект. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ України*. 2008. № 5. С. 16–22.

34. Chepik-Trehubenko O., Nalyvaiko L. Application of the principle of the rule of law international and national courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 4 (48). P. 413–419.

35. Chepik-Trehubenko O. S. The Political System of Society: Features and Prospects of Development in Ukraine // The issues of improving legal knowledge in

the XXI century: the unity of theory and practice : collective monograph. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. 260 p. P. 33–51.

36. Gureu V. Rolul principiilor în sistemul administrației ministeriale: prioritate națională a statului pentru integrarea europeană. *Legea si Viata*. 2017. № 7. P. 1. P. 22–26.

37. Kolb A., Hrushko M., Teteriatnyk H., Chepik-Trehubenko O., Kotliar O. Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. № 71. P. 334–349.

38. Kolodkina A., Lazarenko V., Ponomarev O. State financial control: problems and solutions. *Sciences of Europe*. 2016. № 9. P. 3. P. 25–28.

39. Lapkin A. Pre-judicial investigation in system of functions of prosecutor's office in Ukraine. *Legea si Viata*. 2016. № 5. P. 3. P. 31–35.

40. Lipitchuk O. Judicial system in the interwar Poland (1918–1939): the sources of the research. *Legea si Viata*. 2017. № 11. P. 2. P. 94–99.

41. Lukyanova H. Complementary-holistic concept of law-understanding in the system of legal knowledge. *Legea si Viata*. 2017. № 2. P. 2. P. 70–73.

42. Ryabova M. Legal relationship as a system. *Sciences of Europe*. 2017. № 18. P. 2. P. 61–63.

43. Tsybulnik N. Administrative and legal basis implementation of public procurement. *Sciences of Europe*. 2017. № 19. P. 2. P. 35–38.

ТЕМА 2. ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА. ВИДИ ТЛУМАЧЕННЯ.

У повсякденному житті «тлумачити» означає знаходити точний зміст явища, робити ясным і очевидним те, що здається нечітким, двозначним або заплутаним, встановлювати зв'язки і взаємини між фактами. Поряд із терміном, узятим з української мови, що позначає розумову операцію з метою встановлення сенсу та змісту якогось явища, процесу, документа, тексту, у тому числі правового, існують інші терміни: «інтерпретація», «екзегеза», «герменевтика».

У герменевтиці поняття «тлумачення» пов'язують із процесом усвідомлення (інтелектуальний процес суб'єкта зі з'ясування змісту для себе) та роз'яснення (інтерпретація змісту для інших осіб), тобто тлумачення, виражене вербально або документально (письмово), доступно для інших осіб. Юридичну герменевтику розглядають як методологію здійснення правосуддя, а тлумачення норм права судом визначають як герменевтико-правову діяльність, спрямовану на з'ясування змісту права та обґрунтування рішення у справі.

Під *тлумаченням у широкому сенсі* розуміється пізнавальний процес, спрямований на пояснення явищ природи, соціальних явищ, у тому числі норм права. У більш *вужькому сенсі під тлумаченням (інтерпретацією)* розуміють пояснення виразів, формул, символів, тобто пояснення знаків природної або штучної мови. Саме в цьому значенні найчастіше термін «тлумачення» вживається і в правознавстві.

У теорії держави і права процес тлумачення та інтерпретації норм права виокремлюють як самостійний вид діяльності, спрямований на реалізацію норм права.

Розглянемо основні підходи вітчизняних теоретиків права до розуміння процесу тлумачення норм права. Науковці розглядають його як:

- діяльність, що є спрямованою на з'ясування, осмислення дійсного змісту норм права з метою сприяння їх практичній реалізації, а також результат такої діяльності, що переважно втілюється в інтерпретаційно-правовому акті;
- діяльність щодо з'ясування або роз'яснення змісту юридичної норми з метою правильного її застосування та реалізації;
- особливий розумовий (інтелектуальний) процес і вид юридичної діяльності, спрямований на з'ясування і роз'яснення змісту норм права та положень інших правових документів із метою правильної їх реалізації;
- процес, у якому встановлюється зміст норми, її основна мета і соціальна спрямованість, наслідки дії правового акта, виявляються суспільно-історичні обставини його прийняття, умови застосування.

У світовій практиці існує декілька підходів до розуміння тлумачення:

статичний, динамічний і комплексний.

Статичний підхід полягає у тлумаченні букви закону. Той, хто тлумачить, керується при цьому наступним правилом: все право вміщається в писаний закон; завдання юриста полягає в тому, щоб витягти його звідти, слідуючи за волею законодавця. Іншими словами, при тлумаченні шляхом логічного аналізу треба ретельно, постатейно досліджувати тільки текст закону. Можливо, при цьому доведеться підняти опубліковані на момент підготовки закону роботи, матеріали парламентських дебатів. Тобто тут проглядається «фетишизм» закону, що веде до втрати правом динамізму.

Динамічний підхід передбачає тлумачення на підставі духу закону. Він зобов'язує інтерпретатора враховувати соціальні явища, що з'явилися після прийняття закону. Девіз інтерпретатора в цьому випадку: «Закон не догма, а інструкція до дії». Мета такого соціологічного підходу – задоволення суспільних потреб. Тут небезпек не менше, ніж у першому випадку, і головна з них – небезпека звернути на шлях політичного аналізу.

Комплексний підхід побудований на одночасному пізнанні у процесі тлумачення і букви, і духу закону. Тут не відкидається облік соціальних реалій, але все ж інтерпретатор повинен спиратися насамперед на закони і враховувати дух права в цілому. Саме цей підхід наразі взято на озброєння практично в усіх країнах романо-германської сім'ї права.

Аналіз означених **підходів до тлумачення норм публічного права** українськими теоретиками:

– **залежно від мети та використовуваних способів і засобів її досягнення:** сьогодні домінує динамічний підхід до тлумачення юридичної норми, спрямований на досягнення погодженості («примирення») між конкурентними правотлумачними аргументами. У разі, якщо такий динамізм неможливий, інтерпретатор повинен вирішити конфлікт інтерпретацій, порівнявши підставність правотлумачних аргументів, котра залежить від міри їхньої переконливості та від різноманітності суспільних відносин, урегульованих нормою;

– **залежно від об'єкта тлумачення:** об'єктом тлумачення виступає «зміст» норми або в межах комплексного підходу – «форма її закріплення» з метою встановлення її «змісту». Вважати зміст норми об'єктом тлумачення було б помилковим, оскільки метою тлумачення є саме встановлення її дійсного змісту;

– **залежно від урахування суттєвої специфіки суспільних відносин в тому чи іншому сегменті соціальної дійсності** або з огляду на зміну об'єктивного сенсу самої цієї дійсності. Однак таке модернізаційне виправляюче тлумачення не завжди є правомірним – правозастосовувач у процесі тлумачення взагалі не має права формувати інші правовідносини, ніж ті, що впливають із законодавчого припису, що тлумачиться.

Отже, **«тлумачення норм права» слід розуміти:**

– або як інтелектуально-вольову діяльність інтерпретатора, що

здійснюється на підставі принципів та за допомогою способів тлумачення і спрямована на з'ясування чи роз'яснення змісту правової норми з метою правильного й однакового її розуміння та застосування на практиці;

– або як діяльність органів держави, посадових осіб, громадських організацій, окремих громадян, спрямовану на встановлення змісту норм права, на розкриття вираженої в них волі соціальних сил, що перебувають при владі. Така діяльність закріплюється у спеціальних актах інтерпретації, науково-практичних коментарях до законодавства, доктринальних джерелах та інших зовнішніх формах результатів тлумачення.

Існує загально визнане правило: тлумачення юридичних норм не можна ототожнювати з правотворчістю. Правотворчість передбачає створення нових правових положень, нових норм. Тлумачення ж цих норм не повинно і не може створювати нового права. З'ясування норми права є винятково підготовчим етапом та необхідною передумовою процесу дії норм права в суспільному житті. А тлумачення-роз'яснення, у свою чергу, виступає як самостійна, спеціальна діяльність певних органів і осіб.

Класифікація тлумачення норм права.

Тлумачення норм права можна класифікувати за такими критеріями:

1. За способом тлумачення. Під способом тлумачення норм публічного права розуміють спеціальні прийоми та засоби пізнання змісту правових норм, що використовуються свідомо чи інтуїтивно суб'єктом тлумачення для з'ясування точного значення правових приписів:

➤ *Цільовий (телеологічний) спосіб тлумачення* – передбачає з'ясування змісту норми права за допомогою її мети.

Під телеологічним способом тлумаченням юридичних норм слід розуміти сукупність прийомів і засобів інтерпретаційної діяльності, спрямованих на з'ясування змісту правових приписів із урахуванням їхньої мети.

Ціль мотивує створення юридичного нормативного акта, що дає підстави визначити її як основоположну засаду при з'ясуванні вольового змісту цього акта, при поясненні сенсу правових нормативних вимог.

➤ *Історичний спосіб тлумачення.*

Під історичним способом тлумачення юридичних норм слід розуміти сукупність прийомів і засобів з'ясування змісту правової норми шляхом звернення інтерпретатора до історичних умов її генезису, а також до цілей та мотивів, що зумовили введення цієї норми до системи правового регулювання;

➤ *Системний спосіб тлумачення.*

Системне тлумачення – це сукупність прийомів визначення змісту правової норми на підставі знань про системні зв'язки, що існують між нею та іншими юридичними нормами;

➤ *Логічний спосіб тлумачення.*

Логічний спосіб тлумачення – це процес, у якому інтерпретатор за допомогою логічних прийомів оперує з матеріалом самої норми, не

звертаючись до інших способів тлумачення. У результаті таких операцій загальний, абстрактний зміст правової норми набуває конкретного характеру, тобто наближається до реальних життєвих ситуацій. При логічному способі тлумачення правових норм застосовуються такі прийоми:

- а) логічне перетворення;
- б) логічний аналіз понять;
- в) висновок за ступенем (a fortiori);
- г) висновки за аналогією;
- ґ) висновки від протилежного (argumentum a contrario);
- д) доведення до абсурду (redicto ad absurdum) тощо.

Логічний аналіз понять є однією з найбільш поширених і складних операцій у тлумаченні;

➤ *Функціональний спосіб тлумачення.*

Такий спосіб з'ясування змісту правових норм полягає в системному врахуванні умов і фактів, за яких ці норми реалізуються;

2. За обсягом тлумачення. Залежно від співвідношення між текстуальним вираженням правової норми та її змістом тлумачення норм права поділяється на:

- *буквальне (адекватне)* – зміст норми, що тлумачиться, повністю збігається з її текстуальним вираженням;
- *розширювальне* – зміст норми, що тлумачиться, ширший за її текстуальне вираження;
- *обмежувальне* – зміст норми, що тлумачиться, вужчий за її текстуальне вираження.

3. За суб'єктами тлумачення та його юридичними наслідками розрізняють такі види тлумачення:

- *офіційне* – роз'яснення змісту правових норм, що здійснюється уповноваженими на те державою органами і результати якого мають обов'язковий характер;
- *неофіційне* – роз'яснення змісту правових норм, що здійснюється науковими установами, громадськими об'єднаннями, окремими особами, результати якого не мають обов'язкового характеру.

Офіційне тлумачення – це тлумачення правової норми (Конституції України і законів України) уповноваженим органом (Конституційним Судом України), сформульоване у спеціальному акті (рішенні Конституційного Суду України); таке роз'яснення змісту і мети правової норми є загальнообов'язковим для всіх суб'єктів її застосування і реалізації.

Офіційне тлумачення Конституційним Судом України Конституції України можна розглядати у двох аспектах:

- як діяльність щодо з'ясування, роз'яснення та офіційної інтерпретації Конституції України з метою подолання неоднозначності її розуміння;
- як результат такої діяльності, тобто акти офіційного тлумачення. Офіційне тлумачення Конституційним Судом України Конституції України

здійснюється в межах встановлених законом процедур і на основі використання відомих науці прийомів і способів.

Об'єктом офіційного тлумачення Конституційного Суду України є чинна Конституція України та закони України, прийняті як до, так і після набуття чинності Конституцією України. Закони, що не набрали чинності або втратили її, офіційному тлумаченню не підлягають.

Суб'єктами права на конституційне звернення з питань надання висновків Конституційним Судом України у випадках офіційного тлумачення Конституції України та законів України є громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи (ст. 43 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Підставою для офіційного тлумачення Конституції України або законів України за конституційними зверненнями фізичних та юридичних осіб є тільки ті положення названих правових актів, що застосовані або підлягають застосуванню стосовно суб'єкта конституційного звернення в конкретній справі, і це призвело чи може призвести до порушення його конкретного конституційного права, тобто підставою є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України іншими органами державної влади.

При тлумаченні Конституції України та перевірці на відповідність законів України Конституційний Суд України не може змінювати їхні норми. Його завдання полягає лише у роз'ясненні, інтерпретації відповідних положень. Водночас Конституційний Суд України, спираючись на закон, використовуючи механізми тлумачення і аналогії, може заповнити те, що залишилося за межами закону чи іншого правового акта. У цьому випадку суд, констатує волю законодавця з окресленого кола питань, вимушений або застосувати схожу норму (аналогію закону), або при вирішенні справи виходити із загальних принципів законодавства (аналогії права). Тим самим рішеннями Конституційного Суду України нерідко фактично створюються нові норми, що заповнюють прогалини Конституції України, але впливають із її політико-правової логіки.

У конституційній юрисдикції існує також проблематичність тлумачення під впливом таких факторів: 1) якщо на суддів впливають зовнішні чинники (політичні, економічні тощо); 2) якщо судді перебувають під впливом своїх почуттів і сприйняття, ідеологічних переконань і вподобань. Головна перевага тлумачення як предмета діяльності Конституційного Суду України полягає в осягненні смислу, основ і логіки права щодо конкретних юридичних формул і проблем. Таким чином, тлумачення правових норм, категорій, понять, що здійснюється Конституційним Судом України, фактично продовжує функцію Верховної Ради України щодо забезпечення правопорядку в державі, але виключно як збагачення фактичної правової основи суспільного життя.

Рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені (ст. 151-2

Конституції України).

Офіційне тлумачення поділяють на **нормативне і казуальне**.

Нормативне тлумачення поширюється на всі випадки застосування, реалізації роз'яснювальної норми і є обов'язковим для всіх осіб та органів, що її реалізують або застосовують.

Казуальне тлумачення здійснюється судом або іншим уповноваженим органом у зв'язку з розглядом конкретної справи і є формально обов'язковим лише для випадку, з приводу якого роз'яснюється зміст норми.

Нормативне тлумачення може бути *легальним і судовим*. Легальне тлумачення здійснює або орган, що встановив певну юридичну норму (воно називається аутентичним), або ж інший уповноважений на це законом орган. Аутентичне роз'яснення закону, що виходить від самого законодавця, може бути лише у формі нового закону чи доповнення до чинного закону. Судове тлумачення здійснюється судом.

Неофіційне тлумачення – це інтелектуальна діяльність суб'єктів права, спрямована на пізнання істинної волі законодавця, матеріалізована у нормі права, що не має офіційного характеру та відповідної юридичної сили, але може бути використана під час здійснення офіційного тлумачення норм права.

Існують три види неофіційного тлумачення норм права – **буденне, компетентне, доктринальне**:

- *побутове (повсякденне, буденне) тлумачення* – роз'яснення змісту норм права в повсякденному житті, у побуті всіма особами, які не мають спеціальної юридичної освіти або певного досвіду юридичної діяльності. Справжні результати такого тлумачення обумовлені рівнем правової свідомості, юридичної обізнаності, життєвого досвіду та правової культури громадян. Таке тлумачення постає в усіх випадках, коли особа осмислює зміст правових норм із метою їх використання, виконання, додержання, надання поради, оцінювання будь-якої життєвої ситуації, що потребує юридичного рішення або просто розширення кола своїх знань;

- *професійне (компетентне) тлумачення* – це послідовний інтелектуально-вольовий процес діяльності юристів, спрямований на усунення неясностей при застосуванні правових норм шляхом з'ясування та роз'яснення дійсного змісту та сутності норм права, що складається з аналізу змісту джерел права (нормативно-правових актів) та виявлення сутнісних ознак норм права. Передбачає роз'яснення розуміння правової норми саме у процесі діяльності певних публічних органів і посадових осіб, що мають самостійне і спеціальне значення;

- *доктринальне (наукове) тлумачення* норм права здійснюється науковцями – фахівцями-правознавцями, науковими та дослідними установами в науково-практичних коментарях до законодавства, працях учених-юристів (наукових статтях, монографіях, підручниках, посібниках, брошурах, лекціях), обговореннях проблемних питань чинних нормативних актів та їхніх проєктів під час проведення круглих столів, у пресі, на

телебаченні, сторінках наукових видань.

Аналіз досвіду неофіційного тлумачення норм права в юридичній практиці правових сімей засвідчив, що і в романо-германській, і англосаксонській, і релігійній сім'ї є таке тлумачення, але характерною особливістю його здійснення найбільше вирізняється сім'я загального права.

Особливістю практики неофіційного тлумачення у континентальній системі права є чітке застосування канонів тлумачення, тобто правил правового тлумачення, для того, щоб уникнути свавілля в інтерпретації. Незважаючи на те, що ці правила мають рекомендаційний характер, їх дотримання є обов'язковим, оскільки вони встановлюють єдині критерії розуміння й аналізу нормативно-правового тексту.

Неофіційне тлумачення норм права більшості країн Європи міститься у висновках генеральних адвокатів і наукових публікаціях відомих європейських правників, що стають джерелом для суддів Суду ЄС під час розгляду ними запитів про тлумачення від національних судів.

Мусульманській системі права притаманні такі види неофіційного тлумачення, як доктринальне (тлумачення норм Корану авторитетними вченими) і буденне (кожен мусульманин тлумачить Коран для себе, чим формує власний кодекс поведінки, проте у суворій відповідності до положень священної книги).

В ісламському праві діяльність юристів значною мірою обмежується тлумаченням і роз'ясненням правових книг, що були визнані як авторитетні джерела. Велике значення має іджма – єдина думка всієї ісламської спільноти, неспеціалістів і юристів із будь-якого питання ісламського вчення про обов'язки правовірних.

Далі виокремимо основні правила тлумачення, що необхідні для удосконалення самої інтерпретаційної діяльності, правильного розуміння та реалізації правових норм на практиці. Правила повинні виступати критерієм правильності результатів тлумачення.

Правила тлумачення – це керуючі вказівки, положення, котрі необхідно використовувати під час тлумачення, що сприяють грамотному та правильному тлумаченню. Серед **правил тлумачення** можна виділити такі:

- обов'язкове визначення мети та наміру законодавця;
- тлумачення правової норми повинно здійснюватись у контексті нормативно-правового акта;
- внутрішня та зовнішня узгодженість;
- закон тлумачиться для того, щоб бути ефективним та дієвим;
- у разі, якщо правова норма є зрозумілою, вона повинна застосовуватися без додаткового тлумачення;
- використання логічних прийомів.

Порівняльний аналіз вітчизняного законодавства та, приміром, англійського Закону про тлумачення дає можливість виокремити низку правил, що не знайшли відповідного закріплення в українському

законодавстві:

– згідно зі статтею 11 Закону про тлумачення, якщо один закон скасовує другий, котрий, у свою чергу, скасував третій закон, то третій не буде вважатися таким, що набув чинності, якщо інше не передбачено в першому законі;

– якщо положення нового закону змінюють відповідні положення чинного закону, скасовані положення вважаються чинними до набуття чинності положеннями нового закону;

– за умовами статті 31 Закону про тлумачення, якщо будь-який закон передбачає прийняття підзаконного акта, то терміни чи поняття, що використані в ньому, повинні мати те ж саме значення, яке вони мають у відповідному законі, якщо інше не вказано у самому законі. Ця норма є досить актуальною для українського законодавства, бо саме вона обмежує виконавчі органи в довільному визначенні понять у підзаконних актах;

– якщо у тексті закону зроблені посилання на положення іншого закону, то таке посилання тлумачиться з урахуванням відповідного положення загалом, а не окремих його частин;

– підзаконні акти, що ухвалені, але ще не є чинними за законом, можуть прийматися до набуття ним чинності, лише коли видання цих актів є умовою набуття чинності цим законом;

– якщо ухвалений закон вводить нові положення в чинний закон, скасовуючи при цьому певні положення цього закону, то посилання в інших законах на скасовані положення мають тлумачитись як посилання на відповідні положення нового закону.

Функції та роль тлумачення норм права.

Тлумачення норм права є важливою складовою не тільки правозастосування, а й усього правореалізаційного процесу. Від тлумачення залежить ефективна реалізація норм права у будь-якій формі, вибір правильної поведінки, своїх дій у конкретній життєвій ситуації. Необхідність тлумачення зумовлюється тим, що право являє собою специфічне суспільне явище, котре має власні закономірності розвитку, форми прояву і реалізації, структуру, принципи, способи і типи регулювання.

Необхідність у тлумаченні норм права зумовлена:

– неоднозначністю використаної в законах та інших нормативних актах термінології, термінологічною неточністю офіційних перекладів текстів міжнародно-правових документів, незрозумілістю запозиченої іноземної термінології;

– технічною недосконалістю формулювання правових норм – неточністю мови, вживаної при їх формулюванні, неясністю їх викладу тощо;

– наявністю колізій між правовими нормами, що регулюють одні й ті самі відносини, в нормативних актах одного або ж різних рівнів, прийнятих у різний час і в різних політичних, економічних і соціальних умовах;

– використанням у законодавстві оцінювальних понять, тобто понять,

що виражають лише загальне соціальне значення тих чи інших явищ, ознаки яких неконкретизовані;

– впливом на національну правову систему загальноновизнаних світовим співтовариством норм міжнародного права та правотлумачної практики міжнародних судових органів, насамперед практики Європейського суду з прав людини;

– можливими прогалинами в правовому регулюванні, тобто такими ситуаціями, коли відносини, з приводу яких виник спір (спірні відносини), перебувають у сфері правового регулювання, проте з різних причин – упушень правотворчих органів, еволюційних змін у самих суспільних відносинах, свідомого умовчування – виявилися нерегульованими нормами права.

Основні функції тлумачення норм права.

Тлумачення як специфічна юридична діяльність має важливе значення для правового регулювання, є необхідною умовою існування й розвитку права. Воно виконує такі функції:

➤ **пізнавальну.** Ця функція впливає із самого змісту, суті тлумачення, у ході якого суб'єкти пізнають право, зміст правових розпоряджень;

➤ **конкретизаційну.** При тлумаченні правові розпорядження найчастіше конкретизуються, уточнюються з урахуванням конкретних обставин (особливо яскраво ця функція виявляється в процесі функціонального тлумачення);

➤ **регламентуючу.** Тлумаченням у формі офіційного роз'яснення немов завершується процес нормативної регламентації суспільних відносин. Це означає, що громадяни й організації, а також органи держави і посадові особи, що застосовують право, повинні керуватися не тільки юридичними нормами, але й актами їх офіційного тлумачення;

➤ **правозабезпечувальну.** Деякі акти тлумачення видаються для забезпечення єдності й ефективності правозастосовницької практики. Такими, наприклад, є роз'яснення Центрвиборчкому про порядок застосування норм виборчого законодавства;

➤ **сигналізаторську.** Тлумачення нормативних актів дозволяє знайти їхні недоліки технічного й юридичного характеру. Це є «сигналом» для законодавця про необхідність удосконалювання відповідних норм.

Тлумачення як юридична діяльність слугує завданням забезпечення законності й підвищення ефективності правового регулювання.

Роль тлумачень та роз'яснень норм права полягає у такому:

▪ гносеологічна природа тлумачення обумовлює пізнання права. Тлумачення – з'ясування виступає як внутрішній процес мислення, що не виходить за межі свідомості самого інтерпретатора. Під час з'ясування інтерпретатор використовує різні способи і прийоми тлумачення, що забезпечують процес пізнання;

▪ соціально-культурна природа тлумачення права обумовлює специфічну діяльність як особливе соціальне явище, своєрідний чинник

правової культури, момент існування та розвитку права, необхідну умову правового регулювання. Крім того, тлумачення чинних норм права дозволяє виявити та подолати прогалини, колізії у праві, прийняти правову норму, що буде якнайповніше й якнайефективніше регулювати відповідні суспільні відносини;

▪ необхідність тлумачення у праві викликана і можливими протиріччями між його формою і змістом. Зміст права знаходить своє вираження у нормативно-правових актах, котрі не завжди правдиво відображають волю законодавця. Низький рівень юридичної техніки, недоліки технічного порядку призводять до проблем, суперечностей, викривлення змісту права. У таких випадках тлумачення – умова пізнання дійсного змісту юридичних приписів.

Складіть схеми

- Механізм тлумачення норм права.
- Доктринальне тлумачення в судовій практиці.
- Казуальне тлумачення норм права.
- Системне тлумачення норм права.

Тематика рефератів

- Американська оригіналістична теорія тлумачення юридичних норм і сучасність.
- Принцип розумності тлумачення норм права.
- Генеза тлумачення норм права в юридичній науці.
- Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС.
- Тлумачення норм права як науково-практична потреба.

Виконайте практичні завдання

Практичне завдання 1

Порівняльний аналіз вітчизняного законодавства та англійського Закону про тлумачення дозволяє виділити низку правил, що не знайшли відповідного закріплення в українському законодавстві.

Поміркуйте та опишіть ці правила, використовуючи відповідні нормативно-правові акти.

Практичне завдання 2

Виокреміть спільні та відмінні риси основних підходів вітчизняних теоретиків права до розуміння процесу тлумачення норм права:

<i>Критерії</i>	<i>Статичний підхід</i>	<i>Динамічний підхід</i>	<i>Комплексний підхід</i>
Спільне			
Відмінне			

Практичне завдання 3

Проаналізуйте особливості неофіційного тлумачення норм права в юридичній практиці зазначених правових сімей. Заповніть відповідну таблицю.

<i>Романо-германська правова сім'я</i>	<i>Англосаксонська правова сім'я</i>
--	--------------------------------------

Практичне завдання 4

Аутентичне роз'яснення закону, що виходить від самого законодавця, може бути лише у формі нового закону чи доповнення до чинного закону.

Доведіть чи спростуйте це твердження у формі роздуму з теми.

Практичне завдання 5

Тлумачення юридичних норм не можна ототожнювати з правотворчістю. Чому?

Дайте розгорнуту відповідь на запитання, використовуючи посилання на наукову літературу та нормативно-правові акти.

Практичне завдання 6

Робота в групах

З'ясуйте особливості тлумачення норм міжнародного права, що потребують встановлення їхнього дійсного змісту. У який спосіб здійснюється тлумачення норм міжнародного права, і хто виступає суб'єктом тлумачення?

Здобувачам вищої освіти пропонується ознайомитися з положеннями Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.

У чому полягає сутність «загального правила тлумачення» та «додаткових засобів тлумачення»? Про які способи тлумачення зазначено в конвенції?

Вирішіть тестові завдання

1. Розумова інтелектуальна діяльність суб'єкта, спрямована на з'ясування та роз'яснення змісту норми права з метою правильного її застосування і реалізації, – це:

- використання норм права;

- б) виконання норм права;
- в) тлумачення норм права;
- г) застосування норм права;
- д) дотримання норм права.

2. *Співвідношення термінів «тлумачення» та «інтерпретація» полягає у тому, що:*

- а) вони є протилежними;
- б) вони співвідносяться як форма та зміст;
- в) тлумачення є формою інтерпретації;
- г) вони є тотожними;
- д) термін «інтерпретація» є похідним від терміна «тлумачення».

3. *Інтерпретація змісту правової норми для інших осіб, виражена вербально або письмово, доступно для інших осіб, – це:*

- а) усвідомлення;
- б) з'ясування;
- в) буквальне тлумачення;
- г) роз'яснення;
- д) офіційне тлумачення.

4. *Структурними елементами тлумачення норм права є:*

- а) суб'єкт, об'єкт, предмет та мета тлумачення;
- б) суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна сторона та об'єктивна сторона тлумачення;
- в) суб'єкт, об'єкт та завдання тлумачення;
- г) суб'єкт, об'єкт та способи тлумачення;
- д) суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна сторона та способи тлумачення.

5. *Відповідно до суб'єктивного розуміння тлумачення норм права змістом норм права є воля:*

- а) суспільства;
- б) законодавця;
- в) народу;
- г) глави держави;
- д) уряду.

6. *Джерела права як структурний елемент тлумачення норм права є:*

- а) об'єктом тлумачення;
- б) суб'єктом тлумачення;
- в) суб'єктивною стороною тлумачення;
- г) об'єктивною стороною тлумачення;
- д) наслідками тлумачення.

7. *Закони і підзаконні акти, нормативні договори, проєкти нормативних актів, правозастосовні акти та інші джерела права – це:*

- а) наслідки тлумачення;
- б) суб'єкти тлумачення;
- в) суб'єктивна сторона тлумачення;
- г) предмет тлумачення;
- д) об'єкти тлумачення.

8. *Предметом тлумачення норм права є:*

- а) норма права;
- б) акт тлумачення норм права;
- в) зміст тексту юридичного акта в цілому або його частини (статті, пункту, абзацу);
- г) роз'яснення норм права;
- д) нормативно-правовий акт.

9. *Функція тлумачення норм права, що випливає із самого змісту, сутності тлумачення, під час якого суб'єкти пізнають право, зміст правових приписів:*

- а) пізнавальна;
- б) інформаційна;
- в) правоконтролююча;
- г) правозабезпечуюча;
- д) конкретизуюча.

10. *Громадяни й організації, а також органи держави і посадові особи, які застосовують право, повинні керуватися не тільки юридичними нормами, а й актами їх офіційного тлумачення – це приклад:*

- а) пізнавальної функції тлумачення норм права;
- б) регламентуючої функції тлумачення норм права;
- в) правоконтролюючої функції тлумачення норм права;
- г) сигналізаційної функції тлумачення норм права;
- д) конкретизуючої функції тлумачення норм права.

11. *Офіційне тлумачення норм права НЕ характеризується такою ознакою:*

- а) здійснюється компетентними органами;
- б) наявна правороз'яснювальна ініціатива об'єктів суспільних відносин;
- в) має юридичну силу, тобто є обов'язковим для суб'єктів, які реалізують цю норму права;
- г) забезпечує, за підтримки держави, одностайне розуміння і застосування норм права;
- д) його результати мають бути закріплені у спеціальному акті тлумачення

норм права.

12. Характерна ознака тлумачення норм права:

- а) приймається лише правотворчими або спеціально уповноваженими суб'єктами;
- б) не може діяти разом із тим нормативно-правовим актом, у якому міститься норма права, що тлумачиться;
- в) не залежить від норми права, що тлумачиться;
- г) не має юридичної сили;
- д) має силу громадської думки.

13. Для офіційного тлумачення норм права характерним є особливий порядок здійснення, що полягає в реалізації певних стадій. Визначте стадію, що НЕ притаманна для означеного процесу:

- а) узагальнення практики і верифікація роз'яснення норм права;
- б) затвердження ходу обговорення норми права;
- в) розробка та обговорення тексту (проекту) роз'яснення норми права;
- г) прийняття або затвердження проекту роз'яснення норми права;
- д) публікація акта роз'яснення норм права.

14. У процесі тлумачення нормативно-правових актів встановлюється:

- а) значення нормативних приписів, основна мета, ціль і соціальна направленість, місце в системі правового регулювання;
- б) порядок застосування міжнародних актів;
- в) коло суспільних відносин, що підпадають під дію норм права;
- г) історія створення норм права та їхні функції для суспільства;
- д) зміна умов, поява нових фактів, що впливають на застосування норми права.

15. Результат інтерпретації, коли зміст норми права повністю співпадає з нормативно-правовим приписом джерела права, – це:

- а) буквальне тлумачення;
- б) поширювальне тлумачення;
- в) обмежувальне тлумачення;
- г) казуальне тлумачення;
- д) аутентичне тлумачення.

16. Казуальне тлумачення норм права – це:

- а) офіційне роз'яснення норм права, обов'язкове лише для конкретного випадку та для осіб, стосовно яких воно здійснюється;
- б) нормативне тлумачення норм права, що здійснюється органом, який цю норму не видавав, але уповноважений її тлумачити;
- в) нормативне тлумачення норм права, що здійснюється органом, який

видав відповідну норму права;

г) офіційне роз'яснення, котре поширюється на необмежену кількість випадків, передбачених нормою права, що тлумачиться;

д) узагальнення практики і перевірка необхідності роз'яснення норм права.

17. Різновидом/ами казуального тлумачення норм права є:

а) судове тлумачення норм права, котре здійснюють судово-наглядові органи під час розгляду конкретних справ;

б) адміністративне процесуальне тлумачення норм права, котре здійснюють міністерства разом із місцевими державними адміністраціями;

в) прокурорське тлумачення;

г) судове та адміністративне тлумачення норм права, котре здійснюють міністерства, служби, місцева державна адміністрація;

д) президентське тлумачення норм права.

18. Результат інтерпретації, коли зміст норми права вужчий за нормативно-правовий припис джерела права, – це:

а) казуальне тлумачення;

б) аутентичне тлумачення;

в) обмежувальне тлумачення;

г) буквально тлумачення;

д) поширювальне тлумачення.

19. Розширювальне тлумачення – це:

а) загальне, формально обов'язкове для певної категорії справ, виражене в інтерпретаційних нормах-аргументах на користь переконуючого розуміння правової норми;

б) роз'яснення, за якого дійсний зміст норми права відповідає буквальному текстовому вираженню, тобто «дух» і «буква» закону збігаються;

в) роз'яснення норм права, за якого їхній дійсний зміст вужчий за текстуальне вираження, «дух» закону вужчий за його «букву»;

г) роз'яснення норм права, за якого їхній дійсний зміст ширший за буквальный текст, «дух» закону ширший за його «букву»;

д) конкретне розуміння правової норми, обов'язкове тільки для конкретної справи, вирішенням якої зазвичай займаються суб'єкти правозастосовної діяльності.

20. За юридичною силою, або залежно від суб'єктів, тлумачення може бути:

а) обов'язковим та необов'язковим;

б) офіційним (легальним) та неофіційним;

в) нормативним та казуальним;

- г) законодавчим та добровільним;
- д) філологічним та системним.

21. Тлумачення, що здійснюється спеціально уповноваженим компетентним у цій галузі органом державної влади, – це:

- а) обов'язкове тлумачення;
- б) офіційне тлумачення;
- в) нормативне тлумачення;
- г) законодавче тлумачення;
- д) неофіційне тлумачення.

22. Офіційне тлумачення поділяється на такі види:

- а) наукове і професійне;
- б) нормативне і доктринальне;
- в) нормативне і професійне;
- г) доктринальне і компетентне;
- д) нормативне і казуальне.

23. Нормативне тлумачення – це:

а) конкретне розуміння правової норми, обов'язкове тільки для конкретної справи, вирішенням якої зазвичай займаються суб'єкти правозастосовної діяльності;

б) загальне, формально обов'язкове для певної категорії справ, виражене в інтерпретаційних нормах-аргументах на користь переконуючого розуміння правової норми;

в) роз'яснення норм права, за якого їхній дійсний зміст вужчий за текстуальне вираження, «дух» закону вужчий за його «букву»;

г) роз'яснення, за якого дійсний зміст норми права відповідає буквальному текстовому вираженню, тобто «дух» і «буква» закону збігаються;

д) роз'яснення норм права, за якого їхній дійсний зміст ширший за буквальний текст, «дух» закону ширший за його «букву».

24. Під час використання історичного способу тлумачення норм права практичне значення має такий прийом, як:

- а) порівняльний;
- б) казуальний;
- в) герменевтичний;
- г) текстуальний;
- д) логічний.

25. Офіційне тлумачення норм права є обов'язковим для тих актів, що з погляду компетентного органу мають потребу в:

- а) подальшому обговоренні основних положень документа;

- б) додатковому роз'ясненні у зв'язку з ускладненнями, що виникли, або неправильною практикою їх застосування;
- в) первинному обговоренні документа;
- г) верифікації норм права;
- д) обговоренні результатів практики реалізації норм права.

26. Доктринальне й професійне тлумачення норм права не виключає, а, навпаки, передбачає необхідність:

- а) роз'яснення змісту норми права учасникам суспільних правовідносин, оскільки здійснюється некваліфікованими юристами.
- б) роз'яснення преамбули правового документа Конституційним Судом України;
- в) обґрунтування та верифікації змісту норми права учасниками конкретних правовідносин;
- г) пояснення наслідків дії норми права учасникам конкретних правовідносин, оскільки здійснюється кваліфікованими юристами;
- д) роз'яснення змісту норми права учасникам конкретних правовідносин, оскільки здійснюється кваліфікованими юристами.

27. Судове тлумачення в окремих випадках може виходити за межі правореалізаційного процесу та набувати рис правотворчості, але тільки якщо це стосується:

- а) правотлумачної діяльності Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, що прямо передбачено чинним законодавством України;
- б) правозахисної діяльності Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, що прямо передбачено чинним законодавством України;
- в) правоаналітичної діяльності Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, що прямо передбачено чинним законодавством України;
- г) правобудівної діяльності Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, що прямо передбачено чинним законодавством України;
- д) будь-якої діяльності Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, що прямо передбачено чинним законодавством України.

28. Роз'яснення змісту і мети правових норм, котре виходить від осіб, які не наділені відповідними офіційними повноваженнями, а отже, котре не має юридично обов'язкової сили, – це:

- а) делеговане тлумачення;
- б) легальне тлумачення;
- в) неофіційне тлумачення;

- г) офіційне тлумачення;
- д) казуальне тлумачення.

29. *Видами неофіційного тлумачення норм права є:*

- а) доктринальне, професійне та буденне;
- б) доктринальне, професійне та судове;
- в) аутентичне та судове;
- г) доктринальне, професійне та легальне;
- д) професійне, легальне та судове.

30. *Прикладом наукового тлумачення норм права є:*

- а) опублікована стаття практикуючого фахівця в галузі права щодо практичних аспектів функціонування окремого правового явища;
- б) окрема думка судді Конституційного Суду України;
- в) укази Президента України;
- г) науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України;
- д) роз'яснення, яке здійснюється тим органом, що видав норму, котра підлягає тлумаченню.

31. *Із-поміж основних правил тлумачення можна виокремити одне недієве:*

- а) обов'язковим є визначення мети та наміру законодавця;
- б) тлумачення правової норми може здійснюватися поза контекстом нормативно-правового акта;
- в) має бути внутрішня та зовнішня узгодженість;
- г) закон тлумачиться для того, щоб бути ефективним та дієвим;
- д) у разі, якщо правова норма є зрозумілою, вона повинна застосовуватися без додаткового тлумачення.

32. *Продовжте речення за змістом: «спеціальна діяльність інтелектуально-вольового та консеквентивного характеру офіційних і неофіційних суб'єктів суспільних відносин (органів держави, їх посадових осіб, громадських організацій, окремих громадян) із метою...:*

- а) встановлення форми та змісту норми права, розкриття вираженої в ній суті соціальних проблем»;
- б) встановлення змісту норми права, розкриття вираженої в ній волі соціальних сил, що перебувають при владі»;
- в) встановлення ознак форми норми права, розкриття вираженої в ній суті»;
- г) встановлення змісту норми права, розкриття вираженої в ній волі інтерпретаторів, що перебувають при владі»;
- д) встановлення змісту правового документа, розкриття особливостей текстового наповнення».

33. Проблема тлумачення права є практичною в тому розумінні, що її рішення зорієнтовано на:

- а) вирішення юридичних справ, подолання конфліктних ситуацій, винесення правового вердикту;
- б) вирішення юридичних справ, подолання корупції у сфері судового процесу;
- в) винесення судових вердиктів;
- г) подолання соціально-політичних проблем;
- д) вирішення юридичних справ, подолання міжособистісних конфліктних ситуацій.

34. Доктринальне тлумачення норм права є різновидом:

- а) компетентного тлумачення;
- б) професійного тлумачення;
- в) неофіційного тлумачення;
- г) службового тлумачення;
- д) побутового тлумачення.

35. Прикладом наукового тлумачення норм права є:

- а) опублікована стаття практикуючого фахівця в галузі права щодо практичних аспектів функціонування окремого правового явища;
- б) окрема думка судді Конституційного Суду України;
- в) укази Президента України;
- г) науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України;
- д) роз'яснення, яке здійснюється тим органом, що видав норму, котра підлягає тлумаченню.

36. Роз'яснення змісту нормативно-правих приписів пересічним громадянином – це:

- а) доктринальне тлумачення;
- б) побутове тлумачення;
- в) казуальне тлумачення;
- г) цільове тлумачення;
- д) легальне тлумачення.

37. Правотлумачна діяльність, для якої характерним є бачення, що дійсне значення норми права з моменту її усвідомлення і протягом всього періоду її чинності визначається незмінним у часі, має назву:

- а) статична;
- б) динамічна;
- в) монологічна;
- г) рівнева;
- д) логічна.

38. *Юридичне тлумачення набуває ще більш істотного значення при застосуванні права, коли воно стає елементом:*

- а) владно-державної діяльності правоохоронних установ, що визначає обов'язкові юридичні наслідки при вирішенні юридичної справи;
- б) судової діяльності Конституційного Суду України, що визначає обов'язкові юридичні наслідки при вирішенні юридичної справи;
- в) суб'єктно-об'єктної діяльності правоохоронних установ, що визначає обов'язкові юридичні наслідки при вирішенні юридичної справи;
- г) владно-державної діяльності судових установ, що визначає обов'язкові юридичні наслідки при вирішенні юридичної справи;
- д) прокурорської діяльності правоохоронних установ, що визначає обов'язкові юридичні наслідки при вирішенні юридичної справи.

39. *Закони і підзаконні акти, проекти нормативних актів, правозастосовні акти – це:*

- а) наслідки тлумачення;
- б) суб'єкти тлумачення;
- в) суб'єктивна сторона тлумачення;
- г) джерела тлумачення;
- д) об'єкти тлумачення.

40. *З'ясування змісту правової норми, а не мети її застосування, є:*

- а) об'єктами тлумачення;
- б) суб'єктами тлумачення;
- в) завданням тлумачення;
- г) наслідками тлумачення;
- д) процесом тлумачення.

41. *«...Вищевказані умисні дії ОСОБА_4, які виразилися у скоєнні грабежу, поєданого з насильством, які не є небезпечними для життя та здоров'я потерпілого ОСОБА_1, за попередньою змовою групою осіб, органом досудового розслідування кваліфікуються за ч. 2 ст. 186 КК України...» – це:*

- а) поширене тлумачення норм права;
- б) обмежене тлумачення норм права;
- в) автентичне тлумачення норм права;
- г) казуальне тлумачення норм права;
- д) абстрактне тлумачення норм права.

42. *«...При прийнятті рішення суд виходив з такого. Відповідно до частини другої статті 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» – це:*

- а) поширене тлумачення норм права;
- б) обмежене тлумачення норм права;
- в) автентичне тлумачення норм права;
- г) казуальне тлумачення норм права;
- д) абстрактне тлумачення норм права.

43. Принцип об'єктивної системи цінностей як один зі спеціальних принципів тлумачення конституції, що використовуються в європейській правовій доктрині, полягає у такому:

- а) закон не може визнаватися нечинним, якщо його можна витлумачити як такий, що відповідає конституції;
- б) правові цінності, забезпечені конституційним захистом, мають тлумачитись у взаємній гармонії, одна цінність не може бути захищена на шкоду іншій;
- в) конституційні цінності (верховенство права, соціальна правова держава, демократія, права людини тощо) є об'єктивними; вони не залежать від державної волі, а, навпаки, накладають на державу зобов'язання додержуватися їх та сприяти їх утіленню в суспільне життя;
- г) тлумаченні відповідних положень конституції, передусім тих, що стосуються прав людини, в контексті міжнародного права;
- д) будь-які дії держави мають відповідати легітимній меті та бути пропорційними до неї; зокрема, цей спосіб підлягає застосуванню при тлумаченні конституційних обмежень прав людини.

44. Принцип дружнього ставлення до міжнародного права як один зі спеціальних принципів тлумачення конституції, що використовуються в європейській правовій доктрині, полягає у такому:

- а) закон не може визнаватися нечинним, якщо його можна витлумачити як такий, що відповідає конституції;
- б) правові цінності, забезпечені конституційним захистом, мають тлумачитись у взаємній гармонії, одна цінність не може бути захищена на шкоду іншій;
- в) конституційні цінності (верховенство права, соціальна правова держава, демократія, права людини тощо) є об'єктивними; вони не залежать від державної волі, а, навпаки, накладають на державу зобов'язання додержуватися їх та сприяти їх утіленню в суспільне життя;
- г) тлумаченні відповідних положень конституції, передусім тих, що стосуються прав людини, в контексті міжнародного права;
- д) будь-які дії держави мають відповідати легітимній меті та бути пропорційними до неї; зокрема, цей спосіб підлягає застосуванню при тлумаченні конституційних обмежень прав людини.

45. Принцип балансування як один зі спеціальних принципів тлумачення конституції, що використовуються в європейській правовій доктрині, полягає у такому:

а) закон не може визнаватися нечинним, якщо його можна витлумачити як такий, що відповідає конституції;

б) правові цінності, забезпечені конституційним захистом, мають тлумачитись у взаємній гармонії, одна цінність не може бути захищена на шкоду іншій;

в) конституційні цінності (верховенство права, соціальна правова держава, демократія, права людини тощо) є об'єктивними; вони не залежать від державної волі, а, навпаки, накладають на державу зобов'язання додержуватися їх та сприяти їх утіленню в суспільне життя;

г) тлумаченні відповідних положень конституції, передусім тих, що стосуються прав людини, в контексті міжнародного права;

д) будь-які дії держави мають відповідати легітимній меті та бути пропорційними до неї; зокрема, цей спосіб підлягає застосуванню при тлумаченні конституційних обмежень прав людини.

Словникова робота:

тлумачення норм права, об'єкт тлумачення, суб'єкт тлумачення, з'ясування, роз'яснення, тлумачення актів індивідуального правового регулювання, тлумачення актів загального правового регулювання, офіційне тлумачення, нормативне тлумачення, казуальне тлумачення, аутентичне тлумачення, легальне тлумачення, відомче тлумачення, неофіційне тлумачення, доктринальне тлумачення, систематизоване тлумачення, несистематизоване, компетентне тлумачення, буденне тлумачення, тлумачення за обсягом, буквальне тлумачення, розширювальне тлумачення, обмежувальне тлумачення, граматичний спосіб тлумачення, логічний спосіб тлумачення, логічні перетворення, виведення норм із норм, висновки «a fortiori», висновки з понять, висновки за аналогією, висновки від протилежного, способи тлумачення, види тлумачення, системний спосіб тлумачення, історико-політичний спосіб тлумачення, телеологічне тлумачення, спеціально-юридичне тлумачення, герменевтичне тлумачення, пізнавальна функція тлумачення, конкретизуюча функція тлумачення, регламентуюча функція тлумачення, правозабезпечувальна функція тлумачення, сигналізаційна функція тлумачення, інтерпретаційно-правові акти.

Нормативні акти:

❖ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print1389891188543116>.

❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон

України від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 07 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50).

❖ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

❖ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.

❖ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>.

❖ Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

❖ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

❖ Про прокуратуру України : Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

❖ Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : Закон України від 15 липня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 38. Ст. 249.

❖ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

❖ Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

❖ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Спеціалізована література:

1. Антошкіна В. К. Способи тлумачення в цивільному праві та їх роль в правозастосовній практиці. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 110–114.

2. Баїк О. І. До питання тлумачення податково-правових норм. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія : *Юридичні науки*. 2018. № 2. С. 13–20.

3. Бернюков А. Юридична герменевтика як методологія здійснення правосуддя (філософсько-теоретичний аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2008. 18 с.

4. Білозьоров Є. В., Кривицький Ю. В. Казуальне тлумачення норм права: теоретичні та практичні аспекти розуміння. *Право*. 2015. № 27. С. 207–215.

5. Білоус О. Тлумачення норм права: поняття та сутність. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. Іunie 2020. Р. 46–53.
6. Бірюк Л. Науково-експертний висновок як засіб застосування доктринального тлумачення у рішеннях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 33–39.
7. Бойко В. І. Застосовність статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при розгляді справ про адміністративні правопорушення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 59–71.
8. Галунько В. В. Професійно-правове тлумачення права. *Форум права*. 2011. № 2. С. 151–154.
9. Гончаров В. Американська оригіналістична теорія тлумачення юридичних норм і сучасність. *Право України*. 2010. № 1. С. 142–147.
10. Гончаров В. В. Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2012. 16 с.
11. Грищук О. В., Заболотна Н. Я. Юридична техніка творення та тлумачення нормативно-правових договорів: теоретико-правовий вимір : монографія. Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. і права, 2017. 213 с.
12. Дружиніна-Сендецька Т. В. Тлумачення у праві: особливості герменевтичного підходу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2015. 19 с.
13. Загальна теорія права : підруч. / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
14. Заєць А. Г. Тлумачення норм права – спеціальний вид юридичної діяльності. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2005. № 28. С. 86–92.
15. Зайчук О. В. та ін. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
16. Зверев Є. О. Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 227 с.
17. Козюбра М. І. Юридичне тлумачення: проблеми методології. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 3–8.
18. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2019. 40 с.
19. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія. Харків : Право, 2018. 526 с.
20. Костюк О. М. Теоретико-правові засади нормативного тлумачення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2017. 16 с.
21. Косцова І. П. Системне тлумачення норм права : дис. ... канд. юрид.

наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2016. 218 с.

22. Котенко М. В. Системний спосіб тлумачення та його використання в судовій практиці України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2013. 20 с.

23. Котенко М. В. Спосіб тлумачення правових норм як юридична категорія. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23. С. 62–64.

24. Котяй Т. В. До питання видів тлумачення кримінального закону та суб'єктів його здійснення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 2 (11). С. 91–95.

25. Коханюк Т. С. Системне тлумачення кримінального закону : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2015. 263 с.

26. Кретьова І. Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2015. 20 с.

27. Крижановська О. В. Офіційний та неофіційний правопорядок: нормативний та інституційний аспекти. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 9–13.

28. Легка О. Динамічне юридичне тлумачення: практика Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 124–128.

29. Лепіш Н. Я. Структура актів тлумачення норм права. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 307–313.

30. Лепіш Н. Я. Функції актів тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 486–493.

31. Ляшенко Р. Д. Казуальне судове тлумачення: поняття та принципи. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 492–498.

32. Малишев Б. В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичні аспекти. *Адвокат*. 2011. № 10 (133). С. 7–14.

33. Молибога М. П. Тлумачення (інтерпретація) правових норм: наукове та практичне значення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.

34. Музика-Стефанчук О. А., Мазниця А. А. Сучасні проблеми тлумачення норм фінансового права України : монографія. Кам'янець-Подільський : Друкарня Рута, 2014. 231 с.

35. Наливайко О. І., Сеньків О. М. Теоретико-прикладні проблеми тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України. *Young Scientist*. 2015. № 2 (17). С. 813–816.

36. Нетреб'як О. Сутність та значення правової герменевтики. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 189–192.

37. Палешник С. Інтерпретаційні акти в судовій практиці. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 261–268.

38. Палешник С. І. Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 20 с.
39. Прийма С. В. Принципи тлумачення норм права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2011. 19 с.
40. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
41. Розгон О. В. Сутність механізму вирішення колізій норм права. *Eurasian Academic Research Journal*. 2016. № 1 (01). С. 53–61.
42. Савенко М. Д. Класифікація принципів тлумачення норм права. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 9–13.
43. Садовський М. Основні формальні ознаки доктринального тлумачення права. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2016. № 2. С. 20–24.
44. Садовський М. М. Розвиток теорії доктринального тлумачення права (історіографічний огляд літератури). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 32. С. 76–79.
45. Садовський М. М. Теоретико-правові засади доктринального тлумачення права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2017. 20 с.
46. Саміло Г. О. Проблеми тлумачення правових норм : навч.-метод. посібник. Запоріжжя : ЗНТУ. 2017. 144 с.
47. Селіванов А., Євграфов П. Конституційна скарга громадян в реаліях сучасності. *Право України*. 2003. № 4. С. 80–85.
48. Сердюк І. А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «тлумачення норм права». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 35–43.
49. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. Харків : Консум, 2006. 656 с.
50. Тимофєєв О. О. Тлумачення податково-правових норм : монографія. Харків : Право, 2013. 214 с.
51. Тихий В. Захист конституційних прав і свобод Конституційним Судом України за зверненнями фізичних та юридичних осіб. *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 2. С. 67–71.
52. Тодика Ю. Способи тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 2 (25). С. 51–59.
53. Федіна Н. Аналіз досвіду неофіційного тлумачення норм права в юридичній практиці правових сімей світу. *National law journal: theory and practice*. August 2019. P. 20–24.
54. Федіна Н. В. Генеза тлумачення норм права в юридичній науці. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 46–51.
55. Хиля М. Дослідження проблеми тлумачення нормативно-правових актів у працях дореволюційних учених. *Вісник Національної академії правових*

наук України. 2013. № 4. С. 277–283.

56. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. та ін. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.

57. Цимбалістий Т. Офіційне тлумачення Конституційним Судом України Конституції та законів України як форма захисту прав і свобод людини і громадянина. *Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 2-3 черв. 2006 р.)*. Луцьк, 2006. Т. 1. С. 222–226.

58. Чистякова Ю. В. Тлумачення норм права Конституційним Судом України в контексті досвіду інших правових систем. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 26–29. URL : http://lsej.org.ua/5_2017/7.pdf.

59. Шутак І. Д. Юридична техніка тлумачення норм права. *Науково-інформаційний вісник*. 2015. № 11. С. 18–24.

60. Leheza Y., Nalyvaiko L., Sachko O., Shcherbyna V., Chepik-Trehubenko O. Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*. 2022. Vol. 11. Issue 2. P. 55–79.

61. Nalyvaiko L., Ilkov V., Verba I., Kulinich O., Korovaiko O. Specific features of the legal regulation of prosecution for contempt of court: judicial rules established in different countries. *Political Questions*. 2022. № 40 (74). P. 393–409.

62. Statutory Interpretation: Theories, Tools, and Trends. 2018. 65 p. URL : <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R45153/2>.

63. Stein A. Probabilism in legal interpretation. *Iowa Law review*. 2022. Vol. 107. P. 1389–1437.

ТЕМА 3. СПОСОБИ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Юридичне тлумачення – це особливий розумовий (інтелектуальний) процес і вид юридичної діяльності, спрямований на з'ясування і роз'яснення змісту норм права та положень інших правових документів із метою правильної їх реалізації.

Зважаючи на двосторонню природу юридичного тлумачення та особливості подолання ним чинників, що зумовлюють потребу в тлумаченні, виокремимо такі функції юридичного тлумачення:

- з'ясувально-пояснювальну, спрямовану на з'ясування й усвідомлення змісту правової норми, що тлумачиться, самим суб'єктом тлумачення;
- інформаційно-роз'яснювальну, за допомогою якої з'ясований та усвідомлений суб'єктом тлумачення зміст правової норми набуває зовнішнього вираження у формі, доступній для сприйняття іншими особами;
- трансформуючу, спрямовану на пристосування (наближення) абстрактних, загальних за формою вираження норм до конкретних ситуацій, фактів та осіб;
- компенсаційну, призначення якої полягає у подоланні невизначеностей, суперечностей і прогалин у правовому регулюванні;
- гуманізаційну (людиноорієнтовну), спрямовану на наближення тлумачення до міжнародних і європейських стандартів у сфері захисту прав людини та відповідної міжнародної і європейської практики судового правотлумачення.

Як і щодо багатьох інших питань юридичного тлумачення, у питанні про види тлумачення в юридичній науці існують різні точки зору. Досить часто поряд із видами тлумачення окремо виокремлюють способи (або прийоми) тлумачення, щодо кількості яких та їх найменування також існують розбіжності. Відсутня й єдність поглядів на критерії розрізнення окремих видів юридичного тлумачення, їхнього змісту тощо. Не можна сказати, що дискусії навколо цих питань зовсім безплідні. Вони уточнюють, а інколи й розширюють наші уявлення про окремі сторони юридичного тлумачення, вкотре підтверджуючи його складність і багатогранність.

Із огляду на традиційність і загалом досить ґрунтовну розробленість питань про види тлумачення зупинимось на них порівняно коротко. Види юридичного тлумачення можуть бути класифіковані за кількома критеріями: а) за способом тлумачення; б) за обсягом тлумачення (залежно від співвідношення між текстуальним вираженням правової норми та її змістом); в) за суб'єктами тлумачення та його юридичними наслідками.

Традиційним є розмежування тлумачення на з'ясування права і роз'яснення права. З'ясування є розкриттям змісту юридичних норм «для себе». Роз'яснення є розкриттям змісту юридичних норм «для інших».

Тлумачення передуює процесу втілення норм права в життя. Необхідність тлумачення норм права зумовили такі об'єктивно існуючі чинники:

1) абстрактна форма викладення норм права. Норми права, як правило, сформульовано в загальному вигляді, і водночас вони встановлюють конкретні права й обов'язки своїх адресатів. Тому для реалізації норми права її адресат має здійснити логічну операцію сходження від абстрактного до конкретного. Інакше суб'єкт права не зможе змоделювати свою майбутню поведінку;

2) розбіжність між справжньою волею суб'єкта правотворчості та її виразом у тексті джерела права. Загальновідомо, що словесний вираз будь-якої думки неминуче призводить до часткової втрати інформації. Певні проблеми створює і недосконалість юридичної техніки, неясність, суперечливість і громіздкість приписів. Саме тому неминучими є колізії та прогалини в позитивному праві, подолати які можна тільки за допомогою тлумачення;

3) розбіжність між правовими поняттями і термінами, що їх виражають, а також невизначеність і складність термінів. Термін, використаний у статті закону, може не співпадати за обсягом із правовим поняттям. Нарешті, необхідність тлумачення норм права викликана складністю спеціальної юридичної термінології;

4) системність права. Суб'єкт реалізації права зобов'язаний враховувати зв'язки між конкретними та спеціалізованими, загальними та спеціальними, первинними та похідними нормами, що є можливим тільки при правильному тлумаченні права.

Способи тлумачення – це комплексна сукупність засобів, методів та способів аналізу норм права, необхідна для з'ясування або роз'яснення змісту норм права у процесі їх реалізації.

За способом юридичного тлумачення виокремлюють такі його види:

1. Філологічне тлумачення – пов'язане з використанням досягнень лінгвістики, правил синтаксису, морфології, слововживання. Істотне значення тут має чіткість у визначенні понять і термінів, усунення багатозначності виразів, що використовуються в нормативному акті.

Юридичною наукою і практикою вироблено такі правила філологічного тлумачення:

– «золоте правило тлумачення» – словам і словосполученням необхідно надавати ті значення, котрі вони мають у літературній мові, надання ж їм іншого значення має бути обґрунтовано нормами-дефініціями, логікою, іншими способами тлумачення. Наприклад, у праві слова «жінка» та «чоловік» мають те саме значення, що і в літературній мові. Але словом «дитина» у літературній мові позначається людська істота віком до 12–13 років. Натомість у праві використовується законодавча дефініція, згідно з якою дитиною є людська істота, що не досягла 18 років;

– якщо безпосередньо в законі законодавець дав визначення терміна, що тлумачиться, то саме в цьому значенні його потрібно вживати. Сучасні закони,

як правило, містять дефініції вживаних у них термінів, що складають першу або другу статтю закону;

– не можна механічно поширювати значення терміна, розтлумаченого для однієї галузі права, на інші галузі;

– якщо значення терміна не ясне і не визначене в законі, то йому треба надати зміст, у якому він уживається в юридичній науці та практиці;

– якщо закон не надає різного значення однаковим термінам, неприпустимо їм надавати різне значення. Зважаючи на різний час прийняття та різне авторство законопроектів, не можна досягти повної ідентичності вживаної у них термінології. Тому може статися, що двома різними словами позначається одне поняття. Наприклад, вживані у правових актах терміни «процент» та «відсоток» позначають одне й те саме поняття;

– не можна без достатніх підстав різним термінам надавати однакове значення. Наприклад, не можна поширювати значення терміна «злочин» на поняття «кримінальний проступок»;

– не можна при тлумаченні допускати, щоб які-небудь слова закону трактувались як зайві;

– слід брати до уваги правила синтаксису, зокрема, правильне встановлення значення сурядних (єднальних, протиставних і розділових) та підрядних (причинових, наслідкових, пояснювальних) сполучників, вставних слів, тип речення (просте, складносурядне, складнопідрядне) тощо. Наприклад, частина 1 статті 129 Кримінального кодексу України містить такий припис: «Погроза вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози, – карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років». Це речення є складнопідрядним і містить підрядне речення умови. Зміст цього припису є таким: погроза вбивством вважається кримінальним правопорушенням лише за умови реальної підстави побоюватися здійснення цієї погрози;

– слід враховувати доконані та недоконані форми дієслів і прикметників дієслівного походження. Так, згідно з частиною 3 статті 27 Кримінального кодексу України організатором злочину є особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. Використання в цьому випадку доконаної форми дієслова дозволяє дійти висновку, що особа, яка організувала злочин, але не організувала (з будь-яких причин) його вчинення, не має розглядатися як організатор злочину.

Отже, сьогодні текстуальне тлумачення не сприймається занадто спрощено, найімовірніше воно є комбінацією умовно «простого» текстуального тлумачення і так званого контекстного тлумачення:

– суворий текстуалізм – передбачає застосування простого змісту тексту

на основі буквального значення слів, розміщення кожного слова, граматики і пунктуації. Сенс слів виводиться з їхнього звичайного розуміння або словникового значення;

– контекстне тлумачення (так зване «розумне» тлумачення тексту) означає, що з контексту виводиться неявний зміст, котрий, однак, прямо пов'язаний із самим текстом. За цього підходу звертається увага не лише на сегмент правового тексту, що підлягає тлумаченню, а й на його структуру загалом, а також на контекст – «середовище», в якому перебуває правовий текст, зв'язки останнього з цим середовищем;

2. Історико-політичне (історичне) тлумачення – використовується для з'ясування змісту правової норми на основі вивчення конкретних історичних і політичних умов її ухвалення, мотивів і намірів останнього.

Історичне тлумачення у своїй основі тяжіє до статичних тенденцій у тлумаченні права. Однак цей спосіб тлумачення може бути використаний і в ролі аргументу динамічного підходу до тлумачення. У першому випадку метою інтерпретатора у процесі тлумачення є встановлення волі історичного законодавця. Отже, інтерпретатор повинен поставити себе на місце історичного законодавця, тобто він нібито штучно відтворює міркування, аргументи і тлумачить закон згідно з волею останнього. У другому випадку інтерпретатор може використати історичне тлумачення для встановлення того, що норми, які тлумачаться, застаріли, відстали від розвитку дійсності, а значення термінів, котрі вживаються законодавцем, змінилися з плином часу. Як наслідок, відштовхуючись від установлених історичним способом тлумачення фактів зміни суспільного життя, цілей та інтересів соціуму, невідповідності їх нормам, що тлумачаться, інтерпретатор може дійти висновку про необхідність адаптації, пристосування тлумачення, керуючись оцінками часу застосування закону.

В енциклопедичній юридичній літературі зазначається, що історичний спосіб тлумачення – це встановлення дійсного змісту правової норми шляхом аналізу історичних умов її розробки та прийняття. У процесі історичного тлумачення інтерпретатор спирається на знання конкретно-історичних обставин і причин, котрі зумовили ухвалення акта, що тлумачиться.

В інших наукових юридичних працях вказується, що історичний спосіб тлумачення норм права – це з'ясування:

1) змісту норм права – інтерпретатор спирається на знання про факти, пов'язані з історією виникнення норм права, що тлумачаться;

2) змісту юридичної норми на основі пізнання конкретно-історичних умов і чинників її встановлення;

3) волі законодавця у зв'язку з історичною обстановкою прийняття нормативно-правового акта.

У розрізі всебічного осмислення сутності історичного способу тлумачення норм права доречно наголосити, що цей спосіб інтерпретації належить до додаткових, тому використовується в тих випадках, коли

потенціал основних способів тлумачення є недостатнім.

У разі застосування історичного способу тлумачення норм права використовують джерела, що знаходяться поза межами чинної системи права, а саме: скасовані норми права, що регулювали аналогічні або подібні суспільні відносини (порівняно з нинішньою нормою); матеріали підготовки й ухвалення норми права; преамбули до нормативно-правових актів, що містять відповідну норму права; матеріали, в яких є роз'яснення норми права, що тлумачиться.

Крім того, у процесі тлумачення істотне значення мають альтернативні проекти, публікації у пресі під час розгляду того чи іншого проекту, особливо обговорення у правотворчому органі, внесені поправки, обґрунтування їх прийняття або відхилення тощо. Важливим джерелом інформації з усіх подібних питань є протоколи засідань правотворчого органу, свідчення розробників проекту, учасників дискусій. Унаслідок дослідження таких джерел формулюються висновки щодо скасованої норми та чинної, аналізуються історичні обставини ухвалення норми права, завдання та цілі, що їх намагався досягнути суб'єкт правотворчості. Усе це є вихідним етапом історичного тлумачення. Суб'єкт використовує ці дані як аргументи для підтвердження або спростування отриманих висновків, котрі розкривають дійсний зміст норми права, що тлумачиться. З огляду на це важливим видається питання про доказову цінність таких аргументів;

3. Системний (або систематичний) спосіб тлумачення – забезпечує з'ясування реального змісту правової норми з точки зору системного підходу (зокрема, системно-структурного та системно-функціонального методів). Дає змогу аналізувати нормативно-правовий матеріал як систему, а нормативно-правовий акт, нормативний припис та норму права – як елементи цієї системи.

Ключовим елементом системного підходу є визначення взаємозв'язків досліджуваної норми права з іншими нормами права та її місце у відповідному нормативно-правовому акті. Особливого значення цей спосіб набуває, якщо частини логічної норми права закріплюються в різних нормативно-правових актах або у визначенні взаємозв'язку регулятивних і охоронних норм. Розрізняють генетичні, структурні та функціональні системні зв'язки. Генетичні дають змогу зрозуміти, з якої норми права впливає досліджувана норма, як вона розгортається в часі, побачити, як змінюється її значення з плином часу; структурні – визначити місце досліджуваної норми права серед інших правових норм, співвідношення юридичної сили різних норм, взаємодію з іншими інститутами та галузями права, а також розтлумачити норму права з огляду на ці взаємозв'язки; функціональні – виокремити функціональне призначення досліджуваної норми, побачити її реальний зміст через її функціональне призначення.

Окреслена площина сприйняття правового тексту передбачає, що суб'єкт тлумачення зважає на таке:

- презумпцію узгодженості внутрішнього права й міжнародних

зобов'язань держави.

Правові тексти в межах національної правової системи тлумачаться з урахуванням того, що їхній зміст є узгодженим із міжнародними правовими зобов'язаннями держави, котрі випливають із міжнародних договорів, інших актів міжнародного права, а також загальновизнаних принципів міжнародного права. У широкому розумінні міжнародне право і внутрішній правопорядок взаємодіють між собою. При цьому особливе значення мають міжнародні договори про права людини, що накладають на національні держави обов'язки в цій сфері;

– національний правопорядок сприймається як єдина цілісна система, в якій усі правові тексти є узгодженими між собою;

– у масштабі окремих правових текстів систематичний метод охоплює розуміння того, що кожна правова норма сприймається відповідно до її місця в конкретному правовому тексті. Так само окремі сегменти правового тексту (наприклад, окремі положення закону) повинні тлумачитися, зважаючи на розуміння того, що правова норма може бути викладена в різних сегментах (приписах) правового тексту, однак при цьому вона зберігає свою внутрішню цілісність;

– розуміння цілісності правової системи, що також є важливим для тлумачення правових текстів із огляду на доктрину неперервності (континуїтету) дії всього правового порядку. Тлумачення правових текстів враховує цю доктрину у двох площинах: а) дія нормативної системи і загалом саме регулювання суспільних відносин потребує неперервного нормативного регулювання; б) неперервність властива функціонуванню конституційної публічної влади (і відповідних механізмів). Це означає, що тлумачення відповідних текстів не може призвести до «вакууму права» чи до колапсу системи державної влади;

4. Телеологічне (цільове) тлумачення – передбачає з'ясування змісту правової норми на основі встановлення мети, заради досягнення якої норма була прийнята.

Телеологічний спосіб тлумачення є основним напрямом пізнання цінностей, що закладені у нормативну структуру права. Найважливішим результатом використання цього способу тлумачення є те, що він запобігає формалізованому, «бюрократичному» тлумаченню норм права, що спотворює аксіологічні установки правового регулювання, нівелює соціальні наслідки того чи іншого висновку про зміст норми права. Цей спосіб тлумачення допомагає впроваджувати у поведінку суб'єктів стандарти основоположних принципів права, забезпечуючи у такий спосіб доцільність кожної норми права.

При телеологічному способі тлумачення до уваги насамперед береться мета, для досягнення якої була прийнята досліджувана правова норма. Нерідко мета, з огляду на яку приймаються ті чи інші правові норми або цілі, нормативно-правові акти, формулюється законодавчим способом. Так,

Кримінальний процесуальний кодекс України визначає завдання кримінального провадження і, відповідно, цілі кримінальних процесуальних норм та інститутів. Наприклад, таке обмеження права власності, як арешт майна, слід розуміти виключно в обсязі та формах, що спрямовані на досягнення мети кримінального провадження, а саме забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (шляхом цивільного позову), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди. І навпаки, арешт майна не можна застосовувати задля поповнення державного бюджету, залякування чи шантажу учасника кримінального провадження тощо.

За суб'єктами визначають такі види тлумачення норм права:

1. Офіційне тлумачення норм права – це роз'яснення змісту норм права, що здійснюється уповноваженим органом, має юридично обов'язкову силу для всіх, хто застосовує роз'яснювальні норми, і сформульоване у спеціальному акті.

Офіційне тлумачення норм права характеризується такими ознаками:

- здійснюється компетентними органами;
- має юридичну силу, тобто є обов'язковим для суб'єктів, які реалізують цю норму права;
- забезпечує, за підтримки держави, одностайне розуміння і застосування норм права;
- його результати мають бути закріплені у спеціальному акті тлумачення норм права.

Офіційне тлумачення норм права має особливий порядок здійснення, що полягає у правороз'яснювальному процесі. Цей процес охоплює п'ять стадій, такі як:

- а) правороз'яснювальна ініціатива суб'єктів суспільних відносин;
- б) узагальнення практики і перевірка необхідності роз'яснення норм права;
- в) розробка та обговорення тексту (проекту) роз'яснення норми права;
- г) прийняття або затвердження проекту роз'яснення норми права;
- г) публікація акта роз'яснення норми права.

Офіційне тлумачення норм права буває двох видів:

1) нормативне тлумачення норм права – це офіційне роз'яснення, котре поширюється на необмежену кількість випадків, передбачених нормою права, що тлумачиться. У свою чергу, нормативне тлумачення норм права поділяється на:

- а) авторське тлумачення норм права – це нормативне тлумачення норм права, що здійснюється органом, котрий видав відповідну норму права (скажімо, указ Президента України про роз'яснення деяких положень його попереднього указу);

б) делеговане тлумачення норм права – це нормативне тлумачення норм права, що здійснюється органом, котрий цю норму не видавав, але уповноважений її тлумачити (наприклад, у ч. 2 ст. 147 Конституції України зазначено, що Конституційний Суд України дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України);

2) *казуальне тлумачення норм права* – це офіційне роз'яснення норм права, обов'язкове лише для конкретного випадку та для осіб, стосовно яких воно здійснюється. Зазначений вид тлумачення норм права обумовлений конкретним випадком (казусом), і його мета – правильне вирішення конкретної справи, що вже має місце (наприклад, вирок суду, в якому обґрунтовуються вид і міра покарання за вчинений злочин). Але в деяких випадках офіційне казуальне роз'яснення, котре є обов'язковим при розгляді справи, може слугувати зразком під час вирішення інших подібних справ.

Казуальне (індивідуальне) тлумачення не має загального значення, а зводиться лише до з'ясування та роз'яснення правової норми з огляду на її застосування у конкретному випадку (наприклад, тлумачення суддею правової норми під час вирішення конкретної справи).

Казуальне тлумачення як юридична діяльність є запорукою забезпечення законності та підвищення ефективності правового регулювання. Без глибокого розуміння змісту норм права неможлива їх ефективна реалізація, систематизація, формування правової культури та правосвідомості, підвищення ефективності законодавчого регулювання.

Основна правова цінність казуального тлумачення полягає в тому, що від нього залежить доля конкретної особи (справи), його не можна механічно поширювати на інші однорідні справи, оскільки кожна з них має власні індивідуальні особливості. Мета такого тлумачення – обґрунтоване, законне, справедливе, доцільне вирішення конкретної справи.

Види офіційного казуального тлумачення:

а) *судове* – полягає у встановленні (з'ясуванні та роз'ясненні) змісту норм права судовими органами при розгляді конкретних справ, знаходить своє вираження у вироків або рішеннях щодо цих справ і становить серцевину правозастосовної практики;

б) *адміністративне* – полягає у роз'ясненні правових норм центральними та місцевими органами виконавчої влади;

2. Неофіційне тлумачення норм права – це роз'яснення змісту норм права, що його надають особи, які не мають на те офіційних повноважень, а тому воно не має юридично обов'язкової сили. Таке тлумачення дається недержавними органами та організаціями, різними науковими й навчальними закладами, групами спеціалістів, а також окремими громадянами. Неофіційне тлумачення здійснюється у формі усних чи письмових порад, пояснень, рекомендацій. Ці акти не мають обов'язкового характеру і не тягнуть за собою юридичних наслідків. Їхня моральна сила та вплив базуються на професійному авторитеті громадян, установ, організацій, котрі роз'яснюють зміст тих чи

інших норм права.

Неофіційне тлумачення поділяється на:

1) *компетентне тлумачення норм права* – здійснюється особами, які мають спеціальні знання у сфері права. Воно буває наукове, професійне та службове:

– наукове тлумачення норм права передбачає науково обґрунтоване тлумачення норм права вченими і науково-дослідними закладами, що було зроблено у статтях, монографіях, наукових коментарях, усних чи письмових обговореннях проєктів нормативних актів. Наукове тлумачення норм права хоч і не має обов'язкової сили, але суттєво впливає на правотворчу та правозастосовну діяльність;

– професійне тлумачення норм права здійснюється юристами-практиками під час провадження практичної діяльності (в тому числі правоохоронної). Прикладом як наукового, так і професійного тлумачення норм права може бути науково-практичний коментар до Кримінально-виконавчого кодексу України, оскільки в його підготовці брали участь і науковці (фахівці у галузі кримінально-виконавчого права), і особи, котрі мають практичний досвід роботи в установах виконання покарань;

– службове тлумачення норм права здійснюється представниками інших професій, досвідченими в питаннях права (начальниками навчальних центрів, відділів та ін.);

2) *буденне тлумачення норм права* – провадиться суб'єктами, які не мають спеціальних знань у сфері права. Здійснюється воно переважно на підставі життєвого досвіду (наприклад, домогосподарка з'ясовує для себе та роз'яснює своїм подругам основні положення указу Президента України).

Закладений у нормі права зміст не завжди збігається з її текстуальним вираженням у статтях нормативно-правових актів. Це зумовлює потребу класифікації тлумачення норм права ще й за обсягом. Поділ тлумачення норм права за цим критерієм може стосуватися і з'ясування змісту правових норм для себе, і роз'яснення їх для інших.

Традиційно виокремлюють три види тлумачення за обсягом:

1. ***Буквальне (адекватне) тлумачення*** – це такий вид тлумачення, в якому реальний зміст правової норми співпадає з буквальним формулюванням норми права;

2. ***Поширювальне (розширювальне) тлумачення*** – це такий вид тлумачення, в якому реальний зміст правової норми ширше за буквальне формулювання норми права (наприклад, у нормі права вживається поняття «іноземець», але йдеться і про іноземців, і про осіб без громадянства);

3. ***Обмежувальне тлумачення*** – це такий вид тлумачення, в якому реальний зміст правової норми вужче за буквальне формулювання норми права (наприклад, юридичне значення поняття «близькі родичі» вужче за звичайне, побутове).

Усі способи юридичного тлумачення використовуються в сукупності, у

комплексі. Деякі вчені виділяють ще **логічний і спеціально-юридичний способи тлумачення норм права**.

Логічний спосіб передбачає з'ясування змісту норми права (не виходячи за межі тексту нормативно-правового акта) на підставі використання законів, правил і прийомів формальної логіки. Під час використання цього способу:

а) розкривається зміст юридичних норм, котрий іноді не збігається з буквальним значенням через невіддалене обрання законодавцем словесних форм, для чого використовується прийом перебудови тексту, введення в нього додаткових слів, необхідних для розуміння;

б) аналізуються поняття, які відображають слова та вирази, судження й умовиводи, конкретні судження, їхні зв'язки одне з одним, а також зв'язки змісту поняття з іншими поняттями, що допомагає перевірити результати граматичного тлумачення, зробити висновки щодо понять;

в) використовуються логічні операції – аналіз і синтез, побудова силогізму (логічного умовиводу, що складається з двох посилок і висновку) тощо з метою формулювання норми права з нормативних приписів, виведення норми з норм;

г) використовуються ті самі логічні операції, що й у попередньому випадку, проте з іншою метою: у разі наявності прогалини в праві конструюється норма права за аналогією шляхом тлумачення (тобто розширюються певні ознаки і факти).

Використання логічного способу передбачає застосування таких прийомів, як:

– логічне перетворення. Необхідність цієї логічної операції впливає насамперед із особливостей мовного формулювання норм права. Мовне «оформлення» норми права у формі граматичного речення у більшості випадків не відповідає наявному в ньому правилу поведінки. Ця невідповідність може полягати, наприклад, у тому, що суб'єкт норми не збігається з підметом речення, в якому вона сформульована. Зазначена невідповідність спостерігається, наприклад, у текстуальному формулюванні всіх складів злочинів в Особливій частині Кримінального кодексу України;

– виведення норми із норм. Це відбувається за допомогою повної індукції, за якої якій із сукупності норм певного роду виводиться загальне положення, в тому числі й принцип. Крім того, виведення норми із норм відбувається і за допомогою простої дедукції, що застосовується для виведення із загальних юридичних положень більш конкретних за своїм змістом правил поведінки;

– висновки за аналогією. Аналогія як прийом тлумачення передбачає умовивід, результат якого не виходить за межі змісту норми права, а лише конкретизує і розвиває його. Найбільш поширеними випадками застосування аналогії є тлумачення норм, у структурі яких наведено лише приблизний перелік тих чи інших обставин, ознак, при цьому мають місце звороти «та інші», «в аналогічних випадках», «тощо», а також коли при перерахуванні

певних обставин відсутній їх вичерпний перелік. Отже, така норма права фактично уповноважує інтерпретатора розширити відповідний перелік обставин, доповнити його обставинами, аналогічними тим, що наводяться в тексті норми;

– висновок від протилежного – заснований на логічному законі протилежності. Відповідно до цього закону два протилежні судження про зміст певної норми права не можуть бути одночасно істинними, адже одне з них обов'язково є хибним. Якщо ми встановили істинність одного судження, що розкриває зміст норми, то можемо говорити, що протилежне судження є хибним, таким, що не відображає змісту норми права. При цьому слід мати на увазі, що істинне судження (теза) може бути як позитивним, стверджуючи про наявність певної ознаки змісту норми, так і негативним, заперечуючи щось у її змісті;

– доведення до абсурду. Цей прийом полягає в тому, що певна теза, стосовно якої припускається, що вона відображає зміст норми права, доводиться до абсурду, і в такий спосіб спростовується висновок про її істинність. Тож інтерпретатор доходить висновку про те, що доведена до абсурду теза не лише не розкриває змісту норми, а й прямо йому суперечить. Звідси автоматично випливає, що істинною тезою, котра насправді відображає зміст норми права, може бути протилежна теза;

– умовиводи ступеня. Можливість використовувати умовиводи ступеня якості засіб для тлумачення норм права була обґрунтована ще римськими юристами. На сьогодні в літературі зміст цього правила зводиться до двох положень: 1) хто уповноважений або зобов'язаний до більшого, той уповноважений або зобов'язаний до меншого; 2) кому заборонено менше, тому заборонено більше.

Спеціально-юридичний спосіб тлумачення норм права передбачає з'ясування змісту норми, засноване на досягненнях юридичної науки і практики, знанні юридичної техніки, техніко-юридичних способів і прийомів, що використовуються нормотворцем для вираження своєї волі, на професійному умінні і навичках інтерпретатора.

Його ознаки:

а) досліджує техніко-юридичні засоби і прийоми вираження волі нормотворця з метою розкриття термінів, категорій, конструкцій тощо;

б) враховує роз'яснення вищих судових інстанцій, вищих посадових осіб правозастосовних органів із метою використання проведеного ними аналізу тих чи інших термінів і понять;

в) застосовує наукові коментарі до законодавчих актів та ін.

Виокремлення логічного і спеціально-юридичного способів (приймів) тлумачення не є обов'язковим, оскільки в усіх означених способах використовуються закони логіки (формальної і діалектичної), а тлумачення юриста не може бути інакшим, ніж спеціально-юридичним, бо становить внутрішню професійно-ціннісну сторону інтерпретатора, без якої не

відбудуться інші способи тлумачення. Тому логічний і спеціально-юридичний аналіз – це найімовірніше не прийоми тлумачення правових норм, а засадничі начала і якісні характеристики інтерпретатора, котрі як такі входять до системи його інтелектуальної діяльності, становлять її основу.

На практиці рідко вдається обмежитися застосуванням лише одного способу тлумачення, відокремлено від інших. Як правило, застосовується одночасно кілька способів. Особливо це є характерним для випадків, коли тлумаченню піддається не лише окрема норма, а весь текст нормативно-правового акта. Тому від правильного вибору способів тлумачення та їх оптимального поєднання залежить ефективність діяльності інтерпретатора.

З погляду трансформації правових знань тлумачення можна розглядати як процес переходу від узагальненої правової інформації, котру надає правова норма (загальне правило поведінки), до більш деталізованої і, як наслідок, зрозумілої відповідним суб'єктам права правової інформації. Отже, тлумачення є процесом правового мислення і невід'ємним компонентом реалізації права, що підвищує інформативність правових норм та покращує їх сприйняття.

Складіть схеми

- Логіко-юридичний спосіб тлумачення норм права (конструювання правової норми).
- Способи тлумачення норм права: підходи до інтерпретації.
- Межі тлумачення норм права.

Тематика рефератів

- Способи тлумачення Конституції України та законів України.
- Діяльність Конституційного Суду України з тлумачення Конституції України та законів України.
- Межі тлумачення Конституційним Судом України Конституції України та законів України.

Виконайте практичні завдання

Практичне завдання 1

Заповніть таблицю «Характеристика способів тлумачення норм права»:

<i>Телеологічний спосіб</i>	<i>Історичний спосіб</i>	<i>Системний спосіб</i>	<i>Логічний спосіб</i>	<i>Функціональний спосіб</i>

Практичне завдання 2

Заповніть таблицю «Види та способи тлумачення норм права»:

1	За способом юридичного тлумачення	1) філологічне
		2) історичне
		3)
		4)
2	За суб'єктами	1)
		2)
3	Види офіційного тлумачення	1)
		2)
4	Види неофіційного тлумачення	1)
		2)
5	Способи тлумачення за обсягом	1)
		2)
		3)

Вирішіть тестові завдання

1. Традиційним є розмежування тлумачення на:

- а) порівняння права і зіставлення права;
- б) з'ясування права і роз'яснення права;
- в) порівняння права і роз'яснення права;
- г) з'ясування права і зіставлення права;
- д) з'ясування права і розмежування права.

2. Комплексна сукупність засобів, методів та способів аналізу норм права, необхідна для з'ясування або роз'яснення змісту норм права у процесі їх реалізації – це:

- а) засоби тлумачення;
- б) види тлумачення;
- в) суб'єкти тлумачення;
- г) способи тлумачення;
- д) об'єкти тлумачення.

3. За способом юридичного тлумачення виокремлюють такі його види:

- а) філологічне, історичне, системне, телеологічне;
- б) офіційне та неофіційне;
- в) логічне та системно-структурне;
- г) буденне та професійне;
- д) казуальне та герменевтичне.

4. Тлумачення, пов'язане з використанням досягнень лінгвістики, правил синтаксису, морфології, слововживання, є:

- а) філологічним;
- б) офіційним;
- в) логічним;
- г) буденним;
- д) казуальним.

5. Тлумачення, що передбачає застосування простого змісту тексту на основі буквального значення слів, розміщення кожного слова, граматики і пунктуації, є:

- а) буквенним;
- б) офіційним;
- в) логічним;
- г) контекстним;
- д) суворим текстуалізмом.

6. Тлумачення, котре передбачає, що з контексту виводиться неявний зміст, однак який прямо пов'язаний із самим текстом, є:

- а) буквенним;
- б) офіційним;
- в) логічним;
- г) контекстним;
- д) суворим текстуалізмом.

7. У разі застосування історичного способу тлумачення норм права НЕ використовують:

- а) скасовані норми права, що регулювали аналогічні або подібні суспільні відносини (порівняно з нинішньою нормою);
- б) матеріали підготовки й ухвалення норми права;
- в) преамбули до нормативно-правових актів, що містять відповідну норму права;
- г) матеріали, в яких є роз'яснення норми права, що тлумачиться;
- д) матеріали, в яких немає роз'яснення норми права, що тлумачиться.

8. Тлумачення, що дає змогу аналізувати нормативно-правовий матеріал як систему, а нормативно-правовий акт, нормативний припис та норму права як елементи цієї системи, є:

- а) текстуальним;
- б) офіційним;
- в) цільовим;
- г) системним;
- д) суворим текстуалізмом.

9. Тлумачення, що передбачає з'ясування змісту правової норми на основі встановлення мети, заради досягнення якої норма була прийнята, є:

- а) текстуальним;
- б) офіційним;
- в) цільовим;
- г) системним;
- д) суворим текстуалізмом.

10. За суб'єктами виокремлюють такі способи тлумачення:

- а) філологічне, історичне, системне, телеологічне;
- б) офіційне та неофіційне;
- в) логічне та системно-структурне;
- г) буденне та професійне;
- д) казуальне та герменевтичне.

11. Роз'яснення змісту норм права, що здійснюється уповноваженим органом, має юридично обов'язкову силу для всіх, хто застосовує роз'яснювальні норми, і сформульоване у спеціальному акті, – це:

- а) текстологічне тлумачення;
- б) офіційне тлумачення;
- в) неофіційне тлумачення;
- г) буденне тлумачення;
- д) герменевтичне тлумачення.

12. Яка кількість стадій у правороз'яснювальному процесі:

- а) дві;
- б) три;
- в) чотири;
- г) п'ять;
- д) шість.

13. Офіційне тлумачення буває двох видів, а саме:

- а) історичним та системним;
- б) нормативним та казуальним;
- в) логічним та системно-структурним;
- г) судовим та адміністративним;
- д) юридичним та герменевтичним.

14. Офіційне роз'яснення, котре поширюється на необмежену кількість випадків, передбачених нормою права, яка тлумачиться, – це:

- а) нормативне тлумачення;
- б) казуальне тлумачення;
- в) неофіційне тлумачення;

- г) судове тлумачення;
- д) адміністративне тлумачення.

15. Офіційне роз'яснення норм права, обов'язкове лише для конкретного випадку та для осіб, стосовно яких воно здійснюється, – це:

- а) нормативне тлумачення;
- б) казуальне тлумачення;
- в) неофіційне тлумачення;
- г) професійне тлумачення;
- д) герменевтичне тлумачення.

16. Офіційне казуальне тлумачення буває двох видів, а саме:

- а) історичним та системним;
- б) нормативним та казуальним;
- в) компетентним та буденним;
- г) судовим та адміністративним;
- д) юридичним та герменевтичним.

17. Встановлення (з'ясування та роз'яснення) змісту норм права, що здійснюється з конкретних питань органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, – це:

- а) нормативне тлумачення;
- б) казуальне тлумачення;
- в) неофіційне тлумачення;
- г) судове тлумачення;
- д) адміністративне тлумачення.

18. Тлумачення, що полягає у встановленні (з'ясуванні та роз'ясненні) змісту норм права судовими органами при розгляді конкретних справ, знаходить своє вираження у вироках або рішеннях щодо цих справ і становить серцевину правозастосовної практики, – це:

- а) нормативне тлумачення;
- б) казуальне тлумачення;
- в) неофіційне тлумачення;
- г) судове тлумачення;
- д) адміністративне тлумачення.

19. Роз'яснення змісту норм права, що його надають особи, які не мають на те офіційних повноважень, а тому воно не має юридично обов'язкову силу, – це:

- а) нормативне тлумачення;
- б) казуальне тлумачення;
- в) неофіційне тлумачення;

- г) судове тлумачення;
- д) адміністративне тлумачення.

20. *Неофіційне тлумачення буває двох видів, а саме:*

- а) історичним та системним;
- б) нормативним та казуальним;
- в) компетентним та буденним;
- г) судовим та адміністративним;
- д) юридичним та герменевтичним.

21. *Проводиться суб'єктами, які не мають спеціальних знань у сфері права:*

- а) компетентне тлумачення;
- б) буденне тлумачення;
- в) адекватне тлумачення;
- г) розширювальне тлумачення;
- д) обмежувальне тлумачення.

22. *Вид тлумачення, в якому реальний зміст правової норми співпадає з буквальним формулюванням норми права:*

- а) компетентне тлумачення;
- б) буденне тлумачення;
- в) адекватне тлумачення;
- г) розширювальне тлумачення;
- д) обмежувальне тлумачення.

23. *Здійснюється особами, які мають спеціальні знання у сфері права:*

- а) компетентне тлумачення;
- б) буденне тлумачення;
- в) адекватне тлумачення;
- г) розширювальне тлумачення;
- д) обмежувальне тлумачення.

24. *Вид тлумачення, в якому реальний зміст правової норми вужче за буквальне формулювання норми права:*

- а) компетентне тлумачення;
- б) буденне тлумачення;
- в) адекватне тлумачення;
- г) розширювальне тлумачення;
- д) обмежувальне тлумачення.

25. Вид тлумачення, в якому реальний зміст правової норми ширше за буквальне формулювання норми права:

- а) компетентне тлумачення;
- б) буденне тлумачення;
- в) адекватне тлумачення;
- г) розширювальне тлумачення;
- д) обмежувальне тлумачення.

26. Науково обґрунтоване тлумачення норм права вченими і науково-дослідними закладами, що було зроблено у статтях, монографіях, наукових коментарях, усних чи письмових обговореннях проєктів нормативних актів, – це:

- а) наукове тлумачення;
- б) буденне тлумачення;
- в) службове тлумачення;
- г) професійне тлумачення;
- д) обмежувальне тлумачення.

27. Вид тлумачення, що передбачає з'ясування змісту норми права (не виходячи за межі тексту нормативно-правового акта) на підставі використання законів, правил і прийомів формальної логіки:

- а) наукове тлумачення;
- б) логічне тлумачення;
- в) службове тлумачення;
- г) професійне тлумачення;
- д) спеціально-юридичне тлумачення.

28. Вид тлумачення, що передбачає з'ясування змісту норми, засноване на досягненнях юридичної науки і практики, знанні юридичної техніки, техніко-юридичних способів і прийомів, що використовуються нормотворцем для вираження своєї волі, на професійному умінні і навичках інтерпретатора:

- а) наукове тлумачення;
- б) логічне тлумачення;
- в) службове тлумачення;
- г) професійне тлумачення;
- д) спеціально-юридичне тлумачення.

29. Тлумачення не є необхідним у процесі:

- а) нормотворчості;
- б) систематизації нормативно-правових актів;
- в) розробки підручників із історії;
- г) застосування правових норм;
- д) імплементації норм міжнародного права в систему національного законодавства.

30. До елементів системи тлумачення норм права не належить:

- а) суб'єкт тлумачення;
- б) предмет тлумачення;
- в) мета тлумачення;
- г) результат тлумачення;
- д) об'єкт тлумачення.

Словникова робота:

тлумачення, способи тлумачення норм, правомовний спосіб тлумачення, логічний спосіб тлумачення, системний спосіб тлумачення, історичний спосіб тлумачення, спеціально-юридичний спосіб тлумачення норм права, телеологічний (цільовий) спосіб тлумачення.

Нормативні акти:

❖ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print1389891188543116>.

❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 07 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50).

❖ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

❖ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.

❖ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>.

❖ Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

❖ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

❖ Про прокуратуру України : Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

❖ Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : Закон України від 15 липня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 38. Ст. 249.

❖ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

❖ Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

❖ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Спеціалізована література:

1. Антошкіна В. К. Індивідуальні правові акти як об'єкт тлумачення. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2020. № 1. Т. 31 (70). С. 7–13.
2. Антошкіна В. К. Способи і правила тлумачення норм права і договорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (29). Т. 1. С. 8–14.
3. Антошкіна В. К. Способи тлумачення в цивільному праві та їх роль в правозастосовній практиці. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 110–114.
4. Антошкіна В. К. Способи тлумачення права та їхня роль у правозастосовній практиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Вип. 5. С. 181–186.
5. Атаманова Н. В., Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. та ін. Теорія держави і права : навч. посібник. Одеса : Міжнародний гуманітарний ун-т, 2021. 193 с.
6. Барабаш Ю. Преюдиціальність рішень Конституційного Суду України: проблемні питання теорії та практики. *Право України*. 2010. № 6. С. 45–53.
7. Білозьоров Є. В., Кривицький Ю. В. Казуальне тлумачення норм права: теоретичні та практичні аспекти розуміння. *Право*. 2015. № 27. С. 207–215.
8. Білоус О. Тлумачення норм права: поняття та сутність. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. Iunie 2020. P. 46–53.
9. Білоус О. В. Людиноцетричні та аксіологічні аспекти тлумачення понять та категорій адміністративного судочинства : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 340 с.
10. Білоус О. В. Особливості тлумачення понять та категорій адміністративного судочинства. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2020. August. С. 104–111.
11. Білоус О. В. Принципи тлумачення понять і категорій адміністративного судочинства. *Держава та регіони*. 2020. № 1 (67). Т. 1. С. 77–83.
12. Білоус О. В. Тлумачення понять та категорій адміністративного судочинства: мета, завдання та функції. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2020. Octombrie. С. 92–98.
13. Бірюк Л. Науково-експертний висновок як засіб застосування доктринального тлумачення у рішеннях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 33–39.
14. Бойко В. І. Застосовність статті 6 Конвенції про захист прав людини

і основоположних свобод при розгляді справ про адміністративні правопорушення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 59–71.

15. Ватаманюк В. Судове тлумачення і принцип верховенства права. *Українське право*. 2006. № 1 (19). С. 248–259.

16. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 180 с.

17. Галуцько В. В. Професійно-правове тлумачення права. *Форум права*. 2011. № 2. С. 151–154.

18. Гест С. Інтерпретація права / пер. з англ. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1–2. С. 36–52.

19. Глуханчук О. В. Принципи перегляду судових рішень адміністративних судів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 2. С. 3–8.

20. Головченко В. Тлумачення норм права як науково-практична потреба. *Юридичний вісник України*. 2000. № 22. С. 9–12.

21. Гончаров В. Американська оригіналістична теорія тлумачення юридичних норм і сучасність. *Право України*. 2010. № 1. С. 142–147.

22. Гончаров В. Від старої теорії тлумачення до нової: основні виклики та рішення. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1–2. С. 53–69.

23. Горбатюк В. Л. Багатоаспектна процедура тлумачення правових норм. *Інформація і право*. 2016. № 1. С. 79–84.

24. Грищук О. В., Заболотна Н. Я. Юридична техніка творення та тлумачення нормативно-правових договорів: теоретико-правовий вимір : монографія. Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. і права, 2017. 213 с.

25. Гусаров С. М. Законотворчість і законодавчий процес в Україні : монографія. Харків : Золота миля, 2014. 412 с.

26. Дружиніна-Сендецька Т. В. Тлумачення у праві: особливості герменевтичного підходу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2015. 19 с.

27. Загальна теорія права : підруч. / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

28. Загальна теорія права. Нормативний курс : підруч. для студ.-юристів / кол. авт. ; за ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 596 с.

29. Загиней З. Герменевтика кримінального закону України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / НАН України ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2016. 36 с.

30. Зверев Є. О. Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 227 с.

31. Зубенко А. Акти тлумачення норм права в системі правових актів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2013. 20 с.

32. Кириченко О. М. Казуальне тлумачення норми права: аксіологічний

аспект. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 195–198.

33. Козюбра М. І. Юридичне тлумачення: проблеми методології. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 3–8.

34. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2019. 40 с.

35. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія. Харків : Право, 2018. 526 с.

36. Косович В. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 488 с.

37. Костюк О. М. Теоретико-правові засади нормативного тлумачення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2017. 16 с.

38. Косцова І. П. Герменевтичний метод тлумачення норм права: історична та юридична дивергенція. *Одеський апеляційний адміністративний суд*. 2015. С. 153–158.

39. Косцова І. П. Системне тлумачення норм права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2016. 218 с.

40. Котенко М. В. Системний спосіб тлумачення та його використання в судовій практиці України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2013. 20 с.

41. Котенко М. В. Спосіб тлумачення правових норм як юридична категорія. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23. С. 62–64.

42. Котяй Т. В. До питання видів тлумачення кримінального закону та суб'єктів його здійснення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 2 (11). С. 91–95.

43. Коханюк Т. С. Системне тлумачення кримінального закону : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2015. 263 с.

44. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підруч. для юрид. ВНЗ. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 581 с.

45. Крєтова І. Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2015. 20 с.

46. Кривицький Ю. Історичний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 32–36.

47. Крижановська О. В. Офіційний та неофіційний правопорядок: нормативний та інституційний аспекти. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 9–13.

48. Лазарєв В. В. Тлумачення юридичної термінології Конституційним Судом України. *Право і безпека*. 2020. № 4 (79). С. 116–121.

49. Легка О. Динамічне юридичне тлумачення: практика Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 124–128.

50. Лепіш Н. Акти тлумачення норм права: питання теорії та практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2014. 20 с.

51. Лепіш Н. Я. Наукове розуміння тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. Вип. 4. С. 12–24.

52. Лепіш Н. Я. Структура актів тлумачення норм права. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 307–313.

53. Лепіш Н. Я. Функції актів тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 486–493.

54. Ліпінський В. В. Тлумачення адміністративно-деліктних правових норм: поняття та сутність. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 16. С. 168–179.

55. Ляшенко Р. Д. Казуальне судове тлумачення: поняття та принципи. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 492–498.

56. Ляшенко Р. Д., Киришун Ю. С. Техніка тлумачення норм права: поняття, принципи, структура. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 3 (38). С. 3–7.

57. Малента В. С. Неофіційне тлумачення норм права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 246 с.

58. Малишев Б. В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичні аспекти. *Адвокат*. 2011. № 10 (133). С. 7–14.

59. Мельник-Томенко Ж. М. Застосування практики Європейського суду з прав людини при тлумаченні загальних принципів адміністративного судочинства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2020. 235 с.

60. Молибога М. П. Тлумачення (інтерпретація) правових норм: наукове та практичне значення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.

61. Молибога М. П. Тлумачення норм права: сутнісні характеристики. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 42–46.

62. Мудрак І. В. Щодо лексико-граматичного та спеціально-юридичного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію в кримінальному провадженні. *Вісник Національного технічного університету «КПІ»*. 2019. № 3 (43). С. 255–261.

63. Наливайко О. І., Сеньків О. М. Теоретико-прикладні проблеми тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України. *Young Scientist*. 2015. № 2 (17). С. 813–816.

64. Неліпович Г. Юридична конструкція як засіб структурування правової інформації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Івано-

Франківський університет права ім. короля Данила Галицького. Івано-Франківськ, 2017. 20 с.

65. Нетреб'як О. Сутність та значення правової герменевтики. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 189–192.

66. Нікітіна І. О. Особливості застосування історичного тлумачення актів законодавства в практиці Конституційного Суду України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 5. С. 97–103.

67. Новожилов В. С. Завданнецентричне тлумачення кримінальних процесуальних норм як спосіб визначення цілеспрямованості та доцільності процесуальної діяльності на прикладі здійснення прокурором повноважень слідчого судді в районі проведення Операції об'єднаних сил. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. № 1 (21). С. 105–126.

68. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : монографія. Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. 228 с.

69. Палешник С. Інтерпретаційні акти в судовій практиці. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 261–268.

70. Палешник С. І. Доктринальне тлумачення в судовій практиці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 29. С. 40–44.

71. Палешник С. І. Судове тлумачення норм права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23. С. 73–76.

72. Палешник С. І. Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 20 с.

73. Панчак О. Г. Доктринальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2012. 251 с.

74. Пасічна І. О. Навчальний посібник з дисципліни «Законотворчість, нормотворчість та правореалізація» для студентів спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування. Полтава : ПолтНТУ, 2019. 113 с.

75. Петришин О. В. Загальна теорія права : підруч. / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.

76. Прийма С. В. Принцип доцільності тлумачення права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 8–14.

77. Проблеми тлумачення правових норм : посібник / авт.-упоряд. О. М. Балинська. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 392 с.

78. Рудик П. А. Основи теорії держави : навч. посібник. Київ : Алерта, 2013. 206 с.

79. Савенко М. Д. Класифікація принципів тлумачення норм права. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 9–13.

80. Садовський М. Основні формальні ознаки доктринального тлумачення права. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2016.

№ 2. С. 20–24.

81. Садовський М. М. Розвиток теорії доктринального тлумачення права (історіографічний огляд літератури). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 32. С. 76–79.

82. Садовський М. М. Теоретико-правові засади доктринального тлумачення права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2017. 20 с.

83. Сердюк І. А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «тлумачення норм права». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 35–43.

84. Середюк В. Ю. Розвиток юридичної техніки тлумачення норм права на сучасному етапі. *Київський часопис права*. 2021. № 3. С. 23–29.

85. Тихомиров О. О., Мікуліна М. М., Іванов Ю. А. та ін. Теорія держави і права : навч. посібник для підгот. фахівців з інформ. безпеки / за заг. ред. Л. М. Стрельбицької. Київ : Кондор-Видавництво, 2016. 332 с.

86. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

87. Федіна Н. В. Генеза тлумачення норм права в юридичній науці. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 46–51.

88. Хиля М. Дослідження проблеми тлумачення нормативно-правових актів у працях дореволюційних учених. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 277–283.

89. Чистякова Ю. В. Тлумачення норм права Конституційним Судом України в контексті досвіду інших правових систем. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 26–29. URL : http://lsey.org.ua/5_2017/7.pdf.

90. Leheza Y., Nalyvaiko L., Sachko O., Shcherbyna V., Chepik-Trehubenko O. Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*. 2022. Vol. 11. Issue 2. P. 55–79.

91. Nalyvaiko L., Ilkov V., Verba I., Kulinich O., Korovaiko O. Specific features of the legal regulation of prosecution for contempt of court: judicial rules established in different countries. *Political Questions*. 2022. № 40 (74). P. 393–409.

ТЕМА 4. ПРАВОРОЗ'ЯСНЮВАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЙНО-ПРАВОВІ АКТИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Основним завданням теорії права є розкриття змісту (тлумачення) юридичних категорій, що дозволяє отримати найбільш повне уявлення про правовий феномен. Тлумачення правових норм слід відрізнити від їх юридичної конкретизації. Сутність юридичної конкретизації насамперед полягає у виданні правоположення, що не виходить за межі змісту норми права, але містить у собі нові елементи регулювання суспільних відносин, не виражені у цій правовій нормі. При тлумаченні з'ясовуються, розкриваються, обґрунтовуються частини змісту правової норми, але нових елементів правового регулювання не встановлюється.

Існують такі *інтерпретації поняття «Акт тлумачення норм права»*:

- інтерпретаційно-правовий акт (акт офіційного тлумачення правової норми) – це спосіб зовнішнього прояву встановленого компетентними органами формально-обов'язкового правила розуміння змісту юридичної норми;
- акт тлумачення норм права містить роз'яснення змісту і порядку застосування правової норми, що сформульоване уповноваженим органом у межах його компетенції і має обов'язкову силу для усіх, хто застосовує норми, котрі роз'яснюються;
- інтерпретаційні акти – юридичні документи, що приймаються відповідними органами держави у межах їхніх повноважень і містять нормативні приписи, спрямовані на роз'яснення норм законів та підзаконних актів;
- інтерпретаційний акт – це правовий акт уповноваженого суб'єкта, який містить роз'яснення юридичних правил (норм права), що є головною метою його прийняття;
- акт тлумачення права являє собою правовий акт, що містить роз'яснення смислу юридичних норм. Ці акти охоплюють різний за правовим характером матеріал: він може являти собою роз'яснення смислу правових норм; містити конкретизуючі приписи; діяти лише в єдності з тими нормами, що тлумачаться;
- акт тлумачення норм права є видом правового акта, що містить загальні або індивідуальні правоположення, котрі, не будучи нормами права, розгорнуто й обґрунтовано роз'яснюють їхній дійсний зміст, не є джерелом права, але перебувають у тісному підпорядкованому зв'язку з нормою права, яку він тлумачить, і мають обов'язковий характер. Юридична сила й обов'язковий характер актів тлумачення зумовлені: 1) юридичними властивостями норми права та підпорядкованим зв'язком правоположень акта тлумачення з нормою права; 2) наявністю наданих законодавцем певному суб'єкту повноважень на офіційне роз'яснення норм права і видання

відповідних актів тлумачення.

Отже, акт тлумачення норм права – це офіційний акт-документ, що закріплює та зовні виражає рішення компетентного на те інтерпретатора і містить загальні (нормативні) та/або персонально-конкретні обов'язкові юридичні роз'яснення, забезпечені заходами державного та іншого впливу.

Ознаки актів тлумачення норм права.

Поняття «акт тлумачення норм права» з-поміж інших різновидів правового акта публічної влади вирізняють такі ознаки, що стосуються як його змісту, так і форми:

1) обмежене коло осіб, уповноважених здійснювати таке волевиявлення. До них відносять суб'єктів правотворчості, а також судові органи, наділені правом легального тлумачення норм національного законодавства;

2) наявність у ньому офіційних роз'яснень владних приписів загального та індивідуального характеру. Метою прийняття інтерпретаційно-правового акта є роз'яснення змісту не лише приписів нормативного та ненормативного характеру, але й окремих їхніх фрагментів (слів і словосполучень, тобто термінів);

3) різноманітність зовнішніх форм вираження (письмової – для нормативного тлумачення та вербальної – для казуального тлумачення);

4) специфічність його юридичної форми (назви офіційного документа), що, як правило, повторює юридичну форму нормативно-правового акта, приписи якого складають предмет тлумачення;

5) специфічність його внутрішньої структури, що залежить від того, результатом якої діяльності, лише правоінтерпретаційної чи правоінтерпретаційної і правозастосовної, є цей правовий акт. Акт тлумачення норм права не може містити конкретизації юридичних норм, а отже, вводити нові елементи правового регулювання;

6) відсутність його самостійного значення в механізмі правового регулювання суспільних відносин та підпорядкованість нормативно-правовому акту, норми якого тлумачаться;

7) актам офіційного тлумачення норм права властива ієрархічність. Тобто акти тлумачення, видані вищими органами, треба розглядати як такі, що мають більшу юридичну силу порівняно з актами органів нижчого рівня;

8) акт тлумачення норм права здійснює інформаційний вплив на свідомість праводієздатних суб'єктів права, а в єдності з нормативно-правовим або правозастосовним актом – регулятивний та/або охоронний вплив на їхню поведінку.

Відмінність інтерпретаційного акта від нормативного полягає у такому:

1) за їх допомогою не встановлюються нові норми права, не скасовуються або не змінюються чинні;

2) в інтерпретаційному нормативному акті містяться розпорядження

(інтерпретаційні норми) про те, як слід розуміти і застосовувати чинні норми права;

3) положення, що містяться в зазначених актах, як правило, відбивають і висловлюють яку-небудь одну сторону, елемент змісту норми права, що підлягає тлумаченню. Весь зміст норми права знаходить вираження лише в сукупності більш детальних і конкретних нормативних інтерпретаційних положень;

4) інтерпретаційні положення формально адресовані органам, що застосовують норми права, а не суб'єктам, дії яких безпосередньо регулюються інтерпретуючою нормою;

5) інтерпретаційні акти можуть видаватися і органами, що не володіють правотворчою компетенцією, але наділені правом тлумачення;

6) інтерпретаційні акти – це підзаконні акти. Їхній зміст не може виходити за межі тлумачних норм;

7) інтерпретаційні акти не повинні братися в основу рішення юридичної справи. Суб'єкт, який вирішує справу, повинен посилатися на закон як юридичну підставу рішення. Інтерпретаційний акт може використовуватися лише як один із аргументів того чи іншого розуміння закону, тієї чи іншої юридичної кваліфікації.

Структура акта тлумачення норм права.

Структура актів тлумачення досить різноманітна і, як правило, складна. Наявність в акті тих чи тих структурних елементів залежить від різних об'єктивних і суб'єктивних чинників, що впливають на весь процес інтерпретаційної діяльності. Структура складається з низки взаємопов'язаних елементів, що дає змогу повно, ясно і логічно викласти роз'яснення норм права.

Під структурою акта тлумачення норм права розуміється його будова, тобто розташування основних елементів і зв'язків, що забезпечують збереження його (акта) необхідних властивостей і функцій при впливі на нього різноманітних внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних чинників правової дійсності.

У структурі акта тлумачення, як правило, виділяють *змістову і формальну сторони.*

До *змістової* належать ідея, тема, проблема, викладена в інтерпретаційних розпорядженнях – це суть усього акта тлумачення. Змістову структуру становлять загальні (нормативні) або індивідуально-конкретні владні правороз'яснювальні розпорядження. Оскільки більшість актів оформляється в письмовому вигляді – як акти-документи, то й зовнішня сторона тут має важливе юридичне значення.

Формальна сторона – це розміщення основних елементів і зв'язки, що забезпечують цілісність і завершеність акта, а також комплекс реквізитів. Характерними реквізитами інтерпретаційних актів є найменування виду відповідного акта, заголовок, місце і час його складання, відомості про те, від

якої особи чи органу виходить цей акт, юридична достовірність.

Основні методологічні підходи до визначення структури акта тлумачення:

– **стохастична структура** акта тлумачення уможлиблює в кожній конкретній ситуації з'ясувати стаціонарні (постійні) та змінні (непостійні) його компоненти, зв'язки, відносини. Досягнення тієї чи тієї мети акта тлумачення вимагає конкретного «набору» елементів: суб'єктів, учасників, дій, використовуваних засобів і способів, часу, фінансових, організаційних та інших ресурсів;

– **тимчасова структура** акта тлумачення дає змогу простежити послідовність його видання в часі, співвідношення між основними і допоміжними, первинними і вторинними актами тлумачення. Вивчення тимчасової структури актів тлумачення дозволяє виявляти чинні в конкретний момент акти, а також ті, що втратили силу, етапи внесення в них доповнень і змін;

– **просторова структура** виявляється в наявності різноманітних типів, видів і підвидів актів тлумачення норм права, що одночасно діють у правовій системі суспільства;

– **функціональна структура** вказує на функції, котрі виконують акти тлумачення, на відміну від інших правових актів (нормативно-правових, правозастосовних тощо), у правовому регулюванні. У цьому випадку вже самі інтерпретаційні акти виступають у ролі детермінантів щодо економічної та політичної, духовної та інших сфер життєдіяльності суспільства. Зазначена структура дозволяє виділяти наслідки (позитивні і негативні), до яких приводить видання окремих актів тлумачення чи їхніх типів, видів і підвидів;

– **горизонтальна структура** дає змогу розглянути способи взаємодії різноманітних актів тлумачення, що мають однакову юридичну силу (постанови Пленуму Вищого господарського суду України, постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України та постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ);

– **вертикальна структура** передбачає підпорядкованість інтерпретаційних актів нижчого рівня актам тлумачення вищого рівня.

Розглядаючи структуру актів тлумачення, науковці найчастіше виходять із загальноприйнятого положення, що письмова форма правових актів припускає структуру тексту акта і його побудову за правилами юридичної техніки. Стандартність актів тлумачення у вигляді юридичних документів найбільшою мірою виявляється в наявності спільних складників – реквізитів (від лат. *requisitum* – необхідне, потрібне) – вихідних, обов'язкових даних документа, відсутність яких позбавляє діловий папір юридичної сили. Кожен документ містить тільки йому властивий набір реквізитів та порядок їх розміщення.

Реквізити акта тлумачення: 1. Назва (вид) – дозволяє визначити вид

інтерпретаційного акта; 2. Заголовок – це стислий виклад того, про що йдеться в акті тлумачення; 3. Адресат – інформація про те, кому призначений акт тлумачення, і поштова адреса; 4. Дата – обов'язковий реквізит, що вказує на день підписання, день затвердження чи узгодження акта тлумачення; 5. Підпис – обов'язковий реквізит, що засвідчує законність акта тлумачення, відповідальність особи за його зміст і наслідки дії; 6. Затвердження – санкціонування змісту акта тлумачення або поширення його дії на визначене коло установ, організацій, підприємств; 7. Погодження (використовують для поліпшення якості акта тлумачення, уникнення недоречностей, зайвого чи, навпаки, його доповнення); 8. Печатка – реквізит, що засвідчує акт тлумачення і права осіб, які його підписали; 9. Нумерація сторінок (використовують тоді, коли документ має дві сторінки і більше); 10. Членування тексту і нумерація частин – виражає зовнішню будову акта тлумачення і вказує на його формальну складність, котра залежить від змісту тематики і призначення документа; 11. Додатки (наявні додатки можуть називатися і не називатися в тексті акта тлумачення).

Види актів тлумачення.

Акти тлумачення поділяються на акти *офіційного та неофіційного тлумачення*. Вирішальним моментом у визначенні видів актів тлумачення є суб'єкт або учасник – орган або особа, що дає це тлумачення. Інтерпретаційні акти вважаються офіційними, якщо вони видаються суб'єктом у зв'язку з реалізацією ним повноважень щодо тлумачення правових норм. Такими суб'єктами виступають спеціально уповноважені державні органи чи їх посадові особи на підставі їхнього службового обов'язку. Акти офіційного тлумачення мають обов'язковий характер лише у зв'язку з дією норм права, зміст яких вони роз'яснюють.

Офіційні акти тлумачення за ступенем конкретизації поділяються на нормативні та казуальні.

Залежно від суб'єктів, що тлумачать нормативно-правовий припис, офіційні нормативні акти тлумачення поділяють на автентичні та легальні.

Ці види офіційних нормативних актів тлумачення розрізняють залежно від державних органів, що тлумачать норму, їхнього місця у структурі державного апарату, а також від сили актів тлумачення (інтерпретаційних актів), що ними видаються.

Провідне місце серед *актів нормативного тлумачення* посідають рішення Конституційного Суду України за результатами розгляду справ за конституційними поданнями щодо конституційності законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та щодо офіційного тлумачення Конституції України.

Ознаки актів нормативного тлумачення:

- поширюються на невизначене коло суспільних відносин, у зв'язку з

чим набувають загального характеру. Нормативні інтерпретаційні акти не пов'язані з конкретною справою, а поширюються на всі випадки, передбачені нормою, що тлумачиться. Вони не містять і не повинні містити нові юридичні норми (тільки роз'яснюють зміст чинних норм);

- мають більший ступінь державної обов'язковості порівняно з іншими видами актів тлумачення;
- мають обмежену самостійність, оскільки видаються з метою розкриття й уточнення змісту правових норм, а отже, значення джерел права не набувають;
- відрізняються властивою їм установленою формою юридичного документа;
- акти нормативного тлумачення видаються у формі постанов, указів, рішень, розпоряджень тощо;
- відіграють особливу роль у процесі правового регулювання суспільних відносин, сприяють підвищенню його ефективності, оскільки позитивно впливають на юридичну практику, охороняючи від можливості неправильного застосування закону.

Автентичне тлумачення норм права.

Акти автентичного (авторського) тлумачення виникають у результаті роз'яснення, яке здійснюється тим органом, що видав норму, котра підлягає тлумаченню. Таке повноваження державного органу тлумачити норми, що містяться в його актах, безпосередньо виникає з його повноважень на видання нормативно-правових актів і не потребує на це будь-якого спеціального дозволу.

Ознаки актів автентичного тлумачення:

- автентичне тлумачення є по суті поясненням змісту колишнього закону новим законом. Тому автентичне тлумачення не збігається з розумовим процесом з'ясування думки, який називається тлумаченням і залежить від переконання, а не зовнішнього обов'язку;
- акт автентичного тлумачення має таку саму юридичну силу і зовнішню форму, що й нормативний акт. При цьому необов'язково, щоб автентичне тлумачення було сформульоване в окремому акті. Часто в нормативних актах поряд із новими нормами права існують положення, що передбачають нормативне роз'яснення вже чинних правових приписів;
- акт автентичного тлумачення нерозривно пов'язаний із нормою права, котру він тлумачить, і має допоміжне значення, що полягає в адекватному й обґрунтованому роз'ясненні дійсного змісту норми права.

Акти делегованого тлумачення.

Легальним тлумаченням займаються органи, які не видавали дані правові норми, але яким передано право їх тлумачити, ще його називають *делегованим тлумаченням*. Тому акти, що приймаються в результаті такого тлумачення, називаються *легальними (делегованими) актами*

тлумачення норм права.

Ознаки актів делегованого тлумачення:

- результати легального (делегованого) тлумачення, що містяться у відповідних інтерпретаційних актах, мають обов'язкову силу тільки стосовно осіб, які підлягають юрисдикції державного органу, що тлумачить норму;
- ступінь обов'язковості та чинність акта делегованого тлумачення залежить від місця суб'єкта тлумачення в ієрархії органів державної влади;
- основний закон (п. 2 ст. 150 Конституції України) відносить офіційне легальне (делеговане) тлумачення Конституції України виключно до компетенції Конституційного Суду України.

Акти офіційного казуального тлумачення норм права.

Сутність та зміст поняття «казуальне тлумачення норм права»:

- казуальним тлумаченням є офіційне роз'яснення змісту правової норми, що дається судовим чи іншим компетентним органом у межах розгляду конкретної справи. Тобто якщо нормативне тлумачення невіддільне від норми, що тлумачиться, то цей різновид офіційного тлумачення невіддільний від конкретного випадку (казусу);
- казуальне тлумачення являє собою владне роз'яснення компетентного органу стосовно конкретної юридичної справи, що дається у мотивувальній частині рішення у вигляді юридичної аргументації та правової оцінки відповідних юридичних фактів.

Ознаки актів офіційного казуального тлумачення норм права:

- казуальне тлумачення відрізняється від нормативного тим, що воно має індивідуальне значення для вирішення конкретної юридичної справи;
- якщо нормативне тлумачення не повинно відокремлюватися від норми, що тлумачиться, то казуальне – від конкретного випадку (казусу);
- казуальне тлумачення здійснюється як у діяльності судів (судове тлумачення), так і в процесі застосування права іншими органами (адміністративне тлумачення);
- стосуються тільки тих осіб, які є учасниками даної юридичної справи;
- необхідність у видачі казуального акта тлумачення виникає у випадках, коли конкретна справа, конкретне питання, спір вирішувалися в різних інстанціях по-різному;
- основу казуального тлумачення становлять правові мотиви, в яких відбивається внутрішнє переконання, котре сформулося щодо застосованих норм матеріального і процесуального права. Це обґрунтування суддями у рішенні зроблених ними висновків у конкретній юридичній справі;
- казуальне тлумачення може бути виражене у спеціальних вказівках роз'яснювального характеру, що містяться в актах юрисдикційних та адміністративних органів;
- казуальне тлумачення не зводиться тільки до прямих роз'яснень – воно може міститися у прихованому вигляді в самому рішенні юрисдикційних

адміністративних органів у конкретних справах.

Тлумачення норм права може бути чинником або стабілізації правопорядку, або розумної його трансформації, або його дестабілізації.

До загальних **функцій актів тлумачення норм права** належать:

✓ *виховна функція* – виявляється в тому, що акти тлумачення мають виховне значення для суб'єктів правовідносин;

✓ *ідеологічна функція* – оскільки ідеї містяться в актах роз'яснювальних юридичних приписів, то забезпечують однакове і правильне їх розуміння та застосування, що сприяє зміцненню законності і правопорядку, формуванню державної ідеології;

✓ *пізнавальна функція* – її суть виражається в тому, що через осмислення таких актів пізнається не лише державна воля законодавця, але й саме життя, правова дійсність;

✓ *інформаційна функція* – акти тлумачення доводять до всіх громадян, їхніх колективів, організацій, посадових осіб держави волю суспільства, виражену законодавцем;

✓ *функція підвищення рівня правової культури*. Чим грамотніше і професійніше здійснюється тлумачення норм права, тим більшу значущість воно має для практичного застосування і підвищення рівня правової обізнаності та культури соціуму.

Спеціальні функції конкретизують службову роль актів тлумачення:

✓ *функція забезпечення єдності законності*. Завжди існує небезпека того, що в різних регіонах країни, у різних державних структурах складатиметься особлива практика застосування законодавства, основана на особистому, відмінному від інших, уявленні про дійсний зміст тих чи інших нормативних приписів. Акти офіційного тлумачення усувають подібні відмінності і забезпечують єдине розуміння законів у масштабах усієї країни;

✓ *регламентуюча функція*. Тлумаченням у формі офіційного роз'яснення неначе завершується процес нормативної регламентації суспільних відносин. Це означає, що громадяни й організації, а також органи держави і посадові особи, які застосовують право, повинні керуватися не тільки юридичними нормами, а й актами їх офіційного тлумачення;

✓ *регулятивна функція*. Її суть полягає в регулюванні суспільних відносин; однак у її основі лежать не норми права, а допоміжні правила, за допомогою яких суб'єкти реалізують правові норми. За допомогою цих правил акти тлумачення впливають на суспільні відносини, спрямовуючи їх у русло норми права, дозволяють правильно зрозуміти права та обов'язки, надані чинним законодавством суб'єктові;

✓ *охоронна функція* – виявляється в тому, що ці акти сприяють охороні, захисту суспільних, групових та індивідуальних інтересів, зміцненню законності і правопорядку;

✓ *правозабезпечувальна функція*. Деякі акти тлумачення видаються для забезпечення єдності та ефективності правозастосовчої практики. Таким є,

наприклад, роз'яснення Центральної виборчої комісії щодо порядку застосування норм виборчого законодавства;

✓ компенсація технічних неясностей, неточностей і заповнення прогалин правових норм.

Отже, акти тлумачення норм права виступають засобом формальної визначеності права, дієвим інструментом однакової, правильної й ефективної реалізації нормативних актів. Інтерпретаційні акти спрямовані на оптимізацію правового регулювання, на унеможливлення свавілля з боку окремих осіб і на досягнення стійких суспільних відносин, стабільності правового статусу людини.

Опублікування (оприлюднення) актів тлумачення норм права.

Під поняттям «офіційне опублікування» слід розуміти розміщення прийнятого (виданого) акта тлумачення в офіційному друкованому виданні. Оприлюдненням (обнародуванням) інтерпретаційного акта вважають доведення його тексту до загального відома.

Офіційним оприлюдненням акта тлумачення можна вважати:

– доведення до загального відома змісту прийнятого акта тлумачення з метою інформування про його прийняття та створення умов для ознайомлення з його змістом, що полягає у відповідній інформації, яка видається від імені законодавчого органу, містить повний і гарантовано точний текст прийнятого закону;

– доведення його до відома громадськості, громадян і відповідних державних органів шляхом розміщення прийнятого акта тлумачення у певному друкованому виданні. В окремих випадках він може бути опублікований і в інших друкованих засобах, обнародований на телебаченні, радіо, переданий телеграфом, розісланий відповідним державним органам і громадським організаціям;

– доведення до відома громадян і державних органів від імені Президента України повного і точного тексту закону державною мовою шляхом його опублікування в офіційному друкованому виданні. Ці видання визначені Указом Президента України № 503/97 від 10 червня 1997 р. «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності».

Крім офіційного опублікування актів тлумачення, існують інші форми їх оприлюднення. Офіційні та неофіційні акти тлумачення, що вимагають термінового і широкого оприлюднення, поряд із опублікуванням у офіційних виданнях можуть бути оприлюднені на радіо і телебаченні, а також у мережі Інтернет. Акти тлумачення норм права, що не мають загального значення, підлягають розсилці певному колу органів і організацій. Нормативні акти тлумачення можуть бути опубліковані в інших друкованих виданнях, передані каналами зв'язку тощо.

Існують акти тлумачення, що містять інформацією з обмеженим доступом: 1) акти тлумачення з конфіденційною інформацією; 2) акти

тлумачення з таємною інформацією; 3) акти тлумачення зі службовою інформацією. Обмежене оприлюднення та обмежений доступ до таких актів тлумачення здійснюється відповідно до законодавства України при дотриманні сукупності певних вимог.

Отже, оприлюднення (опублікування) має своєю метою доведення до відома всіх зацікавлених громадян і посадових осіб змісту і форми прийнятих рішень, що, безумовно, відіграє істотну роль для ефективної реалізації нормативних положень актами тлумачення, підвищення рівня правосвідомості та правової культури суб'єктів права, якості та ефективності правового регулювання суспільних відносин; зміцнення законності та стабільності правопорядку в суспільстві.

Дія актів тлумачення норм права в часі.

Питання про дію правової норми у часі має велике практичне значення. Від його правильного вирішення досить часто залежить, який закон застосовуватиметься до конкретних відносин, як здійснюватимуться його приписи, які обов'язки і права матимуть сторони у правовідносинах, строки їхнього здійснення і багато іншого.

Проблеми дії в часі актів тлумачення виникають у зв'язку з тим, що іноді акти тлумачення (як, наприклад, автентичного, так і легального) суперечать сформованій правозастосовчій практиці, адже часто після набрання чинності нового нормативного акта правозастосовна практика не діє.

Часові межі дії характеризуються моментом набрання чинності актом і моментом втрати ним юридичної сили.

Акти тлумачення набувають чинності:

- із моменту прийняття;
- з моменту опублікування;
- з моменту, передбаченого в самому нормативно-правовому акті, що тлумачиться, чи в супроводжувальному акті про порядок введення цього нормативного акта в дію;
 - із закінченням встановленого терміну після його опублікування (наприклад, для законів України це 10-денний строк, якщо в законі чи постанові про приведення його в дію не вказаний момент набрання законом чинності);
 - з моменту фактичного отримання акта тлумачення виконавцями (якщо даний акт не підлягає опублікуванню);
 - з виникненням певних обставин (проголошення війни, надзвичайного стану тощо);
 - з дати реєстрації (затвердження) акта тлумачення.

Вимоги щодо порядку і строків набрання правовими актами чинності встановлюються в законодавстві кожної держави. В Україні ці правила сформульовані насамперед у ч. 2 і 3 ст. 57 Конституції України, згідно з якими ***закони та інші правові акти, в тому числі інтерпретаційні акти, що визначають права та обов'язки громадян, мають бути доведені до відома***

населення в порядку, встановленому законом.

Усі акти тлумачення за часовим критерієм (тривалістю їхньої дії) можуть бути поділені на два види:

а) акти тлумачення із невизначеним строком дії, для яких не встановлений кінцевий момент їхньої дії;

б) акти тлумачення тимчасової дії, тривалість якої залежить від різних задалегідь визначених обставин.

Дія актів тлумачення норм права у просторі.

Просторова (територіальна) чинність актів тлумачення норм права характеризується обсягом того фізичного простору, в межах якого на відповідних суб'єктів права поширюється формальна обов'язковість таких актів.

Правовий простір – це певна територіальна межа, в якій існує і функціонує правова система (її елементи, частини, сторони тощо), здійснює свою юрисдикцію держава, окремі органи державної влади та місцевого самоврядування, господарюючі суб'єкти та інші недержавні організації.

Територіальний принцип дії нормативних правових актів та актів тлумачення норм права впливає також зі ст. 2 Конституції України, згідно з якою суверенітет України поширюється *на всю її територію, а територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою*.

Відповідно до ст. 13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу.

На основі норм і принципів міжнародного права, різного роду міжнародних угод територією України вважаються також військово-морські кораблі, що знаходяться під її прапором або розпізнавальним знаком у територіальних водах або порту іноземної держави або у відкритому морі; морські та річкові судна торгового та іншого призначення, що знаходяться у відкритому морі під прапором України; повітряні кораблі з розпізнавальними знаками України; об'єкти (супутники, кораблі, станції тощо, запущені в космічному просторі) тощо.

Отже, просторові межі дії інтерпретаційних актів визначаються відповідними межами правової норми, що тлумачиться. Інтерпретаційний акт може поширюватися:

а) на всю територію України (укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України);

б) на територію відповідних адміністративно-територіальних одиниць або певну її частину (рішення органів місцевого самоврядування, розпорядження голів місцевих державних адміністрацій).

Дія актів тлумачення норм права за колом осіб.

Дія актів тлумачення норм права за колом осіб визначається тим, на які саме суб'єкти права поширюється формальна обов'язковість юридичних норм,

закріплених в інтерпретаційних актах.

Чинність законодавства держави поширюється на всіх осіб, що перебувають на її території. Це зумовлюється, зрозуміло, суверенністю державної влади. У такий спосіб реалізуються насамперед засади рівності всіх людей перед законом, незалежно від їхніх біологічних і соціальних властивостей. І це найбільше відповідає концепції основоположних прав кожної людини, засадам верховенства права.

Коло осіб, які підпадають під дію нормативного акта, визначається обсягом і специфікою правового статусу суб'єктів.

➤ *За характером політико-правового зв'язку суб'єкта з державою розрізняють:*

а) нормативні акти загальної дії, що поширюються на всіх осіб, які перебувають на території держави (Конституція України);

б) нормативні акти, які поширюються тільки на громадян конкретної держави (Закон України «Про політичні партії в Україні», Виборчий кодекс України);

в) нормативні акти, що поширюються на іноземних громадян та осіб без громадянства (Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»).

➤ *За обсягом правового статусу кола осіб акти бувають:*

а) загальної дії – поширюються на всіх осіб, які перебувають на території держави: громадян, іноземних громадян; осіб без громадянства (апатридів), осіб із подвійним громадянством (біпатридів), біженців; почесних громадян, усіх внутрішньодержавних, спільних, іноземних, міжнародних організацій, що не користуються правом екстериторіальності. Тут виявляється тісний зв'язок дії акта тлумачення за колом осіб та у просторі;

б) спеціальної дії – деякі інтерпретаційні акти поширюються на всіх індивідуальних і колективних суб'єктів певної держави, що діють у конкретній сфері суспільних відносин; інші охоплюють лише конкретну категорію осіб (пенсіонерів, військовослужбовців, лікарів, вчителів та ін.);

в) виняткової дії – поширюються на осіб, які тимчасово перебувають на території держави (іноземних громадян та осіб без громадянства). Так, іноземним громадянам не надаються окремі права і на них не покладаються певні обов'язки: обирати і бути обраними у представницькі органи країни, бути суддями, перебувати на службі у Збройних Силах України.

У постановах Конституційного Суду України загальний характер актів тлумачення за колом осіб певною мірою деталізовано. Такий акт прямо може адресуватися, наприклад, Верховному Суду. Однак побічно до кола адресатів потрапляють і відповідні нижчі суди, інші правозастосовні органи, українські громадяни, права і свободи яких потребують юридичного (насамперед судового) захисту, а також органи влади й місцевого самоврядування.

Нерідко акти тлумачення норм права поширюють свою дію на дещо ширше коло громадян, посадових осіб та організацій, ніж це зазначено в них

самих. Так звана **непряма форма визнання певного кола осіб в актах нормативного тлумачення** не завжди є прийнятною, якщо зважати на те, що метою цих актів є усунення всіх неточностей, суперечностей тощо в інтерпретаційних приписах. Тому перевагу потрібно віддавати такому викладу тексту акта тлумачення, котрий прямо і чітко визначає коло суб'єктів.

Наприклад, **відповідальними за корупційні діяння за чинним законодавством можуть бути лише спеціальні суб'єкти**, а саме: 1) державні службовці, які є посадовими особами; 2) керівники міністерств і відомств, державних підприємств, установ та організацій чи їхніх структурних підрозділів; 3) особи, на яких покладено обов'язок складати протоколи про вчинення корупційних правопорушень або подавати ці протоколи до суду.

Дія акта тлумачення за колом осіб пов'язана також із наявністю чи відсутністю в осіб юридичного імунітету (повне або часткове звільнення його носія від поширення на нього дії загальних правових норм).

До іноземців, які мають повний імунітет від юрисдикції України, належать глави дипломатичних представництв, члени дипломатичного персоналу представництв, члени сімей глав дипломатичного персоналу представництв і члени сімей дипломатичного персоналу представництв, представники іноземних держав, члени парламентських і урядових делегацій, працівники окремих міжнародних організацій.

Складіть схеми

- Дія актів тлумачення норм права в часі.
- Дія актів тлумачення норм права в просторі.
- Дія актів тлумачення норм права за колом осіб.

Тематика рефератів

- Проблеми та перспективи вдосконалення правороз'яснювального процесу.
- Види актів тлумачення норм права за «авторством» норми права, що є предметом тлумачення.
- Види актів тлумачення норм права за повноваженнями інтерпретатора.

Виконайте практичні завдання

Практичне завдання 1

Праворозуміння є вираженням різноманітних поглядів, суджень та оцінок – підходів щодо пізнання сутності права у вигляді окремих правових концепцій. Схематично опишіть концептуальні підходи до вивчення актів тлумачення норм права.

Заповніть пропуски у схемі:

Історична концепція вивчення права (М. Ковалевський, П. Виноградов, Ф. Леонтович) → право є результатом історичного розвитку суспільства; → соціологічна концепція вивчення права (Є. Ерліх, ...) → ...; → концепція інституціоналізму (М. Оріу) → ...; → концепція ... (...) → сутність права метафізична і пізнати право можна лише розкривши його філософське джерело, а воно – в природі людської особистості; → концепція соціологізованого тлумачення природи права (...) → ...; → концепція... (...) → ототожнення права й закону, аналізі змісту права в повній залежності від державної волі, що зводить право до наказу держави.

Практичне завдання 2

Інтерпретаційні акти мають своєрідну структуру з огляду на похідний від норм чинного права характер. У структурі акта тлумачення зазвичай виділяють змістовну і формальну сторони.

Заповніть таблицю, в якій наведіть приклади змістовної і формальної сторін акта тлумачення – Постанови Пленуму Верховного Суду України № 14 від 18 грудня 2009 р. «Про судові рішення у цивільній справі».

<i>Змістовна сторона</i>	<i>Формальна сторона</i>	<i>Реквізити</i>

Практичне завдання 3

При складанні акта неофіційного тлумачення необхідно користуватися певними правилами. Зокрема, такими як: складати прості речення; застосовувати стійкі словосполучення і терміни; використовувати прямий порядок слів у реченні; не застосовувати застарілі слова і вислови (архаїзми), слова і вислови місцевого діалекту, а також іноземні слова; тлумачення норм права проводиться і розділи акта тлумачення розташовуються в логічній послідовності; загальні питання норми, що тлумачиться, викладаються спочатку, а конкретні правила поведінки, вчинення або утримання від вчинення певних дій, заохочення, дозвіл, примус, заборона окремих вчинків – після них тощо.

Користуючись науковою літературою, продовжте опис основних правил при складанні акта неофіційного тлумачення.

Практичне завдання 4

Стандартність актів тлумачення у вигляді юридичних документів найбільшою мірою виявляється в наявності спільних складників – реквізитів, тобто вихідних, обов'язкових даних документа, відсутність яких позбавляє документ юридичної сили. Кожен акт містить тільки йому властивий набір реквізитів та порядок їх розміщення.

Опишіть основні реквізити письмових інтерпретаційних актів, що використовуються найчастіше.

Практичне завдання 5

Проаналізуйте будь-який інтерпретаційний акт, що містить з'ясування і роз'яснення норми права за критеріями, зазначеними у таблиці.

Заповніть таблицю:

<i>Критерій аналізу інтерпретаційного акта</i>	<i>Аналіз сутності та змісту</i>
Зміст гіпотези	
Зміст диспозиції	
Зміст санкції	
Воля законодавця в диспозиції	
Воля законодавця в санкції	
Завдання і цілі акта	

Практичне завдання 6

У психологічній структурі інтерпретаційних актів відображаються, з одного боку, «умонастрої» (інтереси, цілі, установки, мотиви, погляди), наприклад, правотворчих органів під час тлумачення нормативно-правових актів, а з іншого – психологічні особливості інтерпретатора. Доведіть або спростуйте це твердження. Відповідь має бути розгорнутою, повною та містити приклади з нормативно-правових актів.

Форма роботи – «мікрофон». Час – 10 хв. Наприкінці заняття викладач має надати кожному здобувачу вищої освіти можливість коротко і швидко висловити свою думку чи позицію на означену тему. Висловлює думку чи позицію тільки здобувач вищої освіти, який отримав уявний «мікрофон».

Практичне завдання 7

Заповніть таблицю «Основні підходи до структурування інтерпретаційних актів»:

<i>Підходи до структурування інтерпретаційних актів</i>	<i>Зміст та значення підходу</i>
Функціональне структурування	
Горизонтальне структурування	
Вертикальне структурування	
Генетичне структурування	
Психологічне структурування	
Лінгвістичне структурування	

Вирішіть тестові завдання

1. Серед загальних ознак правових актів, за якими визначають їхню роль та місце у правовій системі, знайдіть некоректну:

- а) правовий акт – це письмовий документ, який має особливу форму вираження інформації, що міститься в ньому;
- б) офіційний характер правового акта полягає в його виданні від імені уповноваженого державою органу;
- в) прийняття правових актів може допускатися поза межами компетенції державних органів;
- г) правовий акт має цільову орієнтацію, адже в ньому в концентрованій формі виражені соціальні інтереси;
- д) правовий акт призначений для врегулювання суспільних відносин.

2. Об'єктом тлумачення інтерпретатора є:

- а) закони та підзаконні нормативно-правові акти;
- б) декларації;
- в) звіти про роботу;
- г) маніфести;
- д) судова експертиза.

3. Акти офіційного тлумачення норм права, на відміну від актів неофіційного тлумачення, мають особливу ознаку, а саме:

- а) юридична сила та обов'язковість актів тлумачення норм права;
- б) владно-обов'язковий характер актів тлумачення норм права;
- в) поширення роз'яснення норм права на обмежену кількість казусів;
- г) здійснення тлумачення будь-яким суб'єктом або учасником на науковому, професійному чи побутовому рівні;
- д) вони не мають обов'язкової юридичної сили.

4. Акт офіційного тлумачення – це:

- а) інтерпретація нормативного акта за обсягом, при цьому зміст збігається з текстуальним його відображенням;
- б) відображена в законі воля законодавця, що відповідає часу видання акта, а також воля сучасного законодавця, що міститься в актах, які доповнюють, змінюють окремі положення первісного акта;
- в) акт-документ, що містить роз'яснення змісту і порядку застосування норми права, сформульоване уповноваженим органом у межах його компетенції, що має обов'язкову силу для всіх, хто застосовує певну норму;
- г) своєрідна «тінь» норми, що тлумачиться; вона не існує окремо від самої норми і може бути реалізована на практиці лише у разі її застосування;
- д) акт про скасування вищим органом незаконного акта або рішення про

результати розгляду скарги підвідомчої організації у зв'язку із застосуванням санкцій за порушення законодавства.

5. Якщо норму права тлумачить спеціально уповноважений на це суб'єкт, результат тлумачення матиме _____ характер. Вставте потрібне слово замість пропуску:

- а) владно-обов'язковий;
- б) рекомендаційний;
- в) гіпотетичний;
- г) абсолютно-розпорядчий;
- д) роз'яснювальний.

6. Акти офіційного тлумачення можна об'єднати у групи роз'яснень, виданих різними компетентними органами. Визначте групу органів або інститутів, що не мають таких компетенцій:

- а) органи державної влади;
- б) органи державного управління;
- в) органи суду, прокуратури;
- г) громадські організації;
- д) вищі науково-експертних ради України.

7. Істотними ознаками зовнішньої форми актів тлумачення виступають їхні реквізити. Визначте зайвий реквізит:

- а) найменування органу, що його видав;
- б) найменування акта, число, порядковий номер;
- в) дата та зміст самого роз'яснення;
- г) номер телефону керівника органу;
- д) підпис керівника органу.

8. Визначте некоректне джерело офіційного тлумачення норм права:

- а) Верховний Суд видає інтерпретаційні акти у формі постанов Пленуму Верховного Суду;
- б) Конституційний Суд України видає акти тлумачення у формі висновків та рішень;
- в) роз'яснення Президентом України виданих ним указів;
- г) інтерпретаційні акти-рекомендації органів поліції;
- д) акти судового тлумачення – мотивувальна частина рішення суду; роз'яснення (лист, рекомендації) касаційного суду або наглядової судової інстанції, котра здійснює перевірку законності акта застосування норм права.

9. Офіційне тлумачення норм права поділяється на:

- а) доктринальне і делеговане;
- б) автентичне і делеговане;

- в) автентичне і професійне;
- г) повсякденне і юридичне;
- д) автентичне і наукове.

10. За зовнішньою формою вираження акти тлумачення права поділяються на:

- а) усні та письмові;
- б) казуальні та нормативні;
- в) судові та прокурорські;
- г) державні та громадські;
- д) судові та наукові.

11. Суб'єктами офіційного тлумачення є:

- а) громадяни, фізичні особи;
- б) фізичні особи, іноземці;
- в) громадяни, юридичні особи;
- г) іноземці, юридичні особи;
- д) всі державні органи, що організують процес здійснення норм права.

12. Обов'язковість актів офіційного тлумачення норм права виявляється в тому, що вони містять:

- а) офіційну, сформульовану чи визнану державою позицію щодо розуміння дійсного змісту правових норм і зобов'язують суб'єктів адекватно сприймати норми, що роз'яснюються;
- б) офіційну, сформульовану чи визнану судом позицію щодо розуміння дійсного змісту правових норм;
- в) офіційну, сформульовану чи визнану юристами держави позицію щодо розуміння дійсного змісту правових норм;
- г) формально необов'язкове рішення компетентного органу, що містить роз'яснення змісту певної правової норми;
- д) формально обов'язкове рішення суду, що містить вказівки стосовно реалізації певної правової норми.

13. Актам офіційного тлумачення норм права властива ієрархічність, котра полягає у такому:

- а) акти тлумачення, видані судовими органами, треба розглядати як такі, що мають більшу юридичну силу порівняно з актами органів прокуратури;
- б) акти тлумачення, видані вищими органами, треба розглядати як такі, що мають більшу юридичну силу порівняно з актами органів нижчого рівня;
- в) акти тлумачення, видані органами нижчого рівня, треба розглядати як такі, що мають більшу юридичну силу порівняно з актами органів вищого рівня;
- г) акти тлумачення, видані вищими органами, треба розглядати як такі,

що мають однакову юридичну силу порівняно з актами органів нижчого рівня;

д) акти тлумачення, видані вищими органами, треба розглядати як такі, що не мають юридичної сили порівняно з актами органів нижчого рівня.

14. Юридична сила правотлумачних актів пов'язана з чинністю нормативних актів, норми яких стали _____ тлумачення. Вставте потрібне слово замість пропуску:

- а) суб'єктом;
- б) об'єктом;
- в) стороною;
- г) предметом;
- д) диспозицією.

15. Серед наведених особливостей інтерпретаційних актів знайдіть некоректну:

а) за їх допомогою не встановлюються нові норми права, не скасовуються або не змінюються чинні;

б) в інтерпретаційному нормативному акті не можуть міститися розпорядження про те, як слід розуміти і застосовувати чинні норми права;

в) положення, що містяться в зазначених актах, як правило, відбивають і висловлюють яку-небудь одну сторону, елемент змісту норми права, що підлягає тлумаченню. Весь зміст норми права знаходить вираження лише в сукупності більш детальних і конкретних нормативних інтерпретаційних положень;

г) інтерпретаційні положення формально адресовані органам, що застосовують норми права, а не суб'єктам, дії яких безпосередньо регулюються інтерпретуючою нормою;

д) інтерпретаційні акти можуть видаватися і органами, що не мають правотворчої компетенції, але наділені правом тлумачення.

16. Основна схожість офіційних інтерпретаційних актів із іншими правовими актами полягає в тому, що вони:

а) є продуктом вольової і свідомої діяльності винятково науковців;

б) охороняються Конституційним Судом України;

в) мають необов'язковий характер;

г) існують тільки у визначеній письмовій формі;

д) слугують юридичною основою і гарантією здійснення законності та правопорядку.

17. Інтерпретаційні акти як вид правових актів мають свої особливості. Зокрема, такі акти:

а) містять винятково загальнообов'язкові правила поведінки (норми права);

- б) не мають самостійного значення; діють у єдності з тими нормативними актами, в яких містяться юридичні норми, що тлумачаться;
- в) незалежні від нормативних актів;
- г) є джерелом права;
- д) можуть приймати лише не уповноважені на це державою суб'єкти.

18. Система суб'єктів тлумачення України може бути представлена певними категоріями. Знайдіть некоректну категорію суб'єктів тлумачення:

- а) індивідуальні суб'єкти – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства;
- б) комплексні суб'єкти – українські та іноземні органи державної влади й управління;
- в) юридичні особи та їх об'єднання;
- г) іноземні органи державної влади, політичні партії, громадські організації;
- д) соціальні спільноти, політичні партії, громадські організації.

19. Для того щоб мати право стати суб'єктом того чи іншого виду тлумачення та виносити окремі офіційні акти тлумачення, особа повинна відповідати встановленим вимогам, а саме:

- а) на день призначення досягнути двадцяти п'яти років, мати вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості, бути правником із визнаним рівнем компетентності;
- б) на день призначення досягнути сорока років, мати вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості, бути правником із визнаним рівнем компетентності;
- в) на день призначення досягнути сорока років, мати вищу освіту і стаж професійної діяльності щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості, визнаний рівень компетентності;
- г) на день призначення досягнути тридцяти років, мати вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості, бути правником із визнаним рівнем компетентності;
- д) на день призначення досягнути сорока років, мати вищу юридичну освіту і високі моральні якості, бути науковцем із визнаним рівнем компетентності.

20. Іноземці та особи без громадянства можуть бути учасниками неофіційного тлумачення норм права, незважаючи на те, що стосовно них вітчизняне законодавство передбачає деякі обмеження правосуб'єктності, а саме:

- а) вони не можуть обирати, бути обраними до органів влади, проходити

службу в Збройних Силах України, спецслужбах, працювати в окремих сферах економіки;

б) вони можуть обирати та бути обраними до органів влади, проходити службу в Збройних Силах України, спецслужбах, працювати в окремих сферах економіки;

в) вони не можуть обирати, бути обраними до органів влади, але можуть проходити службу в Збройних Силах України, спецслужбах, працювати в окремих сферах економіки;

г) вони можуть обирати та бути обраними до органів влади, але не можуть проходити службу в Збройних Силах України, спецслужбах, працювати в окремих сферах економіки;

д) вони можуть обирати та бути обраними до органів місцевого самоврядування, але не можуть проходити службу в Збройних Силах України, спецслужбах, працювати в органах прокуратури.

21. Казуальне тлумачення є результатом правозастосування судових та адміністративних органів влади при вирішенні конкретної юридичної справи. Який характер має казуальне тлумачення для сторін конкретної справи:

- а) персоніфікований обов'язковий;
- б) загальний необов'язковий;
- в) індивідуальний необов'язковий;
- г) загальний прецедентний;
- д) аналогічний персоніфікований.

22. До актів казуального тлумачення не належать:

- а) рішення у конкретних юридичних справах судів загальної юрисдикції;
- б) рішення у конкретних юридичних справах апеляційних судів;
- в) рішення у конкретних юридичних справах усіх представницьких, виконавчих, правоохоронних і судових органів державної влади;
- г) рішення у конкретних юридичних справах Верховного Суду;
- д) рішення Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції України.

23. Правовий простір – це:

а) певна територіальна межа, в якій існує і функціонує правова система (її елементи, частини, сторони тощо), здійснює свою юрисдикцію держава, окремі органи державної влади та місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання та інші недержавні організації;

б) певний простір, у якому існує і функціонує політична система (її елементи, частини, сторони тощо), здійснює свою юрисдикцію держава, окремі органи державної влади та місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання та інші недержавні організації;

в) певний суспільно-політичний простір, у якому існує і функціонує

правова система (її елементи, частини, сторони тощо), здійснюють свою юрисдикцію органи державної влади, зокрема судові та правоохоронні органи й інші державні організації;

г) певна територіальна межа, в якій існує і функціонує політико-правова та економічна системи (їхні елементи, частини, сторони тощо), здійснює свою юрисдикцію держава та інші недержавні організації;

д) певна територіальна межа, в якій існує і функціонує правова система (її елементи, частини, сторони тощо) та здійснюють свою юрисдикцію судові органи.

24. Загальним принципом (юрисдикційною презумпцією) для правових актів, а також актів тлумачення норм права є:

- а) їхня дія в конкретних територіально-просторових межах;
- б) їхня дія в неконкретних територіально-просторових межах;
- в) їхня дія в будь-яких територіально-просторових межах;
- г) їхня обмеженість діяльності у територіально-просторових межах;
- д) їхня абсолютність дії в конкретних територіально-просторових межах.

25. Формальна сторона акта тлумачення – це:

- а) зовнішня ознака акта тлумачення;
- б) розміщення основних елементів і зв'язки, що забезпечують цілісність і завершеність акта, а також комплекс реквізитів;
- в) ознака виду відповідного акта;
- г) ознака дії у правовій системі суспільства;
- д) вертикальна структура акта тлумачення, що символізує комплекс реквізитів акта.

26. Вертикальна структура акта тлумачення норм права передбачає:

- а) способи взаємодії різноманітних актів тлумачення, що мають однакову юридичну силу;
- б) підпорядкованість інтерпретаційних актів нижчого рівня актам тлумачення вищого рівня;
- в) «набір» елементів: суб'єктів, учасників, дій, використовуваних засобів і способів, часу, фінансових, організаційних та інших ресурсів;
- г) будову, розташування, (порядок) інтерпретаційного акта;
- д) форму розміщення основних елементів і зв'язків акта, що забезпечують цілісність, збереження об'єктивно необхідних властивостей і функцій під час впливу на процес юридичного тлумачення різноманітних чинників об'єктивної і суб'єктивної реальності.

27. Просторова структура акта тлумачення – це:

- а) відомості про те, від якої особи чи органу виходить цей акт, юридична достовірність;

- б) розміщення основних елементів і зв'язки, що забезпечують цілісність і завершеність акта, а також комплекс реквізитів;
- в) типи, види і підвиди актів тлумачення норм права, що одночасно діють у правовій системі суспільства;
- г) способи взаємодії різноманітних актів тлумачення, що мають однакову юридичну силу;
- д) підпорядкованість інтерпретаційних актів нижчого рівня актам тлумачення вищого рівня.

28. Акт застосування норм права та інтерпретаційний акт приймаються на основі:

- а) нормативно-правового акта;
- б) юридичної достовірності;
- в) єдиного способу тлумачення;
- г) роз'яснення змісту чинних норм права;
- д) уточнювальних суджень про вже наявну норму права.

29. За характером політико-правового зв'язку суб'єкта з державою з-поміж актів тлумачення дії за колом осіб розрізняють:

- а) нормативні акти загальної дії, що поширюються на всіх осіб, які перебувають на території держави;
- б) нормативні акти загальної дії, що поширюються на офіційних представників іноземних держав;
- в) нормативні акти, що поширюються на осіб без громадянства;
- г) нормативні акти, що поширюються тільки на громадян конкретної держави;
- д) нормативні акти, які поширюються на іноземних громадян.

30. Спеціальна дія актів тлумачення за колом осіб поширюється на:

- а) всіх осіб, які перебувають на території держави: громадян, іноземних громадян; осіб без громадянства (апатридів), осіб із подвійним громадянством (біпатридів), біженців;
- б) почесних громадян, усіх внутрішньодержавних, спільних, іноземних, міжнародних організацій, що не послуговуються правом екстериторіальності;
- в) всіх індивідуальних і колективних суб'єктів певної держави, що діють у конкретній сфері суспільних відносин; інші охоплюють лише конкретну категорію осіб (пенсіонерів, військовослужбовців, лікарів, учителів та ін.);
- г) осіб, які тимчасово перебувають на території держави (іноземних громадян);
- д) осіб, які тимчасово перебувають на території держави (осіб без громадянства).

Словникова робота:

правороз'яснювальний процес, стадії правороз'яснювального процесу, інтерпретаційно-правовий акт, акт тлумачення норм права, ознаки актів тлумачення норм права, структура акта тлумачення норм права, формальна та змістовна сторони акта тлумачення норм права, реквізити акта тлумачення, види актів тлумачення, автентичне тлумачення норм права, акти делегованого тлумачення, акти офіційного казуального тлумачення норм права, функції актів тлумачення норм права, загальні функції актів тлумачення норм права, спеціальні функції актів тлумачення норм права, функція забезпечення єдності законності, дія актів тлумачення норм права в часі, дія актів тлумачення норм права в просторі, дія актів тлумачення норм права за колом осіб.

Нормативні акти:

- ❖ Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18–22. Ст. 144.
- ❖ Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листопада 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print1389891188543116>.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).
- ❖ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
- ❖ Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
- ❖ Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України від 10 червня 1997 р. № 503/97. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/503/97#top>.
- ❖ Про Регламент Конституційного Суду України : Постанова Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 р. № 1-пс/2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18#Text>.
- ❖ Про судові рішення у цивільній справі : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text>.

❖ Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

❖ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

❖ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

Спеціалізована література:

1. Андрейків А. І. Тлумачення норм звичаєвого права у практиці міжнародних та національних судових установ. *Право.ua*. 2016. № 1. С. 159–165.

2. Антошкіна В. К. Поняття та правова природа судових інтерпретаційних актів. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 153–156.

3. Антошкіна В. К. Способи тлумачення в цивільному праві та їх роль в правозастосовній практиці. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 110–114.

4. Балинська О. М. Методологічні засади герменевтики та прагматизму у процесі тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія : Юридична*. 2017. Вип. 2. С. 3–12.

5. Білозьоров Є. В., Кривицький Ю. В. Казуальне тлумачення норм права: теоретичні та практичні аспекти розуміння. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2015. Вип. 27. С. 207–215.

6. Бірюк Л. Науково-експертний висновок як засіб застосування доктринального тлумачення у рішеннях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 33–39.

7. Ведерніков Ю. А., Сердюк І. А., Куракін О. М. Теорія держави і права : підруч. / кер. авт. кол. Ю. А. Ведерніков. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 468 с.

8. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 180 с.

9. Гончаров В. В. Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2012. 228 с.

10. Горбатюк В. Л. Багатоаспектна процедура тлумачення правових норм. *Інформація і право*. 2016. № 1 (16). С. 79–84.

11. Грищук О. В., Заболотна Н. Я. Юридична техніка творення та тлумачення нормативно-правових договорів: теоретико-правовий вимір : монографія. Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. і права, 2017. 213 с.

12. Дружиніна-Сендецька Т. В. Тлумачення у праві: особливості герменевтичного підходу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2015. 19 с.

13. Загальна теорія права : підруч. / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

14. Зубенко А. В. Акти тлумачення норм права в системі правових актів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2013. 220 с.

15. Кириченко О. М. Казуальне тлумачення норми права: аксіологічний аспект. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 195–198.

16. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-е вид., перероб. і доп. Харків, 2011. 1128 с.

17. Костюк О. М. Реалізація права на нормативне тлумачення судовими органами влади України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. Вип. 74. С. 26–38.

18. Костюк О. М. Теоретико-правові засади нормативного тлумачення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2017. 16 с.

19. Косцова І. П. Герменевтичний метод тлумачення норм права: історична та юридична дивергенція. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 153–158.

20. Косцова І. П. Системне тлумачення норм права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2017. 20 с.

21. Косцова І. П. Системний метод тлумачення норм права: теоретичні засади використання. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2016. № 1. С. 22–26.

22. Косцова І. П. Функції системного тлумачення норм права. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : *Юридичні науки*. 2016. Вип. 1 (1). С. 28–31.

23. Лепіш Н. Я. Акти тлумачення норм права: питання теорії та практики. Львів : Сполом, 2018. 250 с

24. Лепіш Н. Я. Роль інтерпретаційних актів у правовій діяльності та регулюванні суспільних відносин. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 22–25.

25. Лепіш Н. Я. Структура актів тлумачення норм права. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 307–313.

26. Лепіш Н. Я. Функції актів тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія : *Юридична*. 2013. Вип. 2. С. 486–493.

27. Матвєєва Л. Г. Юридична природа та місце офіційних інтерпретаційних актів у правовій системі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 200 с.

28. Михайлович Д. М. Офіційне тлумачення закону : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2003. 19 с.

29. Молибога М. П. Тлумачення (інтерпретація) правових норм: наукове та практичне значення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.

30. Молибоба М. П. Тлумачення норм права: сутнісні характеристики. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 42–46.
31. Мочерад А. Сутність та ознаки інтерпретаційних правових актів. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. January 2019. С. 9–12.
32. Палешник С. І. Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 20 с.
33. Прийма С. В. Способи тлумачення норм права: загальнотеоретична характеристика. *Юрист України*. 2011. № 3 (16). С. 10–16.
34. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Вид. 10-е, доп. Львів : Край, 2008. 224 с.
35. Рабінович П. М. Правотлумачення у конституційному судочинстві: герменевтичні аспекти. *Юридичний вісник України*. 2006. № 39. С. 6–7.
36. Садовський М. М. Загальна характеристика універсальних принципів доктринального тлумачення права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. № 5. Т. 1. С. 44–46.
37. Садовський М. М. Теоретико-правові засади доктринального тлумачення права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2017. 20 с.
38. Сердюк І. Акт тлумачення норм права: поняття та особливості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 79–86.
39. Сердюк І. Класифікація поняття акт офіційного тлумачення норм права: аналіз існуючих та нові підходи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спец. вип. № 2 (115). С. 503–514.
40. Сердюк І. А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «тлумачення норм права». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 35–43.
41. Тодика Ю. М. Тлумачення Конституції і законів України : монографія. Харків : Факт, 2003. 328 с.
42. Топчій В. В. Офіційне тлумачення конституційних норм щодо прав людини у парадигмі юридичної герменевтики. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 276–283.
43. Федик С. С. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2002. 216 с.
44. Хиля М. Дослідження проблеми тлумачення нормативно-правових актів у працях дореволюційних учених. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 277–283.
45. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. та ін. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.

46. Шутак І. Автентичне тлумачення норм права та його співвідношення із правотворчістю. *Право.ua*. 2021. № 3. С. 5–10.

47. Шутак І. Д. Юридична техніка тлумачення норм права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. № 11. С. 18–24.

48. Юхимюк О. М. Функції правозастосовного тлумачення норм права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2011. № 4. С. 91–95.

49. Яворська В. Г. Поняття змісту актів судового тлумачення, спрямованих на забезпечення єдності у застосуванні судами України кримінального законодавства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія : Юридична*. 2013. Вип. 4. С. 281–288.

ТЕМА 5. РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА. ПРАВАЗАСТОСОВНИЙ ПРОЦЕС

Норми права, в яких містяться загальнообов'язкові приписи, є результатом правотворчості, тобто владної форми діяльності держави. Проте фактичного існування правового припису недостатньо для того, аби суспільні відносини були врегульовані. Соціальна сутність права полягає в урегулюванні, впорядкуванні суспільних відносин, створенні необхідних умов для реалізації прав та інтересів окремої особи і нормального існування суспільства в цілому. Тому ефективність правового регулювання суспільних відносин залежить не тільки від змісту норм, а й від того, наскільки ці приписи правильно реалізуються. Тому після видання нормативно-правових актів акцент діяльності державних органів повинен бути перенесений на впровадження в суспільне життя їхніх приписів.

Питання реалізації правових норм активно розробляється юридичною наукою ще з 1960-х рр. Цей процес триває й нині. Але на сьогодні ще багато питань реалізації норм права, що мають важливе теоретичне та практичне значення, залишаються дискусійними і недостатньо вивченими.

Одним із актуальних напрямів як теоретико-правової, так і галузевих юридичних наук є дослідження реалізації правових норм.

У літературі реалізація норм права розглядається як процес втілення правових приписів у поведінці суб'єктів та їхній практичній діяльності щодо здійснення суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків.

Реалізацію права також можна розглядати як діяльність суб'єктів, сформовану відповідними мотивами і поставленими цілями для задоволення суб'єктивних потреб. Її розуміють і як фактичне здійснення правових приписів у поведінці та діяльності (бездіяльності) суб'єктів права. Саме через реалізацію норм права досягається результат, зміст якого був закладений законодавцем при виданні норми права. Таким чином, реалізація права – це інтелектуально-вольова діяльність суб'єктів права, що спрямована на використання, виконання, дотримання та застосування правових норм, здійснюється для задоволення потреб та досягнення бажаного особистого чи соціального результату.

Реалізація права має величезне значення. По-перше, шляхом правореалізації здійснюються суб'єктивні права та обов'язки, без яких учасники не зможуть самостійно втілити правові норми у життя.

По-друге, норми права встановлюють специфіку правовідносин, відповідно до якої визначається поведінка учасників правовідносин.

По-третє, реалізація норм права необхідна також у разі виникнення спору між учасниками правовідносин.

По-четверте, реалізація норм права виникає з необхідності контролю з боку держави за законністю та доцільністю дій учасників правових відносин

або коли вимагається офіційне підтвердження наявності або відсутності конкретних фактів та спеціальне їх юридичне оформлення.

Реалізація норм права передбачає соціальну і юридично значущу поведінку суб'єктів, їхню позитивну діяльність для досягнення певних соціальних результатів. Проте ця поведінка не є кінцевим результатом реалізації правового припису. Як і правова поведінка, реалізація норм права нерозривно пов'язана з досягненням певного соціального ефекту. Учасники конкретних суспільних відносин діють відповідно до чинного законодавства, виконують його вимоги і, врешті-решт, створюють порядок, який, на погляд держави, найкраще відповідає інтересам суспільства та особи, забезпечує подальший прогресивний розвиток суспільства. Норми права можуть бути реалізовані по-різному: у правовідносинах і поза ними, за участю державних органів і без них. Конкретна форма реалізації правових норм залежить від особливостей їхніх гіпотез і диспозицій, специфіки суспільних відносин, що ними регулюються, характеру поведінки суб'єктів, які беруть участь у реалізації правових норм. У цьому зв'язку на основі певних ознак та критеріїв можуть розрізнятися види реалізації норм права.

Варто підкреслити, що в юридичній науці існує низка понять, котрі тим чи іншим чином пов'язані зі здійсненням правових приписів у поведінці, діяльності суб'єктів права. Мова йде про такі поняття, як реалізація норм права, правореалізація (реалізація права), здійснення права (норм права), дія права, правове регулювання, правомірна поведінка, законність, правопорядок. Під реалізацією норм права в юридичній літературі розуміють фактичне здійснення правових приписів у поведінці, діяльності (бездіяльності) суб'єктів права. Окремі правознавці у зв'язку з цим зазначають: реалізація права – це різноманітний процес практичного здійснення правових вимог у діяльності тих чи інших суб'єктів. Саме через реалізацію норм права досягається результат, зміст якого був закладений законодавцем при виданні норми права. Тому своєчасна й точна реалізація правових норм – це найважливіша передумова додержання та зміцнення правопорядку.

При цьому варто підкреслити, що прийняття нормативного акта – це попередній етап правового регулювання. Головний аспект правореалізації полягає у тому, щоб на практиці здійснити ті заходи, котрі стали нормою права, але ще не знайшли свого втілення у житті. У загальній теорії права під реалізацією правових норм розуміють таку поведінку суб'єктів права, в якій втілюються приписи правових норм (правомірна поведінка), практична діяльність людей зі здійснення прав і виконання юридичних обов'язків. Іншими словами, це втілення у вчинках людей тих вимог, що в загальній формі відображені в нормі права. Реалізація норм права є безпосереднім результатом правового регулювання, конкретним його проявом.

Під реалізацією норм права вчені розуміють втілення приписів правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, в їхній практичній діяльності. Її можна розглядати як процес і як кінцевий результат. Аналогічне

формулювання реалізації правових норм дає П. Рабінович. Зокрема, він підкреслює, що реалізація правових норм – це здійснення їхніх приписів у практичних діях (бездіяльності) суб'єктів. При цьому наголошується, що соціальною сутністю реалізації правових норм є задоволення учасниками суспільного життя своїх потреб соціально прийнятими (допустимими) способами, засобами, котрі змодельовані, «сконструйовані» державою. Отже, реалізація права охоплює такий основоположний аспект, як правомірна поведінка суб'єктів права – будь-які вчинки учасників суспільних відносин повинні бути засновані на правових приписах або бути такими, що не заборонені ними. Тобто дозволено все, що не заборонено законом. Непорушення заборон (пасивна поведінка), в свою чергу, дає можливість безперешкодній реалізації прав і свобод інших суб'єктів права. Цій же меті сприяє виконання суб'єктами права своїх обов'язків, що є другою стороною правореалізації.

Якщо реалізація особою своїх прав є добровільним актом дії, то виконання обов'язків має характер необхідності й забезпечується примусовою силою держави. Реалізація права передбачає соціальну та юридично значущу поведінку суб'єктів, їхню позитивну діяльність для досягнення певних соціальних результатів. В аксіологічному аспекті реалізація являє собою задоволення, здійснення у визначеній правовій формі інтересів і потреб держави та інших суб'єктів права. Оскільки реалізація права відбувається у діях суб'єктів, то те, реалізується норма чи ні, здебільшого залежить від соціальних властивостей конкретної норми. Саме ці властивості визначають і характер дії суб'єкта у тих випадках, коли норма не реалізується: або вона ігнорується, і не здійснюється жодних дій, або здійснюється варіант поведінки, що порушує норму.

У зв'язку з цим в юридичній літературі розглядалися різноманітні властивості, якості правових норм. Робилися вдалі спроби визначення інтегративних якостей норм права, що так чи інакше сукупно відображають усі інші соціальні та юридичні їхні властивості. При цьому насамперед варто вказати на таку властивість норм, як соціальна цінність, якій присвячено значну кількість наукових праць. Важливість визначення ознаки соціальної цінності виходить із того, що співвідношення норм із цінностями дозволяє говорити про ієрархію норм відповідно до ієрархії цінностей суспільства, соціальних груп, індивідів. Норми права відображають соціальні (матеріальні та духовні) цінності та спільно з ними регулюють суспільні відносини.

Отже, **реалізація норм права** – це зумовлена нормами права правомірна поведінка суб'єктів права з метою досягнення соціально-корисного результату, передбаченого законодавцем, і виявлення соціальної цінності даної норми. Реалізація права може бути пов'язаною як зі здійсненням правомірних дій, так і з правомірною бездіяльністю. Результатом реалізації права є досягнення відповідності фактичних дій (бездіяльності) вимогам норм права щодо цієї поведінки суб'єктів права.

Водночас варто зауважити, що в правовій сфері, на відміну від будь-якої іншої сфери суспільного життя, коли йдеться про реалізацію, мається на увазі не реалізація безпосередньо, а саме поєднання дії конкретних суб'єктів (рідше – бездіяльності цих суб'єктів) із об'єктом: реалізація (діяння, дія, інколи – бездіяльність) стосовно чого? – норм права (об'єкта дії). Реалізація норм права є особливою категорією, розуміння якої у правовій сфері має досить суттєву специфіку. У доктринальних правових джерелах окремо ознаки реалізації норм права досить рідко наводяться й характеризуються.

Ознаками реалізації норм права є:

1) правомірність дій (відповідність дій приписам норм права, оскільки неправомірні дії, вчинення правопорушення не можуть вважатися реалізацією норм права);

2) соціальна корисність дій (спрямованість дій на задоволення певних приватних і публічних інтересів як суспільства в цілому, так і окремої людини);

3) процедурний характер дій (урегульованість процесу діяльності суб'єктів права конкретними нормами права, стадійність);

4) вольовий характер дій (усвідомлення як самих дій, так і їхніх наслідків; необхідність існування певного балансу між суб'єктивними інтересами конкретної особи та нормами права; пропаганда дій, що відповідають нормам і принципам права);

5) забезпеченість державою процесу й результату реалізації права.

Форми реалізації норм права – це юридичне явище, що має особливе значення для врегулювання суспільних відносин і забезпечення правопорядку, містить різні види прояву залежно від критеріїв класифікації (за суб'єктом, залежно від зовнішнього прояву, відповідно до поділу норм права), що сприяє усвідомленню суб'єктами права його цінності та винятковості соціально-нормативного призначення.

У теорії права розрізняють декілька форм реалізації права, видова різноманітність яких залежить від специфіки суспільних відносин, що підлягають урегулюванню, особливостей норм права (зокрема, їхніх гіпотез і диспозицій), а також особливостей поведінки суб'єктів, які реалізують ці норми (використання, виконання, дотримання).

Існує три форми безпосередньої реалізації права – *дотримання, виконання і використання*.

Дотримання – це така форма реалізації забороняючих чи охоронних правових норм, що полягає в утриманні від дій, заборонених цими нормами, суворому додержанні встановлених заборон. Для реалізації забороняючих норм необхідним є утримання від заборонених дій, тобто пасивна поведінка.

Дотримання встановлених заборон відбувається, як правило, непомітно: у процесі правомірної бездіяльності чи під час здійснення дозволених дій. Наприклад, студент, знаходячись на лекції і не вчиняючи заборонених діянь, реалізує усі забороняючі та охоронні норми.

Виконання норм права – це така форма реалізації, що полягає в обов'язковому вчиненні діянь, що передбачаються нормами права та (або) укладеними на їх підставі договорами. Виконання обов'язків шляхом вчинення визначених дій в деяких випадках прирівнюється до утримання від тих чи інших дій. Незалежно від того, яким шляхом досягається виконання – в результаті активних дій або ж утримання від них (бездіяльності), – воно завжди пов'язане зі втіленням у життя зобов'язуючих приписів.

Виконання права термінологічно є дуже схожим із його дотриманням. Але виконання виступає формою здійснення суб'єктами як активних, так і пасивних обов'язків, тоді як правова заборона – це різновид юридичного обов'язку лише пасивного типу.

На відміну від дотримання, виконання передбачає реалізацію конкретних правових відносин, що характеризується наявністю не менше двох суб'єктів, встановленням між ними чіткого правового зв'язку на основі передбачених у гіпотезах норм права юридичних фактів.

Використання норм права – це форма реалізації суб'єктивного права, за якої здійснюється втілення в життя уповноважуючих норм. Останні надають суб'єктам право на здійснення передбачених у них позитивних діянь.

Використання права відрізняється від двох попередніх форм реалізації правових норм тим, що в цьому випадку відбувається здійснення суб'єктивних прав, а не реалізація юридичних обов'язків та заборон. Особі надається право самій вирішувати, користуватися наданим правом чи ні. Але у будь-якому випадку, за наявності бажання особи, ця норма буде реалізована.

Зазвичай використання передбачає активну поведінку. Водночас необхідно відзначити, що існують випадки, коли реалізація права у формі використання можлива й у пасивній поведінці.

Причому ці форми реалізації правових норм відносимо до ординарних, тобто таких, що реалізуються за участі фізичних та юридичних осіб. Можна виокремити два шляхи ординарних форм реалізації правових норм: пряма (безпосередня) реалізація правових норм; опосередкована реалізація правових норм. Пряма (безпосередня) реалізація правових норм означає, що фізичні та юридичні особи реалізують норми права через загальні правові відносини.

Суб'єктивні права та обов'язки учасників цих відносин виникають безпосередньо на основі норм права, тобто з підстав, загальних для всіх осіб, на яких поширюється дія зазначених приписів. У такому порядку реалізуються норми права, що закріплюють абсолютні права, наприклад, норми щодо захисту права власності, особистих прав особи, прав інтелектуальної власності, норми про делікти, про розмір податків і зборів. Основними формами безпосередньої реалізації норм права є виконання і додержання. Опосередкована реалізація правових норм здійснюється за принципово іншою схемою, оскільки тут ідеться про відносини конкретного типу. Норми права починають діяти не прямо, а після появи інших додаткових регуляторів, котрими є такі акти індивідуального правового регулювання, як правочини,

корпоративні акти. Формами опосередкованої реалізації норм права є використання, виконання і додержання.

Форми реалізації норм права можна класифікувати:

1) за суб'єктами, які реалізують право:

– *індивідуальна форма реалізації норм права* – активна чи пасивна діяльність конкретного суб'єкта права шляхом здійснення правомірних дій із реалізації прав і обов'язків. Особливість цієї форми полягає в тому, що при реалізації прав та обов'язків суб'єкт не вступає у правовідносини з іншими суб'єктами права, він діє самостійно, слідуючи нормам права. Таким чином, така форма передбачає наявність лише одного суб'єкта права. Суб'єктами права є люди (фізичні особи), спільноти та об'єднання. Така форма втілюється в життя за допомогою трьох способів – виконання, дотримання та використання;

– *колективна форма реалізації норм права* – потребує поєднання зусиль кількох суб'єктів права. Реалізація права в колективній формі може здійснюватися лише за наявності декількох суб'єктів права, які наділені необхідними правами. Суб'єктами права можуть бути громадяни, організації, посадові особи та держані органи. Наприклад, ст. 36 Конституції України передбачає право громадян України на об'єднання в політичні партії та громадські організації. Ця конституційно-правова норма може бути реалізована лише в колективній формі;

2) залежно від зовнішнього прояву:

– *активна форма реалізації норм права* – дії суб'єктів права, спрямовані на використання і виконання своїх прав або безпосередніх обов'язків;

– *пасивна форма реалізації норм права* – суб'єкти права не вчиняють яких-небудь дій, спрямованих на реалізацію своїх прав, вони лише дотримуються заборон, передбачених нормами права, а також користуються особистими свободами, правами та благами.

Поняття, ознаки та функції застосування норм права.

Застосування норм права істотно відрізняється від його додержання, виконання і використання та є особливою формою реалізації права. Застосуванню норм права притаманний державно-владний характер, тобто воно є одним із видів державної діяльності і здійснюється від імені держави чи уповноважених нею суб'єктів. Тому і результат є обов'язковим для всіх адресатів. Застосування норм права – це діяльність, що здійснюється лише відповідними державними органами чи їх посадовими особами, тобто коли реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків неможлива без здійснення державно-владних повноважень.

Правозастосування – це владна діяльність компетентних органів і посадовців, що забезпечує реалізацію права шляхом винесення індивідуального юридичного рішення щодо конкретних суб'єктів. Співвідношення між поняттями «реалізація права» і «застосування права» порізно оцінюється дослідниками. Більшість із них розглядає

правозастосування як особливу форму реалізації права. Не заперечуючи цього, відзначимо, що існує корінна відмінність між правозастосуванням і безпосередньою реалізацією права.

Суб'єкт безпосередньої реалізації права самостійно визначає свою поведінку згідно з правовими приписами, а суб'єкт правозастосування упорядковує не свою поведінку, а поведінку сторонніх суб'єктів.

Застосування права є факультативним елементом механізму правового регулювання. Тому важливо з'ясувати, в яких випадках воно необхідне. Якщо додержання, виконання і використання пов'язані з діями громадян, громадських організацій, комерційних об'єднань (корпорацій), то застосування норм права здійснюється державними органами та посадовими особами і тільки у певних ситуаціях – громадськими організаціями. Громадяни не можуть бути суб'єктами застосування норм права. У разі, якщо державний орган передає частину своїх повноважень окремим фізичним особам, то в процесі реалізації норм права вони виступають не як фізичні особи, а як представники цього державного органу.

Застосування норм права має місце там, де адресати правових норм не можуть реалізувати свої передбачені законом права і обов'язки без посередництва компетентних органів. Можна сказати, що на певному етапі правозастосування підключається до способів безпосередньої реалізації – додержання, виконання, використання. За загальним правилом (особливо в країнах, що належать до романо-германського типу правових систем), основною формою реалізації права суддями та іншими посадовими особами держави вважається застосування правових норм, що містяться в законах і підзаконних нормативних актах.

Підстави правозастосування: 1) неможливість самостійної, безпосередньої реалізації права, коли суб'єкти не можуть самі, без допомоги владних органів реалізувати свої права (наприклад, право на отримання пенсії); 2) необхідність встановити статус суб'єкта права (наприклад, необхідно зареєструвати громадську організацію, господарюючий суб'єкт, набути громадянство); 3) наявність спору про право, суб'єктивні права та юридичні обов'язки (наприклад, спору про право власності на земельну ділянку); 4) необхідність встановити наявність або відсутність юридичних фактів чи документів (наприклад, встановити факт батьківства дитини, відновити втрачені документи про банківський внесок); 5) необхідність здійснення владних повноважень органів державної влади, місцевого самоврядування, інших владних суб'єктів (наприклад, заснувати або ліквідувати комунальне підприємство, присвоїти чергове військове або спеціальне звання) 6) невиконання юридичних обов'язків, перешкоджання у здійсненні прав, вчинення правопорушення.

У всіх цих випадках потрібно встановити та проаналізувати конкретні обставини справи і винести в ній юридичне рішення.

Функції застосування норм права вбачаються такими, що знаходять

своє відображення в широкому просторі суспільної сфери життя, котра, власне, й допомагає їм належною мірою втілювати відповідні моделі поведінки в реальну дійсність.

В юридичній науці можна зустріти різні підходи щодо переліку функцій застосування норм права. Так, виокремлюють правозабезпечувальну функцію та функцію індивідуального правового регулювання.

Правозабезпечувальна функція полягає в тому, що застосування норм права покликане забезпечувати реалізацію нормативних правил, їх справжнє втілення у фактичну поведінку суб'єктів.

У свою чергу, функція індивідуального правового регулювання полягає в тому, що за допомогою індивідуальних правових актів суб'єкт правозастосування «прикладає» правові норми до певних життєвих обставин і у такий спосіб конкретизує права та обов'язки суб'єктів права.

На противагу такому підходу пропонується виділення більш широкого переліку функцій застосування права – спеціально-юридичних і загальносоціальних. Так, до спеціально-юридичних функцій варто віднести: пізнавальну функцію застосування права, що виявляється переважно на двох перших стадіях правозастосовної діяльності, а також функцію індивідуального правового регулювання суспільних відносин, що виявляється на третій, заключній стадії застосування права; правонаділяючу та правоохоронну функції.

Загальносоціальні функції відображають зв'язок правозастосування з суспільними процесами, характеризують його як більш значущий засіб впливу на окремі соціальні сфери з урахуванням специфіки кожної з них. Можна виокремити такі загальносоціальні функції застосування права: політичну, економічну, екологічну, соціальну та ін.

Таким чином, застосування норм права виокремлюється серед інших форм реалізації норм права своїм державно-владним впливом на поведінку людей. Саме ця ознака відрізняє правозастосування від усіх інших форм реалізації норм права.

Типами реалізації норм права є: безпосередня реалізація – суб'єкти права самостійно, без зовнішнього втручання чи допомоги втілюють юридичні правила у своїй поведінці, здійснюють права та виконують обов'язки; правозастосовна реалізація – має місце тоді, коли права та обов'язки не можуть бути реалізовані їх носієм без залучення спеціальних осіб (суб'єктів правозастосування).

Використання права відрізняється від двох попередніх форм реалізації правових норм тим, що в цьому випадку відбувається здійснення суб'єктивних прав, а не реалізація юридичних обов'язків та заборон. Особі надається право самій вирішувати, користуватися наданим правом чи ні. Але у будь-якому випадку, за наявності бажання особи, ця норма буде реалізована.

Зазвичай використання передбачає активну поведінку. Водночас необхідно зазначити, що існують випадки, коли реалізація права у формі

використання можлива й у пасивній поведінці.

Особливою формою реалізації права виступає **правозастосування (застосування норм права)**. В юридичній літературі поняття «застосування норм права» розглядається як: особлива форма реалізації норм права, що здійснюється державними та громадськими організаціями в межах їхньої компетенції у формі владно-організуючої діяльності з конкретизації норми права; форма реалізації норм права, що включає юридично-організаційну діяльність держави зі втілення правових норм щодо конкретних суб'єктів; владна діяльність органів держави чи інших органів, повноваження яких делегує держава, що видають індивідуальні акти на основі норм права.

Необхідність правозастосування обумовлена тим, що воно продовжує правове регулювання, розпочате нормотворчістю, на рівні конкретних життєвих ситуацій.

Ознаки застосування права:

1) має владний характер, оскільки це діяльність компетентного органу або посадової особи, проте владно-організуюча діяльність здійснюється *лише в межах наданих повноважень*. Владність рішення компетентного органу або посадової особи означає певне відношення між суб'єктами права, в якому має місце управління вчинками людей та інших суб'єктів права в імперативній формі. Ця форма завжди передбачає:

а) односторонність волевиявлення органу (посадової особи), наділеного владними повноваженнями, хоча у низці випадків ініціатором видання акта застосування виступає не сам цей орган;

б) категоричність передбаченого цим актом веління;

в) обов'язковість владних рішень для виконавців, підкорення їхній волі;

г) забезпеченість і охорона таких рішень примусовою силою держави.

З-поміж органів, що застосовують норми права, можна виділити органи юрисдикції – суди (загальні, господарські, адміністративні та ін.);

2) має індивідуалізований, персоніфікований характер, оскільки являє собою вирішення конкретної справи, життєвого випадку, певної правової ситуації на основі норм права, тобто полягає у «прикладанні» норм права до конкретної особи (персони), конкретних обставин.

3) має процедурно-процесуальний характер, оскільки є своєрідним процесом – офіційним порядком дій, що складається з низки послідовних стадій;

4) має творчий, інтелектуальний характер, оскільки це завжди інтелектуальна діяльність. Для застосування норм права необхідно свідомо проводити низку дій;

5) здійснюється на основі норм права. При цьому розуміння норми права і конкретного випадку є одним і тим самим розумовим актом, результатом якого виступає конкретизуюча норма;

б) має юридично оформлений характер – завершується ухваленням спеціального акта (у більшості випадків – письмового), що називається актом

застосування норм права або правозастосовним актом.

Зважаючи на наведені ознаки, **правозастосування** – це державно-владна, організуюча діяльність компетентних осіб, що здійснюється у спеціальному процедурно-процесуальному порядку, полягає в індивідуалізації юридичних норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків та завершується прийняттям індивідуального рішення (акта застосування норм права).

Мета застосування права – задоволення неособистих потреб тих, хто застосовує норми права, і не лише потреб осіб, які реалізують права і обов'язки, а законних інтересів усього суспільства.

За допомогою правозастосовної діяльності вирішується два завдання:

- 1) організація виконання приписів норм права;
- 2) забезпечення реакції з боку державних органів за порушення або неналежне виконання норм права.

Функції застосування права – це основні напрями впливу правозастосовної діяльності на вольові суспільні відносини, в яких розкриваються їхні місце та роль у механізмі правового регулювання.

Як і функції права, **функції правозастосовної діяльності слід розглядати у таких площинах:**

1) **загальносоціальна функція** правозастосовної діяльності – виявляється в тому, що на рівні індивідуально-конкретних правових приписів вона виступає як одна з форм соціального управління;

2) **спеціально-юридичні функції** застосування права, що поділяються залежно від місця і ролі в механізмі правового регулювання на:

а) **індивідуально-регулятивну (правонаділяючу) функцію**, сутність якої полягає в головному елементі змісту застосування права – у правозастосовній конкретизації;

б) **правоохоронну функцію**, котра полягає в тому, що правоохоронна діяльність слугує засобом захисту прав і законних інтересів суб'єктів, сприяє відновленню порушеного права, компенсації за завдану шкоду.

У випадку скоєння правопорушення акт застосування права є однією з підстав для притягнення до юридичної відповідальності, накладення стягнення чи призначення покарання;

в) **правопоновлюючу функцію**, що розкриває особливості процесу застосування права в тих випадках, коли в законодавстві наявні прогалини.

Особливістю правозастосовної діяльності є те, що не кожний суб'єкт права може нею займатися, оскільки цей вид правової діяльності завжди пов'язаний із використанням владних повноважень. У зв'язку з цим застосування права відбувається не довільно, у будь-який зручний правозастосовнику момент часу, а в законодавчо передбачених випадках і в особливому – суворо регламентованому – процесуальному порядку. З огляду на це правозастосовний процес слід розглядати, зважаючи на два взаємозалежні аспекти: по-перше, це організаційно-правова форма здійснення

застосування права, що виражається в комплексі правозастосовних дій стосовно реалізації юридичних приписів; по-друге, з функціональної точки зору він є особливим видом юридичної діяльності компетентних суб'єктів, наділених владними повноваженнями, котра здійснюється в суворій відповідності з процесуально-процедурними регламентами з метою вирішення конкретної юридичної справи.

Правозастосовна діяльність як процес опосередкованої реалізації права **складається з кількох послідовних стадій**, результати кожної з яких потім знаходять своє відображення у відповідному акті застосування права.

До цих стадій належать такі:

- **встановлення фактичних обставин юридичної справи і їх оцінка.**

На цій стадії застосування права проводяться збір, систематизація й аналіз інформації (доказів), що стосується розглянутої юридичної справи й може вплинути на владне правозастосовне рішення, що виноситься. Уся зібрана інформація, перш ніж вона буде долучена до справи, має пройти перевірку (оцінку) на те, чи стосується вона справи (чи є виявлена інформація значущою для справи), на допустимість (чи отримана вона без порушень чинного законодавства), вірогідність (чи підтверджується іншими джерелами, чи узгоджується з ними) і повноту (достатність, котра означає, що наявна інформація дозволяє повністю відтворити обставини, що відбулися). Якщо всі перераховані умови виконані, то правозастосовник може розпочинати наступну стадію застосування права;

- **встановлення фактичних обставин справи (юридична кваліфікація), що передбачає вибір та аналіз правового припису, котрий підлягає застосуванню й відповідає встановленим фактичним обставинам у розглянутій юридичній справі.** Правозастосовник дає правову оцінку інформації, зібраній на попередній стадії, шляхом виявлення в законодавстві правового припису (правової норми), що найбільше підходить до розглянутої в межах юридичної справи ситуації. Ця стадія починається із зіставлення правових норм з наявною інформацією у справі, а закінчується ідентифікацією конкретної норми – встановленням відповідності зафіксованим у справі обставинам;

- **прийняття (винесення) владного рішення у справі та його документальне оформлення.** На третій стадії правозастосовник конкретизує виявлену правову норму в рішенні, що виноситься, з урахуванням наявних у справі обставин. На цій стадії відбувається і видання правозастосовником такого юридичного документа, як **акт застосування права**, в якому відображаються основні результати правозастосовної діяльності, здійсненої в межах розгляду конкретної юридичної справи. Саме на третій стадії відбувається винесення суб'єктом застосування права владного рішення у справі, обов'язкового для виконання адресатом правозастосування.

Правозастосовна діяльність має здійснюватися відповідно до певних загальновизнаних принципів – вимог правильного застосування права.

Найважливішими з них є:

1) вимога законності. Ця вимога складається з кількох компонентів. По-перше, рішення у справі має виноситися правозастосовувачем у межах своєї компетенції. По-друге, правозастосовувач зобов'язаний засновувати рішення на нормах права, точно дотримуючись їхнього змісту, не ухиляючись (навіть під слухними приводами) від застосування норми, що стосується справи. По-третє, суб'єкт правозастосовної діяльності має діяти відповідно до встановленої процедури;

2) вимога обґрунтованості – означає повне виявлення, ретельне вивчення і використання всіх матеріалів, що стосуються справи, ухвалення рішення тільки на основі достовірних, добре перевірених, безсумнівних фактів;

3) вимога доцільності – означає врахування конкретних умов застосування норми права, взяття до уваги специфіки ситуації, що склалася, у момент винесення рішення. Норма права не може включати всіх конкретних деталей ситуації, що вимагає рішення, тому правозастосовувач має обрати найбільш оптимальний (економний та ефективний) варіант реалізації правових приписів. При цьому слід наголосити, що мотив доцільності не повинен суперечити вимозі законності;

4) вимога справедливості – виявляється у тому, що правозастосовувач зобов'язаний неупереджено підходити до дослідження обставин справи і до її учасників. Ухвалене правозастосовувачем рішення має відповідати не тільки букві, а й духу закону, тобто узгоджуватися з принципами моралі та загальнолюдськими цінностями.

Правильне застосування права сприяє ефективному захисту прав і свобод людини, зміцненню законності та стабілізації правопорядку, підвищує авторитет державних органів та їхніх посадовців.

Проте існує таке поняття, як правозастосовна помилка – дія або сукупність дій, здійснюваних суб'єктом правозастосування, що мають ненавмисний або випадковий (оманливий) характер та призводять до прийняття хибного кінцевого рішення. Таким чином, необхідно визнати правозастосовну помилку протиправним юридичним фактом, допущеним суб'єктом правозастосування в результаті неухважності або ж необережності, що наділений, як правило, випадковим і неусвідомленим характером на етапі прийняття кінцевого рішення.

Сутність та особливості механізму застосування норм права.

Механізм правового регулювання складається з окремих частин, що забезпечують його функціонування на кожному рівні дії права (стадії правового регулювання).

Так, механізм правового регулювання має такі структурні складові: механізм правотворчості, механізм правовстановлення, механізм правореалізації або механізм правозахисту тощо. Кожна з них, у свою чергу, також поділяється на компоненти, що забезпечують функціонування

правовідносин в межах відповідної стадії правового регулювання з огляду на особливості їх реалізації. Механізм правореалізації, поряд із іншими, містить механізм правозастосування, існування якого відображає ті ж самі соціально-правові аспекти об'єктивної дійсності, що й механізм правового регулювання в цілому, але з більшою конкретизацією.

Так, механізм застосування норм права є багатогранним теоретико-правовим явищем, котре можна розглядати з погляду юридичного та соціального аспектів. Юридичний аспект характеризує механізм правозастосування за допомогою сукупності інструментарію (набору правових засобів) і формалізованих результатів діяльності суб'єктів. У свою чергу, через соціальний аспект закріплюються цінності права, відображаються певні інтереси, взаємозв'язки між суб'єктами права, досягаються соціально значущі результати.

Юридичний аспект характеризує механізм правозастосування як динамічну функціональну складну систему, до якої належать відповідні правові засоби, правовідносини, що виникають між суб'єктами та учасниками правозастосування, різноманітні види діяльності, що супроводжують процес застосування правових норм, а також юридично значущі результати цієї діяльності. Завдяки цим елементам забезпечується своєчасний розвиток правозастосовного процесу у відповідних законодавчих межах, долаються різноманітні перешкоди, виникають і розвиваються нові зв'язки та відносини.

Початковими елементами механізму правозастосування є два феномени: норма права та соціальна ситуація, котрої перша безпосередньо стосується. Наявність цих компонентів викликає ланцюжок організаційних і психологічних заходів (подій): оцінку ситуації, аналіз норми, зіставлення норм із інтересами та мотивами суб'єктів, прогнозування наслідків, нарешті – прийняття рішень і дії (бездіяльність).

У ході розвитку цього ланцюжка подій, власне, і діють соціальні чинники: особливості ситуації, інтереси, мотиви, характеристика особливостей суб'єкта, прогнозування соціальних наслідків тощо.

В юридичній літературі питання структури механізму правозастосування досліджено мало. Розглядається структура правозастосовної діяльності (правозастосовної практики) в декількох аспектах: по-перше, як процес і складові юридичної діяльності; по-друге, як система правових відносин, що формують зміст правозастосовної діяльності; по-третє, як конкретні елементи правозастосовної діяльності, котрі є результатом розвитку тенденцій і закономірностей правозастосування.

Визначити структуру механізму застосування права означає встановити його компоненти та способи, за допомогою яких вони вступають у взаємовідносини та взаємодію.

Таким чином, основними структурними елементами зазначеного механізму є: суб'єкт правозастосування, об'єкт, правозастосовна процедура, підстави застосування права, результат правозастосовної діяльності

(правозастосовний акт).

Водночас у юридичній літературі існує позиція, що механізм правозастосування являє собою складне структурне утворення, що включає такі елементи: 1) владну діяльність компетентних органів і осіб зі здійснення своїх повноважень; 2) діяльність, спрямовану на сферу суспільних відносин інших суб'єктів права; 3) надання суб'єктам правозастосування допомоги і створення умов для нормального використання прав, виконання обов'язків, дотримання основних вимог; 4) здійснення примусового впливу на суб'єктів права з метою підпорядкування їх поведінки вимогам закону.

Особливості механізму застосування права:

1) це багатогранне, теоретико-правове явище – механізм правозастосування можна розглядати як сукупність інструментарію (комплексу юридичних засобів, що мають структурну єдність і логічну послідовність) і як сукупність соціальних зв'язків та відносин, за допомогою якої досягаються соціально значущі результати, закріплюються цінності права;

2) характеризується підвищеним ступенем соціального значення, адже регулює найважливіші суспільні відносини. Виступаючи своєрідною технологією задоволення інтересів суспільства, механізм правозастосування за своїм характером є соціально цінним;

3) використовує комплекс правових засобів, способів, форм, що знаходяться у взаємозв'язку та взаємодії. Кожна частина механізму правозастосування виконує специфічні функції, різні за своєю природою, проте об'єднані загальною метою, що дає змогу уникнути односторонності правового впливу;

4) є системним утворенням, що включає всі елементи, пов'язані єдиною метою. У свою чергу, головною метою механізму правозастосування є задоволення інтересів людини, суспільства та держави;

5) у його здійсненні бере участь тією чи іншою мірою розгалужений склад суб'єктів, що формує складні системи зв'язків, котрі потребують особливого захисту та охорони з боку держави.

Стадії правозастосовного процесу. Основні вимоги правильного застосування права.

Застосування права є єдиним і водночас складним процесом, що має початок і закінчення. Воно складається з декількох логічно пов'язаних між собою стадій, у межах кожної з яких вирішуються конкретні організаційні та дослідницькі завдання.

Прийнято виокремлювати три основні стадії застосування права:

1. Встановлення фактичної основи справи. У ході цієї стадії встановлюються і досліджуються тільки факти й обставини, передбачені нормами права, тобто такі, що є юридично значущими. Збір інформації відбувається за допомогою документів, свідчень свідків, речових доказів, висновків експертиз тощо. З'ясування об'єктивної істини у справі можливо

тільки тоді, коли фактичні обставини зібрані та проаналізовані з достатньою повнотою і достовірністю. Не менш важливою вимогою є законність методів збору інформації.

Це можуть бути головні факти (тобто факти, що підлягають доведенню) і факти, що підтверджують головні, але обов'язково у тому обсязі, як того вимагає нормальне вирішення юридичної справи. У деяких випадках коло обставин, що підлягають встановленню, позначене у законі. Головний факт (наприклад, факт вбивства, вчиненого громадянином Г.) належить, як правило, до юридичних фактів, тобто до фактів, що спричиняють виникнення або припинення юридичних наслідків. Зазвичай досліджуються не всі факти, а лише ті, що безпосередньо стосуються вирішення юридичної справи. Часто збирання доказів і попереднє встановлення фактів є справою одних осіб, а ухвалення рішення у справі – інших. Однак завжди відповідальна особа правозастосовного органу (прокурор, суддя, директор підприємства, начальник ГУНП та ін.) зобов'язана переконатися у вірогідності фактів, їхній обґрунтованості та повноті.

Вказівки на фактичні обставини справи містяться в гіпотезі норми права. Встановлення фактичних обставин справи здійснюється за допомогою юридичних доказів. Правозастосовувач не може спостерігати фактичні обставини справи безпосередньо, тому що вони, як правило, належать до минулого. Тому такі обставини підтверджуються доказами – слідами минулого, що мають матеріальний і нематеріальний характер і зафіксовані в документах (показаннях свідків, протоколі огляду місця події, висновку експерта та ін.). Доказами є відомості про факти, інформація про них, а також самі факти (пожежа, крадіжка) і джерела відомостей про них – документи, акти, показання свідків. Джерела відомостей про факти потрібно засвідчити (наприклад, протокол про предмети, виявлені під час обшуку, має бути підписаний понятими). Юридична справа як сукупність документів, зібраних разом і у певний спосіб оформлених, містить також документи правозастосовних органів (про прийняття справи до провадження, про призначення експертизи та ін.).

Вимоги до доказів: 1) вірогідність – залучення і аналіз лише тих фактів, які мають значення для справи, що розглядається. Виключається підтасування фактів і залучення фактів, що не стосуються справи; 2) обґрунтованість – використання лише зазначених у процесуальних нормах засобів доведення. Наприклад, для встановлення причин смерті необхідне проведення експертизи. Виключається використання засобів доведення, взятих із іншого джерела, що не вказується; 3) повнота – встановлення всіх даних, котрі мають значення для справи, що розглядається. Встановлення фактичних обставин справи відбувається шляхом доведення – творчої діяльності зі встановлення та надання доказів, участі в їх дослідженні та оцінці. Доведення дозволяє відтворити той чи інший фрагмент дійсності, реконструювати обставини з метою встановлення істини для застосування норм права. Наприклад,

предметом доведення у кримінальній справі є система обставин, встановлення яких є необхідним для правильного вирішення кримінальної справи і виконання завдань кримінального судочинства. На стадії порушення кримінальної справи предмет доведення є незрівнянно вужчим, ніж в інших стадіях судочинства. Законодавство фіксує, які обставини потребують доведення, а які ні (загальновідомі, презумпції, преюдиції), які факти доводяться певними засобами (наприклад, експертизою).

Остаточна оцінка доказу завжди є справою правозастосовувача. Презумпції у сфері доказів і доведення – це припущення про факти, їх наявність чи відсутність.

Преюдиція – це виключення заперечуваності юридичної вірогідності одного разу доведеного факту. Якщо суд або інший юрисдикційний орган вже встановив певні факти (після їх перевірки і оцінки) і закріпив це у відповідному документі, то вони визнаються преюдиціальними – такими, що при новому розгляді справи вважаються встановленими, істинними, такими, що не потребують нового доведення;

2. Встановлення юридичної основи справи. На другій стадії правозастосовувач вибирає галузь, інститут і норму права, що регулюють відповідні суспільні відносини, перевіряє достовірність тексту норм права, їхні межі дії в часі, просторі й за колом осіб, з'ясовує зміст юридичних приписів, кваліфікує ситуацію, що вимагає вирішення, тобто дає їй юридичну оцінку. Встановлення юридичної основи справи (юридична кваліфікація фактичних обставин) передбачає:

1) вибір галузі, підгалузі, інституту права і норми, що може бути застосована у цьому конкретному випадку. Не можна підганяти факти під гіпотезу обраної норми;

2) перевірку дійсності тексту того акта, в якому міститься шукана норма, тобто встановлення офіційного тексту норми. Не можна посилалися на неофіційні тексти. Слід керуватися останньою редакцією офіційного видання закону з усіма змінами і доповненнями на день застосування норм права;

3) аналіз норми з погляду її дії в часі, просторі й за колом осіб.

Слід встановити: а) чи діяла норма права в момент, коли відбувалися досліджувані обставини; б) чи діє вона в момент розгляду конкретної справи; в) чи діє вона на території, де розглядається справа; г) чи поширюється вона на осіб, пов'язаних із цією справою. При визначенні чинності закону в часі необхідно додержуватися правила: «Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи» (ст. 58 Конституції України).

При виявленні в процесі вибору норм протиріч або суперечностей змісту двох чи більше формально діючих норм необхідно дозволяти колізію норм у такий спосіб: а) якщо норми мають різну юридичну чинність, то діє норма, що має більшу силу; б) якщо норми мають рівну юридичну чинність, то діє норма, прийнята пізніше;

4) з'ясування змісту норми права. Необхідна перевірка, чи немає офіційного тлумачення норми. Якщо правотворчий орган видав нормативно-правовий акт, а потім – акт, у якому наводиться офіційне тлумачення, то таке тлумачення є обов'язковим для того, хто застосовує норму. Недостатньо перевірити, чи було офіційне тлумачення. Правозастосовний орган має сам її тлумачити, тому що без тлумачення не можна застосовувати правову норму.

Всі зазначені дії є головними вимогами до застосування норм права і слугують одній меті – правильній кваліфікації фактів, а отже – зміцненню законності та правопорядку;

3. Рішення у справі й документальне оформлення ухваленого рішення. На третій стадії ухвалюється рішення і створюється правозастосовчий акт.

Саме на цьому етапі правозастосовного процесу вирішується доля конкретної справи, і від того, які висновки будуть сформульовані в ході рішення, залежить подальший розвиток правовідносин.

Складіть схеми

- Форми безпосередньої реалізації норм права.
- Стадії застосування правових норм.
- Характеристика та класифікація правозастосовних помилок.

Тематика рефератів

- Колізії в законодавстві та способи їх переборення.
- Співвідношення темпорального та змістовного принципів вирішення правових колізій.
- Правомірна поведінка співробітників поліції як засіб реалізації норм права.
- Застосування норм права в субсидіарному порядку: основні вимоги та передумови.

Виконайте практичні завдання

Практичне завдання 1

Визначте різновид співвідношення наведених нижче понять:

<i>Поняття</i>	<i>Вид співвідношення</i>
Позитивне застосування норм права та юрисдикційне застосування норм права	
Правозабезпечувальна функція застосування норм права та індивідуальна функція застосування норм права	
Застосування норм права та форми реалізації норм права	
Правозастосування та застосування норм права	

Практичне завдання 2

1. На прикладі конкретного правозастосовного рішення (на власний вибір) дайте характеристику вимогам правильного застосування норм права.
2. На прикладі конкретного правозастосовного рішення (на власний вибір) дайте характеристику гарантій правильного застосування норм права.

Вирішіть тестові завдання

1. Якому поняттю відповідає таке визначення: «втілення приписів уповноважених, зобов'язуючих і забороняючих норм права в об'єктивованому волевиявленні право-дієздатних суб'єктів (їхній правомірній поведінці), що, як правило, породжує для учасників суспільного життя юридичні наслідки та забезпечує досягнення мети правового регулювання – упорядкування, охорону та розвиток суспільних відносин»:

- а) реалізація норм права;
- б) застосування норм права;
- в) правоутворення;
- г) інтерпретація норм права;
- д) юридична техніка.

2. Реалізація норм права можлива лише шляхом:

- а) правомірної поведінки суб'єктів;
- б) усіх вказаних видів правової поведінки;
- в) об'єктивно протиправної поведінки суб'єктів;
- г) неправомірної поведінки суб'єктів;
- д) дотримання заборон.

3. З огляду на характер поведінки (діяння) суб'єктів, яку передбачають правові норми, розрізняють такі форми їх реалізації:

- а) активну і пасивну;
- б) просту і складну;
- в) індивідуальну і колективну;
- г) добровільну і примусову;
- д) поза правовідносинами та у правовідносинах.

4. Реалізація норми права передбачає втілення у правомірній поведінці суб'єктів права приписів:

- а) її диспозиції і санкції;
- б) її гіпотези і диспозиції;
- в) її гіпотези і санкції;
- г) її гіпотези;
- д) санкції.

5. *Оберіть із наведеного переліку форму безпосередньої реалізації норм права, що полягає в утриманні суб'єкта від вчинення дій, котрі є забороненими:*

- а) використання норм права;
- б) дотримання норм права;
- в) виконання норм права;
- г) застосування норм права;
- д) механізм правозастосування.

6. *Хто з наведеного переліку суб'єктів права у переважній більшості випадків застосовує норми права:*

- а) народні депутати України;
- б) політичні партії;
- в) суди;
- г) фізичні особи;
- д) юридичні особи.

7. *Правозастосування – це:*

а) владна діяльність компетентних органів та посадових осіб із підготовки і прийняття індивідуального юридичного рішення в юридичній справі на основі юридичних фактів і конкретних правових норм;

б) складна діяльність, що відбувається в декілька етапів, регламентується нормами права, котрі встановлюють певний порядок поведінки і забезпечують її логічну завершеність;

в) діяльність, що відбувається в декілька етапів, котрі встановлюють формально-обов'язковий порядок поведінки і забезпечують її логічну завершеність, та регламентується законодавством;

г) складна, послідовна діяльність, що відбувається в декілька стадій, регламентується волевиявленням законодавця, встановлює порядок правотворення і забезпечує його логічну завершеність;

д) проста діяльність, що відбувається в декілька стадій та встановлює порядок застосування інструкцій установ, організацій.

8. *Метою правозастосовної діяльності є:*

- а) встановлення індивідуально-правових приписів;
- б) підведення конкретного життєвого випадку під загальну правову норму й ухвалення з приводу цього спеціального акта (акта застосування норм права);
- в) видання законів;
- г) встановлення законності і правопорядку;
- д) усунення прогалин у праві.

9. *Застосування норм права – це:*

а) форма реалізації зобов'язуючих юридичних норм, котра полягає в активній поведінці суб'єктів, що здійснюється ними незалежно від їхнього

власного бажання;

б) форма реалізації уповноважуючих правових норм, котра полягає в активній чи пасивній поведінці суб'єктів, що здійснюється ними за їхнім власним бажанням;

в) форма реалізації забороняючих юридичних норм, що полягає у пасивній поведінці суб'єктів, утриманні від заборонених діянь;

г) державно-владна, організаційна діяльність компетентних органів держави й посадових осіб із реалізації правових норм щодо конкретних життєвих випадків шляхом винесення індивідуально-конкретних правових наказів;

д) інтерпретація змісту правової норми для інших осіб, тобто тлумачення, виражене ззовні вербально або документально та доступно для інших осіб.

10. Характерною рисою правозастосовної діяльності є:

а) те, що вона не здійснюється на основі норм права;

б) відсутність спеціального суб'єкта правозастосування;

в) те, що вона не має кінцевого результату;

г) те, що вона не має чітко передбаченої законодавством процедури здійснення;

д) її державно-владний характер.

11. Передумова, що викликає необхідність правозастосування:

а) потреба індивідуалізації юридичних норм щодо конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків;

б) відсутність перешкод у здійсненні суб'єктивного права;

в) потреба у створенні нормативно-правових приписів;

г) потреба у зміні політичного курсу держави;

д) усунення прогалин у праві.

12. Підставою застосування норм права НЕ є:

а) необхідність офіційного визнання певних юридичних фактів;

б) визначення міри юридичної відповідальності;

в) виникнення нових суспільних відносин, що потребують правового регулювання;

г) неможливість виникнення прав і обов'язків конкретних осіб без державно-владної діяльності суб'єктів владних повноважень;

д) наявна потреба у захисті законних прав та інтересів.

13. Право компетентного органу вирішити справу та обов'язок зацікавлених осіб виконати прийняте рішення – це:

а) юридичний зміст правозастосовної діяльності;

б) фактичний зміст правозастосовної діяльності;

в) заохочувальний зміст правозастосовної діяльності;

- г) рекомендаційний зміст правозастосовної діяльності;
- д) імперативний зміст правозастосовної діяльності.

14. Діяльність уповноважених органів і посадових осіб із вивчення обставин справи, її юридичної кваліфікації і винесення акта застосування права, а також дії зацікавлених осіб у зв'язку з його розглядом і ухваленням рішення – це:

- а) юридичний зміст правозастосовної діяльності;
- б) фактичний зміст правозастосовної діяльності;
- в) заохочувальний зміст правозастосовної діяльності;
- г) рекомендаційний зміст правозастосовної діяльності;
- д) імперативний зміст правозастосовної діяльності.

15. Суб'єктом правозастосування НЕ є:

- а) голова міської ради;
- б) ректор університету;
- в) викладач інституту;
- г) голова обласної державної/військової адміністрації;
- д) міністр.

16. Втілення приписів правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, в їхній практичній діяльності (бездіяльності), її можна розглядати як процес і як кінцевий результат – це:

- а) дотримання норм права;
- б) застосування норм права;
- в) виконання норм права;
- г) реалізація правових норм;
- д) використання правових норм.

17. За конкретними способами здійснення правових приписів виділяють такі форми реалізації норм права:

- а) дозволи, заборони та використання;
- б) дозволи, заборони та зобов'язання;
- в) виконання, використання та заборону;
- г) дотримання, виконання та використання;
- д) дотримання, виконання та заборону.

18. Форма реалізації забороняючих юридичних норм, котра полягає у пасивній поведінці суб'єктів, що вчиняється незалежно від їхнього власного бажання, – це:

- а) використання правових норм;
- б) виконання правових норм;
- в) дотримання правових норм;

- г) застосування правових норм;
- д) підтримання правових норм.

19. *Забороняючі нормативно-правові приписи реалізуються у формі:*

- а) правотворення;
- б) використання;
- в) виконання;
- г) дотримання;
- д) реалізації.

20. *«Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом» – це приклад:*

- а) використання правових норм;
- б) виконання правових норм;
- в) застосування правових норм;
- г) підтримання правових норм;
- д) дотримання правових норм.

21. *«...виїжджаючи на дорогу з житлової зони, дворів, місць стоянки, автозаправних станцій та інших прилеглих територій, водій повинен перед проїзною частиною чи тротуаром дати дорогу пішоходам і транспортним засобам, що рухаються по ній, а з'їжджаючи з дороги – велосипедистам і пішоходам, напрямку руху яких він перетинає» – це приклад:*

- а) використання правових норм;
- б) виконання правових норм;
- в) застосування правових норм;
- г) дотримання правових норм;
- д) підтримання правових норм.

22. *«...пішоходи повинні рухатися по тротуарах і пішохідних доріжках, тримаючись правого боку» – це приклад:*

- а) використання правових норм;
- б) дотримання правових норм;
- в) виконання правових норм;
- г) застосування правових норм;
- д) підтримання правових норм.

23. *Форма реалізації зобов'язуючих норм, котра полягає в активній поведінці суб'єктів, що здійснюється ними незалежно від їхнього власного бажання, – це:*

- а) використання правових норм;

- б) виконання правових норм;
- в) дотримання правових норм;
- г) застосування правових норм;
- д) підтримання правових норм.

24. Подання громадянином обов'язкового податкового звіту – це:

- а) виконання норм права;
- б) дотримання норм права;
- в) використання норм права;
- г) застосування норм права;
- д) реалізація норм права.

25. «...орган державної реєстрації актів цивільного стану зобов'язаний ознайомити наречених з їхніми правами та обов'язками як майбутніх подружжя і батьків та попередити про відповідальність за приховання перешикод до реєстрації шлюбу» – це приклад:

- а) дотримання норм права;
- б) виконання норм права;
- в) використання норм права;
- г) застосування норм права;
- д) реалізації норм права.

26. «...особа, якій стало відомо про фізичну особу, яка потребує опіки або піклування, зобов'язана негайно повідомити про це орган опіки та піклування» – це приклад:

- а) виконання норм права;
- б) дотримання норм права;
- в) використання норм права;
- г) застосування норм права;
- д) реалізації норм права.

27. Залежно від юридичної основи правозастосування класифікують на:

- а) застосування норм права та застосування приписів;
- б) застосування принципів права та застосування приписів;
- в) застосування загальних та спеціальних норм;
- г) застосування норм права та застосування принципів права;
- д) застосування норм поведінки та застосування приписів права.

28. За характером поведінки, котру передбачають правові норми, розмежовують:

- а) активну та пасивну форми їх реалізації;
- б) індивідуальну та колективну форми їх реалізації;
- в) строкову та безстрокову форми їх реалізації;

- г) абсолютну та відносну форми їх реалізації;
- д) просту та ускладнену форми їх реалізації.

29. *За характером суб'єктів реалізацію правових норм класифікують на:*

- а) індивідуальну та особисту;
- б) індивідуальну та колективну;
- в) загальну та спеціальну;
- г) абсолютну та відносну;
- д) пряму та представницьку.

30. *З огляду на методи, якими забезпечується реалізація правових норм, розрізняють:*

- а) прості та складні акти їх реалізації;
- б) добровільні та примусові акти їх реалізації;
- в) абсолютні та відносні акти їх реалізації;
- г) імперативні та диспозитивні акти їх реалізації;
- д) прямі та представницькі акти їх реалізації.

31. *Зважаючи на те, чи вимагає реалізація правових норм здійснення якогось одного або ж декількох послідовних актів поведінки, вона може бути класифікована на:*

- а) спрощену та складну;
- б) просту та ускладнену;
- в) елементарну та складну;
- г) просту та складну;
- д) спрощену та просту.

32. *Форма реалізації уповноважуючих правових норм, котра полягає в активній чи пасивній поведінці суб'єктів, що здійснюється ними за їхнім власним бажанням, – це:*

- а) використання норм права;
- б) дотримання норм права;
- в) виконання норм права;
- г) тлумачення норм права;
- д) застосування норм права.

33. *«...кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості» – це приклад:*

- а) використання норм права;
- б) дотримання норм права;
- в) виконання норм права;

- г) тлумачення норм права;
- д) застосування норм права.

34. «...юридична особа має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати» – це приклад:

- а) застосування норм права;
- б) дотримання норм права;
- в) виконання норм права;
- г) тлумачення норм права;
- д) використання норм права.

35. «...чоловік, з яким проживає дитина, має право на утримання від дружини – матері дитини до досягнення дитиною трьох років» – це приклад:

- а) застосування норм права;
- б) дотримання норм права;
- в) виконання норм права;
- г) тлумачення норм права;
- д) використання норм права.

36. Особливою формою реалізації норм права є:

- а) застосування;
- б) оперативно-виконавча;
- в) законодавча;
- г) наглядова;
- д) використання.

37. За змістом застосування норм права – це:

а) процес, що має стадійний характер, сутність якого полягає у притягненні до юридичної відповідальності винних суб'єктів;

б) створення і ухвалення нових правових норм, що відбувається у тих випадках, коли суспільні відносини раніше не регулювалися і виникла необхідність у цьому вперше;

в) втілення встановлених правових норм у діяльність суб'єктів права через виконання юридичних обов'язків, використання суб'єктивних прав, дотримання заборон;

г) заповнення повного чи часткового пропуску в чинних нормативних актах необхідних юридичних норм шляхом формулювання норм, яких бракує;

д) єдиний процес, що складається з відокремлених і взаємопов'язаних дій – стадій, внаслідок яких уповноваженим суб'єктом виносяться рішення у справі.

38. Визнання існування певних фактів, їхньої правомірності

(неправомірності), визнання того чи іншого права за певною особою або констатація у цій події факту правопорушення у результаті правозастосування – це:

- а) юридична констатація;
- б) юридична презумпція;
- в) юридична обставина;
- г) юридичний факт;
- д) юридичний обов'язок.

39. Діяльність уповноважених органів та посадових осіб із вивчення обставин справи, її юридичної кваліфікації і винесення акта застосування права, а також дії зацікавлених осіб у зв'язку з його розглядом та ухваленням рішення – це:

- а) юридичний зміст правозастосовної діяльності;
- б) фактичний зміст правозастосовної діяльності;
- в) заохочувальний зміст правозастосовної діяльності;
- г) рекомендаційний міст правозастосовної діяльності;
- д) імперативний зміст правозастосовної діяльності.

40. Характерною рисою правозастосовної діяльності є:

- а) не здійснюється на основі норм права;
- б) відсутність спеціального суб'єкта правозастосування;
- в) не має кінцевого результату;
- г) не має чітко передбаченої законодавством процедури здійснення;
- д) державно-владний характер.

41. Владний характер застосування норм права полягає у:

- а) вирішенні конкретної справи, життєвого випадку, певної правової ситуації на основі норм права;
- б) діяльності компетентного органу або посадової особи і лише в межах наданих йому/їй повноважень;
- в) інтелектуальній діяльності;
- г) ухваленні акта застосування норм права;
- д) колективній діяльності.

42. До специфічних ознак застосування норм права належить:

- а) організуючий характер, оскільки створюються відповідні умови для більш повної реалізації правових норм;
- б) здійснення органами, що не наділені державно-владними повноваженнями;
- в) не має державно-владного характеру;
- г) порядок застосування права не регламентований спеціальними юридичними нормами;

д) результати правозастосування не оформлюються юридичним актом.

43. Ознакою застосування норм права є:

- а) юридично оформлений характер;
- б) логічна послідовність;
- в) суттєве значення;
- г) безпосередній вплив;
- д) визначення сфери впливу на суспільні відносини.

44. Однією з особливостей застосування норм права є:

- а) пасивний характер;
- б) здійснення в особливих матеріальних формах;
- в) творчий, інтелектуальний характер;
- г) виступає як юридичний факт;
- д) діяльність щодо прийняття законів та інших нормативно-правових актів.

45. Підставою застосування норм права є:

- а) необхідність офіційного визнання певних юридичних фактів;
- б) відсутність міри юридичної відповідальності;
- в) виникнення нових суспільних відносин, що потребують правового регулювання;
- г) виникнення прав і обов'язків конкретних осіб без державно-владної діяльності суб'єктів владних повноважень;
- д) відсутність потреби у захисті законних прав та інтересів.

46. Правозастосування відбувається за схемою, згідно з якою:

- а) правозастосування є процедурно-процесуальною діяльністю з підготовки, обговорення і прийняття законів вищими представницькими органами законодавчої влади або безпосередньо населенням шляхом референдуму;
- б) один суб'єкт-носій владних повноважень вчиняє певні дії, котрі створюють для іншого суб'єкта права й обов'язки або, якщо вони вже існували до цього, роблять можливим їх здійснення;
- в) це складний, багатоаспектний соціальний процес, обумовлений взаємодією об'єктивних умов/чинників, що визначають і забезпечують утворення, зміну чи скасування правових норм;
- г) правозастосування є етапом правотворення, котрий полягає в діяльності спеціально уповноважених суб'єктів зі встановлення, зміни чи скасування правових норм, що виражається у підготовці та прийнятті системи нормативно-правових актів;
- д) це організаційна, здійснювана в процедурно-процесуальному порядку діяльність місцевих органів влади.

47. Залежно від юридичної основи правозастосування класифікують на:

- а) застосування норм права та застосування приписів;
- б) застосування принципів права та застосування загальних і спеціальних норм;
- в) застосування загальних та спеціальних норм;
- г) застосування норм права та застосування принципів права;
- д) застосування норм поведінки та застосування приписів права.

48. Суб'єкти правозастосування діють в інтересах:

- а) в інтересах держави;
- б) у власних інтересах;
- в) в інтересах суспільства;
- г) в інтересах підприємств, установ, організацій;
- д) в інтересах суспільства та держави.

49. Основним суб'єктом правозастосування у сфері трудових відносин є:

- а) менеджер фірми-посередника;
- б) роботодавець;
- в) юридичний відділ організації;
- г) адвокат;
- д) суддя.

50. Термін «форма правозастосування» є більш прийнятним, ніж термін «спосіб правозастосування», оскільки:

- а) таке положення закріплено на законодавчому рівні;
- б) будь-яка управлінська діяльність загалом та діяльність конкретного державного органу чи посадової особи зокрема складається з певних форм, кожна з яких об'єктивно виражена і відрізняється від інших;
- в) термін «спосіб правозастосування» у доктрині визнано некоректним;
- г) будь-яка управлінська діяльність загалом та діяльність конкретного державного органу чи посадової особи зокрема складається з відповідних способів здійснення такої діяльності;
- д) будь-яка управлінська діяльність загалом та діяльність конкретного державного органу чи посадової особи зокрема має властиві лише їй функції.

51. Вимога правозастосування, що вимагає прийняття рішення, в якому був би дотриманий необхідний баланс між несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення, – це:

- а) законність;
- б) доцільність;
- в) справедливість;

- г) обґрунтованість;
- д) пропорційність.

52. Вимога правозастосування, змістом якої є зрозумілість, несуперечливість, повнота, остаточність і виконаність правозастосовних актів – це:

- а) своєчасність;
- б) правова визначеність;
- в) розумність;
- г) доцільність;
- д) пропорційність.

53. Вимога правозастосування, що полягає в обов'язку суб'єкта правозастосування обирати саме те рішення, котре є найбільш сприятливим для досягнення цілей та реалізації завдань відповідної норми права, найкраще враховує специфіку конкретної життєвої ситуації, – це:

- а) справедливість;
- б) своєчасність;
- в) обґрунтованість;
- г) доцільність;
- д) пропорційність.

54. Вимога правозастосування, що відображає вимогу сумлінного й чесного використання суб'єктом правозастосування наданих йому повноважень і виконання покладених на нього обов'язків, – це:

- а) добросовісність;
- б) законність;
- в) обґрунтованість;
- г) доцільність;
- д) пропорційність.

55. Вимога правозастосування, що зобов'язує суб'єкта правозастосування приймати рішення, котрі були б розсудливими, обачними, відповідали здоровому глузду, – це:

- а) добросовісність;
- б) розумність;
- в) обґрунтованість;
- г) доцільність;
- д) пропорційність.

56. Вимога правозастосування, що визначає обов'язок здійснювати застосування норм права протягом розумного строку, без невиправданих

зволікань, у найкоротший строк, достатній для отримання обґрунтованого результату – це:

- а) добросовісність;
- б) розумність;
- в) обґрунтованість;
- г) своєчасність;
- д) пропорційність.

57. Ненавмисна текстуальна або смислова невідповідність дій суб'єкта правозастосування нормам матеріального і процесуального права, а також принципам права, що має своїм наслідком перешкодження реалізації прав, свобод і законних інтересів суб'єктів, – це:

- а) законодавча помилка;
- б) правозастосовна помилка;
- в) смислова помилка;
- г) логічна помилка;
- д) правовстановлююча помилка.

58. Позитивне правозастосування передбачає:

- а) застосування правових норм у разі правопорушення;
- б) застосування диспозицій правових норм;
- в) застосування гіпотез правових норм;
- г) застосування санкцій у разі порушення диспозицій;
- д) застосування охоронних норм у разі порушення диспозицій.

59. Субординаційне індивідуальне правове регулювання здійснюється в межах правозастосовної діяльності і наявне в механізмі реалізації кримінальної відповідальності завдяки:

- а) регламентації процедури розгляду кримінальних справ у суді;
- б) необхідності розкриття конкретної кримінальної справи;
- в) законодавчій вимозі враховувати матеріальну і моральну шкоду, обставини вчиненого при обранні відповідного засобу кримінально-правового впливу до особи винного;
- г) законодавчій вимозі враховувати особу потерпілого та обставини вчиненого при обранні відповідного засобу кримінально-правового впливу до особи винного;
- д) законодавчій вимозі враховувати особу винного та обставини вчиненого при обранні відповідного засобу кримінально-правового впливу, а також необхідність юридичного вирішення конкретної ситуації.

60. Формальний аспект верховенства права у процесі правозастосування передбачає таку вимогу:

- а) у суспільстві не повинна існувати система права як сукупність норм;

б) існування усталеної практики реалізації норм права, що підтримується гарантією їх однакового застосування;

в) норми права повинні бути нечіткими та суперечливими, а система права не повинна бути прозорою;

г) правотворчість повинна мати хаотичний характер;

д) дію принципу «верховенство права над інтересами суспільства».

61. Необхідність запровадження інституту пілотних рішень Європейським судом обумовлена, зокрема, для України:

а) потребою регулювання і організації суспільних відносин (упорядкування і нормалізації правових, політичних, моральних, релігійних та інших відносин, забезпечення соціально-політичних і етичних гарантій виживання людства);

б) потребою об'єктивного впливу на проблеми функціонування національної правової системи (в тому числі й судової системи) держави та досягнення єдності правозастосування судами України;

в) розкриттям соціальної сутності та призначення громадянського суспільства;

г) розкриттям соціальної сутності та призначення держави;

д) поліпшенням функціонування системи державних органів, державних підприємств, установ, організацій, що здійснюють завдання й функції держави.

62. Громадські організації застосовують правові норми, але лише за певних умов (наприклад, розробка і затвердження локальних актів трудового права і застосування їхніх норм за погодженням із профкомом підприємства, установи, організації), а саме:

а) коли громадська організація є стороною в адміністративній справі;

б) коли представники громадських організацій представляють інтереси своїх членів за нотаріально посвідченою довіреністю;

в) коли представники громадських організацій представляють інтереси своїх членів у третейських судах;

г) коли громадські організації уповноважені на правозастосування державою або коли діють спільно з державними органами;

д) коли громадські організації вносять пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства.

63. Застосування права у внутрішніх справах громадських об'єднань – одна з форм громадського самоврядування. Самоврядування в цій частині здійснюється:

а) на основі та на виконання правових норм;

б) на основі та на виконання звичаїв;

в) на основі та на виконання судових рішень;

- г) на основі та на виконання ухвали слідчого судді;
- д) на основі аналогії права та аналогії закону.

64. Прикладом участі громадських організацій у правозастосуванні є їх залучення до правоохоронної діяльності. Основним законодавчим актом, що регулює участь громадських організацій у правоохоронній діяльності, є:

- а) Закон України «Про громадянство»;
- б) Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»;
- в) Закон України «Про державну службу»;
- г) Закон України «Про виконавче провадження»;
- д) Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування».

65. Розширення повноважень громадських організацій у сфері правозастосовної діяльності можливе лише шляхом:

- а) застосування аналогії права;
- б) внесення відповідних змін до міжнародного законодавства;
- в) внесення відповідних змін до національного законодавства;
- г) згоди на це самих громадських організацій;
- д) згоди на це громадянського суспільства.

66. Деонтична логіка володіє кращими інструментами для формалізації правил поведінки, ніж класична логіка, а це важливо для правозастосування, адже саме через переформулювання деонтичних висловлювань вдається досягнути:

- а) виведення норм із норм;
- б) альтернативної побудови логічного квадрата;
- в) розуміння дії законів класичної логіки;
- г) розуміння дії законів аристотелівської логіки;
- д) розуміння дії точок біфуркації.

67. Необхідність застосування норм права НЕ виникає:

- а) коли передбачені юридичними нормами права й обов'язки виникають лише після ухвалення владного рішення державного органу про наділення одних учасників правовідносин суб'єктивними юридичними правами й покладення на інших суб'єктивних юридичних обов'язків;
- б) коли є спір про право, а сторони самі не можуть виробити узгоджене рішення про наявність або міру суб'єктивних прав і юридичних обов'язків;
- в) у разі необхідності внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування»;
- г) у разі правопорушень, тобто коли не виконуються обов'язки, існують перешкоди для здійснення права й необхідно вдатися до примусових заходів;
- д) у разі необхідності офіційного встановлення наявності чи відсутності

юридичних фактів або конкретних документів.

68. *Принцип застосування норм права, котрий наголошує на безсторонності й послідовності при застосуванні права, – це принцип:*

- а) пропорційності;
- б) справедливості;
- в) доцільності;
- г) розумності;
- д) своєчасності.

69. *Принцип застосування норм права, котрий вимагає ухвалення рішення, в якому був би додержаний необхідний баланс між несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення, є принципом:*

- а) пропорційності;
- б) добросовісності;
- в) доцільності;
- г) розумності;
- д) законності.

70. *Принцип застосування норм права, котрий висуває вимоги зрозумілості, несуперечливості, повноти, остаточності та виконаності правозастосовних актів, є принципом:*

- а) обґрунтованості;
- б) справедливості;
- в) доцільності;
- г) правової визначеності;
- д) своєчасності.

71. *Принцип застосування норм права, що відображає вимогу сумлінного і чесного використання суб'єктом правозастосування наданих йому повноважень та виконання покладених на нього обов'язків, – це принцип:*

- а) пропорційності;
- б) добросовісності;
- в) доцільності;
- г) розумності;
- д) правової визначеності.

72. *Принцип застосування норм права, що зобов'язує суб'єкта правозастосування ухвалювати рішення, які б відповідали здоровому глузду, – це принцип:*

- а) пропорційності;
- б) справедливості;

- в) законності;
- г) розумності;
- д) правової визначеності.

73. *Принцип застосування норм права, котрий визначає обов'язок застосовувати норми права протягом розумного строку, без невиправданих зволікань, у найкоротший строк, достатній для одержання обґрунтованого результату, є принципом:*

- а) правової визначеності;
- б) добросовісності;
- в) доцільності;
- г) розумності;
- д) своєчасності.

74. *Процес застосування норм права являє собою систему послідовних дій, однорідні групи яких поєднуються у стадії:*

- а) дотримання, виконання та використання;
- б) виконання;
- в) дотримання;
- г) використання;
- д) правозастосування.

75. *Застосування норм права є складним єдиним процесом, що складається з:*

- а) принципів, норм та інститутів;
- б) приписів;
- в) функцій, мети і завдань;
- г) стадій;
- д) методів, прийомів і способів.

76. *Відносно усталеним підходом серед науковців є те, що процес правозастосування має:*

- а) три стадії;
- б) чотири стадії;
- в) дві стадії;
- г) п'ять стадій;
- д) шість стадій.

77. *Стадія правозастосовного процесу – це:*

- а) сукупність дій посадової особи або державного органу, спрямованих на розв'язання певного завдання правозастосування;
- б) діяльність спеціально уповноважених суб'єктів, що спрямована на формування юридичних норм, усвідомлення необхідності їх правового

регулювання, формального закріплення і державного захисту юридичних приписів;

в) сукупність взаємопов'язаних дій членів суспільства, встановлених процесуальними нормами, сутність яких полягає у з'ясуванні та роз'ясненні їхньої суті;

г) дослідження, аналіз суспільних явищ і процесів, виявлення об'єктивної потреби у правовій регламентації;

д) діяльність щодо впорядкування та удосконалення нормативно-правових актів, зведення їх у єдину внутрішню узгоджену систему.

78. Стадіями правозастосовного процесу є:

а) встановлення фактичних обставин, юридична кваліфікація, винесення рішення;

б) дослідження, аналіз суспільних явищ і процесів, виявлення об'єктивної потреби у правовій регламентації; визначення суб'єкта, уповноваженого прийняти правове рішення і виду правового акта; прийняття рішення про підготовлення проекту правового акта; прийняття правового акта, його оформлення, підписання, опублікування і набрання ним юридичної сили;

в) виконання норм права, використання норм права, дотримання норм права, застосування норм права;

г) порушення норм права, з'ясування обставин, винесення рішення, набрання чинності рішення, виконання рішення;

д) виникнення спору про право, юридична кваліфікація, встановлення кола винних осіб.

79. Змістом першої стадії правозастосовного процесу є:

а) вибір та аналіз правової норми;

б) встановлення фактичних обставин справи;

в) систематизація нормативно-правових актів;

г) внесення змін і доповнень до приписів нормативно-правових актів;

д) прийняття уповноваженим суб'єктом рішення у справі.

80. Фактичні обставини справи – це:

а) особлива форма реалізації права, котра здійснюється державними та громадськими організаціями в межах їхньої компетенції у формі владно-організуючої діяльності з конкретизації норми права;

б) діяльність, що здійснюється відповідними державними органами чи за їх делегуванням громадськими структурами;

в) діяльність, у процесі якої конкретні факти підводяться під дію відповідної норми права;

г) обов'язок обґрунтування доказів, що покладається на певного суб'єкта;

д) життєві факти та явища дійсності, що утворюють фактичну основу застосування права.

81. Юридичні факти поділяють на:

- а) дії та події;
- б) термінові та довгострокові;
- в) об'єктивні та суб'єктивні;
- г) формальні та обумовлені;
- д) фіктивні та умовні.

82. До вимог, котрими слід керуватися під час встановлення фактичних обставин справи на першій стадії застосування норм права, належать:

- а) законність, верховенство права;
- б) гуманізм, демократизм, гласність;
- в) свобода, справедливість, рівність;
- г) суб'єктивність, колегіальність, оперативність;
- д) належність, об'єктивність, повнота, істинність доказів.

83. Встановлення юридично значущих фактів на першій стадії застосування норм права здійснюється за допомогою:

- а) безпосереднього спостереження за учасниками правовідносин;
- б) систематизації нормативно-правових актів;
- в) доказів, одержаних у передбачених законом формах і порядку;
- г) застосування аналогії закону;
- д) аналізу правової норми.

84. Встановлення фактичних обставин справи на першій стадії правозастосовного процесу здійснюється без допомоги:

- а) показань свідків;
- б) протоколів огляду місця події;
- в) висновків експерта;
- г) речових доказів;
- д) речових доказів, що отримані незаконним шляхом.

85. Будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, що мають значення для вирішення справи, – це:

- а) вибір та аналіз правових норм;
- б) встановлення обставин справи;
- в) докази;
- г) презумпція;
- д) тягар доказування.

86. Докази встановлюються такими засобами:

- а) показання з чужих слів;
- б) докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини;
- в) докази, здобуті завдяки інформації, отриманій унаслідок істотного порушення прав та свобод людини;
- г) письмовими, речовими й електронними доказами, висновками експертів, показаннями свідків;
- д) здійсненням процесуальних дій, що потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов.

87. Характерною особливістю преюдиційного факту є:

- а) відсутність обов'язковості повторного доказування;
- б) встановлюється лише судом апеляційної інстанції;
- в) встановлюється виключно в господарських справах;
- г) обов'язковість доказування;
- д) можливість використання лише під час розгляду справ в окремому провадженні.

88. Відповідно до ст. 71 Кодексу адміністративного судочинства України в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на:

- а) відповідача;
- б) третю особу, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору;
- в) позивача;
- г) свідка;
- д) третю особу, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору.

89. У правозастосовному процесі обов'язок обґрунтування доказів, що покладається на певного суб'єкта, – це:

- а) презумпція;
- б) тягар доказування;
- в) доказування;
- г) вибір та аналіз правових норм;
- д) встановлення обставин справи.

90. Другою стадією правозастосовного процесу є:

- а) вибір та аналіз правової норми;
- б) встановлення фактичних обставин справи;
- в) систематизація нормативно-правових актів;
- г) внесення змін і доповнень до приписів нормативно-правових актів;
- д) прийняття уповноваженим суб'єктом рішення у справі.

91. Змістом правової кваліфікації на другій стадії правозастосовного процесу є:

- а) встановлення фактичних обставин справи;
- б) внесення змін і доповнень до приписів нормативно-правових актів;
- в) юридична оцінка всієї сукупності фактичних обставин справи шляхом віднесення конкретного випадку до сфери дії певних юридичних норм;
- г) встановлення кола винних осіб та притягнення їх до відповідальності;
- д) прийняття уповноваженим суб'єктом рішення у справі.

92. Операція, що здійснюється на основі правової кваліфікації у правозастосовному процесі:

- а) вибір відповідної норми права;
- б) доказ фактів;
- в) показання свідків;
- г) допит свідка;
- д) встановлення фактичних обставин справи.

93. Діяльність щодо з'ясування або роз'яснення змісту правової норми з метою правильного її застосування та реалізації – це:

- а) дотримання правової норми;
- б) реалізація правової норми;
- в) тлумачення правової норми;
- г) пошук правової норми;
- д) використання правової норми.

94. Рішення юридичної справи у правозастосовному процесі виконує функцію:

- а) юридичного факту, з яким пов'язані юридичні наслідки рішення, застосування права в цілому;
- б) юридичного факту, з яким не пов'язані юридичні наслідки рішення;
- в) індивідуального державно-владного веління;
- г) юридичного факту, з яким пов'язане створення нових правових норм;
- д) індивідуального регулювання суспільних відносин.

95. Якщо державний орган або посадова особа не застосували норму, що підлягає застосуванню, і, навпаки, застосували норму, що не підлягає застосуванню, це є підставою для:

- а) звільнення особи з посади;
- б) перевірки законності норми;
- в) скасування прийнятого в юридичній справі рішення;
- г) скасування норми права;
- д) повторного застосування норми права.

Словникова робота:

реалізація норм права, реалізація загальних установлень, додержання, виконання, використання, застосування права, форми реалізації норм права, способи реалізації норм права, підстави застосування норм права, форми застосування норм права, функції застосування норм права, стадії застосування норм права, встановлення фактичних обставин справи, встановлення юридичної основи справи, прийняття рішення та його документальне оформлення у правозастосовному акті, виконання ухваленого рішення уповноваженими органами, вимоги до застосування норм права, законність застосування норм права, обґрунтованість застосування норм права, доцільність застосування норм права, справедливість застосування норм права, акт застосування норм права, правозастосовний акт, прогалини у праві, аналогія закону, аналогія права, субсидіарне застосування норм права, міжгалузева аналогія, правозастосовна техніка, юридичні колізії, колізії в законодавстві, темпоральна (часова) колізія, ієрархічна (субординаційна) колізія, змістовна (сутнісна) колізія, усунення прогалин у законодавстві, подолання прогалин у законодавстві, юридична техніка, предмет юридичної техніки, ознаки юридичної техніки, юридичні конструкції, юридична термінологія, прийоми і правила юридичної техніки, правові аксіоми, правові фікції, правові презумпції.

Нормативні акти:

- ❖ Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18–22. Ст. 144.
- ❖ Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листопада 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
- ❖ Європейська конвенція про громадянство від 06 листопада 1997 р. Ратифікована із застереженням та заявою Законом України від 20.09.2006. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text.
- ❖ Загальна декларація прав людини : Декларація ООН від 10.12.1948. *Голос України*. 2008. № 236.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print1389891188543116>.
- ❖ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
- ❖ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифікована Законом України від 17.07.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
- ❖ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від

21 грудня 1995 р.). *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. Ст. 205.

❖ Конвенція про статус апатридів від 28 вересня 1954 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232#Text.

❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).

❖ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

❖ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

❖ Рамкова конвенція про захист національних меншин від 01 лютого 1995 р. Ратифікована Законом України від 09.12.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text.

❖ Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

❖ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

❖ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

Спеціалізована література:

1. Андрусів Л. М. Техніко-юридичні та методологічні засади оприлюднення нормативно-правових актів : монографія. Київ : Кушнір Г. М., 2020. 443 с.

2. Беззубов Д. О. До питання уніфікації застосування норм матеріального права при визнанні договорів недійсними. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 2. С. 135–139.

3. Білозьоров Є. В., Власенко В. П., Горова О. Б., Завальний А. М., Заяць Н. В. та ін. Теорія держави та права : навч. посібник / за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС ; Освіта України, 2017. 320 с.

4. Бобік В. П. Історико-правова характеристика розвитку презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини в кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2017. Вип. 43 (2). С. 154–157.

5. Богуцька Н. М. Методологічне значення юридичних конструкцій у контексті методу правознавства. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія : Юридичні науки*. 2017. Вип. 5. С. 10–17.

6. Болокан І. В. Особливості структури адміністративно-правової норми та її вплив на реалізацію норми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2017. Вип. 43 (2). С. 37–42.

7. Болокан І. В. Реалізація норм адміністративного права: проблемні питання теорії та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 32 с.
8. Болокан І. В. Реалізація норм адміністративного права: системно-історичний підхід. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2017. № 2. С. 72–79.
9. Болокан І. В. Реалізація норм права як правова категорія. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. Вип. 77. С. 31–38.
10. Болокан І. В. Форми реалізації адміністративно-правових норм та їх види. *Судова та слідча практика в Україні*. 2017. Вип. 3. С. 33–39.
11. Борисенко М. О. Поняття та форми реалізації норм права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. С. 274–276.
12. Бочаров Д. О. Правозастосовна діяльність: поняття, функції та форми : проблемні лекції. Дніпро : АМСУ, 2006. 73 с.
13. Власов Ю. Л. Окремі проблеми реалізації норм права у практичній діяльності органів судової влади. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2005. Вип. 29. С. 22–26.
14. Ведерніков Ю. А., Грекул В. С., Папірна А. В. Теорія держави та права : навч. посібник. Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС, 2005. 224 с.
15. Войтенко І. Презумпція правомірності дій та рішень контролюючих органів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 184–189.
16. Галич Р. В. Реалізація конституційного права працівника на захист: монографія. Дніпропетровськ : Форест, 2015. 176 с.
17. Гнатюк М. Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 211 с.
18. Гнатюк М. Д. Реалізація правових норм: поняття та значення. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2004. Вип. 27. С. 79–85.
19. Городько П. П. Особливості правозастосування окремих актів законодавства при зверненні до нотаріуса щодо засвідчення вірності копії (фотокопії) паспорта. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 9. С. 47–49.
20. Гусєв О. Ю. Правові презумпції та оцінка достовірності електронних доказів у цивільному процесі. *Правова держава*. 2019. № 35. С. 61–71.
21. Дуліба Є. В. Сутність та особливості застосування податкових норм як специфічної форми реалізації податкового права. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : Юридичні науки*. 2018. № 3. С. 13–18.
22. Дума В. В. Правозастосовна діяльність та форми її здійснення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 216 с.
23. Завальнюк С. Механізм застосування аналогії права. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 211–214.
24. Завальнюк С. В. Аналогія права за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 22 с.

25. Завальнюк С. В. Аналогія права як спосіб подолання прогалин в цивільному праві. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 52. С. 372–378.

26. Завальнюк С. В. Співвідношення аналогії права й аналогії закону в цивільному праві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 16 (2). С. 18–21.

27. Замула А. Ю. Застосування норм міжнародного права щодо заборони катування та їх імплементація в законодавство України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 227–233.

28. Касапоглу С. О. Допустимість застосування норм кримінального процесуального права представниками громадянського суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2017. Вип. 29 (2). С. 110–112.

29. Касапоглу С. О. Реалізація норм кримінального процесуального права : монографія. Дніпро : Біла К. О., 2018. 305 с.

30. Касапоглу С. О. Щодо поняття і структури реалізації норм кримінального процесуального права. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 176–185.

31. Касапоглу С. О. Щодо стадій реалізації норм кримінального процесуального права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 4. С. 103–106.

32. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підруч. Київ : Кондор, 2006. 477 с.

33. Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави та права : підруч. Львів : «Новий Світ-2000», 2009. 584 с.

34. Коваль Н. Т. Засадничі принципи правозастосування у розбудові правової держави: методологічні основи концептуалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2019. 22 с.

35. Козенко Ю. О. Норма права та її реалізація – модель і матерія правової поведінки. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія : Юридична*. 2015. Вип. 2. С. 33–42.

36. Корнієнко М. В. Принципи права в розв'язанні проблем конкуренції правових норм, юридичних фікцій і колізій. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 1 (1). С. 7–11.

37. Косович В. Юридичний техніко-технологічний інструментарій та верховенство права (методологія дослідження). *Вісник Львівського університету. Серія : Юридична*. 2018. Вип. 66. С. 14–26.

38. Косович В. М. Логічні засоби правозастосовної техніки. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право*. 2017. № 3. С. 10–17.

39. Костюк Н. П. Управлінський аспект процесу застосування норм права. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2017. Вип. 26. С. 92–96.

40. Крестовська Н. Н. Теорія держави і права: державний екзамен. Харків : Одісей, 2009. 256 с.

41. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. 2-е вид. Харків : Одісей, 2008. 432 с.
42. Кройтор В. А. Усунення прогалин у цивільному праві за допомогою аналогії права, аналогії закону та міжгалузевої аналогії. *Форум права*. 2016. № 3. С. 159–166.
43. Кубко Є. Б. Виконання рішень ЄСПЛ: регресні позови, аналогія закону та аналогія права. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 35–44.
44. Кухарев О. Є. Застосування правових презумпцій у механізмі правового регулювання спадкових відносин. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 140–151.
45. Кучеренко Д. С. Правничі поняття і термінологія у методології юридичної науки. *Вісник Запорізького національного університету. Серія : Юридичні науки*. 2017. № 2. С. 30–38.
46. Кучук А. М. Забезпечення реалізації норм права (національний і міжнародний аспекти): правовий дискурс. *Альманах міжнародного права*. 2015. Вип. 9. С. 14–20.
47. Лебеденко В. І. Юридична техніка: поняття, призначення, методологічні засади застосування. *Інформація і право*. 2014. № 2. С. 52–56.
48. Левківський Б. К. Застосування аналогії закону при захисті права дитини на належне виховання (на прикладі позбавлення батьківських прав). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. Вип. 4. С. 146–154.
49. Легка О. В. Взаємозв'язок правозастосовної техніки з іншими видами юридичної техніки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 23–29.
50. Ленгер Я. І. Класифікація колізій в муніципальному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 42. С. 44–46.
51. Лешкович Т. Індивід як суб'єкт міжнародного публічного права. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3, 2 vydání. С. 7–14.
52. Лилак Д. Колізія і конкуренція законів. *Право України*. 2001. № 4. С. 18–21.
53. Малишев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика) : навч. посібник / за заг. ред. Б. В. Малишева. Київ : Реферат, 2010. 260 с.
54. Матат Ю. І. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання в правозастосовній діяльності : монографія. Харків : Право, 2015. 174 с.
55. Матат Ю. І. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання в юридичній практиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2013. 20 с.
56. Медведєв Ю. Л. Імплементация норм міжнародного права в право України: зміст та способи реалізації. *Публічне право*. 2014. № 1. С. 129–135.
57. Медведчук В.В. Про методологічні основи правової системи України

та шляхи її вдосконалення. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 1996. С. 36–42.

58. Моткова О. Д. До питання застосування норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Публічне право*. 2017. № 3. С. 146–150.

59. Мотринець С. І. Механізми реалізації норм парламентського регламенту. *Право і суспільство*. 2013. № 6.2. С. 38–42.

60. Правозастосування : мультимедійний навч. посібник Національної академії внутрішніх справ. *Національна академія внутрішніх справ*. URL : <https://arm.naiu.kiev.ua/books/enforcement/info/lec1.html>.

61. Невзоров І. Л. Принцип законності в правозастосувальній діяльності: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2003. 196 с.

62. Обіход Т. В. Вступ України до Європейського Союзу в контексті реалізації норм господарського права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 14 (2). С. 16–18.

63. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: моногр. Харків: Право, 2019. 224 с.

64. Павлишин О. В. Оптимізація правозастосовчої діяльності: теоретико-правові та логіко-філософські засади : навч. посібник. Київ : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2008. 123 с.

65. Павлишин О. В. Правозастосування та його ознаки в контексті семіотико-правового аналізу правової реальності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1. С. 161–172.

66. Перепелюк А. М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 21 с.

67. Прус Е. У. Помилка при застосуванні права. Поняття та характеристика. *Актуальні проблеми політики*. 2014. № 51. С. 79–86.

68. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Київ : Атіка, 2001. 176 с.

69. Рісний М. Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2006. 189 с.

70. Россіхіна Г. В. Особливості актів застосування норм фінансового права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2017. Вип. 1 (2). С. 61–64.

71. Сердюк І. А. Акт безпосередньої реалізації норм права: поняття, особливості та види. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 2. С. 22–29.

72. Сердюк І. А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «правотворчість». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 69–79.

73. Сиротнікова Я. Є. Умовні та безумовні правові фікції в трудовому праві України. *Право та інноваційне суспільство*. 2018. № 2. С. 97–100.

74. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. 4-е вид., доп. і перероб.

Київ : Правова єдність ; Алерта, 2014. 524 с.

75. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. Харків : Консум, 2006. 656 с.

76. Слинько Д. В. Особливості правозастосовного процесу в діяльності органів внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2015. № 3. С. 97–103.

77. Теличко О. А. Причини виникнення правових колізій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. Вип. 6 (1). С. 39–42.

78. Теорія держави і права : посібник для підгот. до держ. іспитів / за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2012. 192 с.

79. Теремцова Н. В. Проблеми реалізації норм права щодо правомірної поведінки. *Альманах права*. 2016. Вип. 7. С. 245–247.

80. Тищук Т. І. Конституційно-правовий аналіз форм реалізації рішень Конституційного Суду України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 1. С. 132–137.

81. Тищук Т. І. Процедура реалізації рішень Конституційного Суду України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 5. С. 38–45.

82. Ткачук О. С. Фікції у правових позиціях судів України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 35 (2.1). С. 200–203.

83. Уварова О. О. Роль принципів права у процесі правозастосування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 Харків, 2009. 210 с.

84. Француз А. Й., Костюк Н. П. Юридична природа та сутність застосування норм права. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2016. Вип. 22. С. 13–17.

85. Хряпченко В. Різомна модель системи права як прояв креативності в сучасній юриспруденції. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3, 3 vydání. С. 61–66.

86. Цвігун Д. П. Субсидіарне застосування норм цивільного права в суміжних галузях права. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 87–90.

87. Циппеліус Р. Юридична методологія. Київ : Вид-во «Реферат», 2004. 176 с.

88. Шутак І. Д. Правовий моніторинг нормотворення, реалізації та тлумачення норм права в контексті принципу верховенства права. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 87–94.

89. Шутак І. Д. Роль юридичної техніки в системно-структурному вдосконаленні правової системи України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 6. С. 16–21.

90. Шутак І. Юридична техніка і технологія: теорія та практика застосування. *Вісник Львівського університету. Серія : Юридична*. 2016. Вип. 63. С. 37–45.

91. Шутак І. Д. Юридична техніка тлумачення норм права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. № 11. С. 18–24.

ТЕМА 6. ПРАВОЗАСТОСОВНИЙ АКТ НОРМ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

У системі індивідуально-правових актів правозастосовний акт посідає важливе місце. Правозастосовний акт із погляду юридичної техніки є проявом властивості права як матеріальна (формальна) визначеність, для досягнення якої використовується весь юридично-технічний інструментарій.

Прийняті суб'єктом правозастосування рішення, висновок, до яких він доходить у результаті своєї діяльності, втілюються у правозастосовному акті.

Основними ознаками правозастосовного акта є:

– **по-перше**, правозастосовний акт – це рішення у конкретній справі офіційного компетентного органу, який держава уповноважила на реалізацію права у визначених сферах суспільних відносин (це офіційний акт компетентного суб'єкта, що уособлює його одностороннє волевиявлення і виражає волю держави);

– **по-друге**, правозастосовний акт має юридичну силу й забезпечується відповідними засобами державного примусу;

– **по-третє**, правозастосовний акт має визначену, встановлену законом форму;

– **по-четверте**, правозастосовний акт націлений на індивідуальне регулювання суспільних відносин. У ньому строго персоніфікуються суб'єктивні права й юридичні обов'язки конкретних осіб огляду на визначену життєву ситуацію. Правозастосовний акт регулює не вид суспільних відносин, а одиничний, конкретний прояв правових відносин (він завжди містить індивідуально-конкретне, державно-владне веління щодо вирішення конкретної справи). Це означає, що його приписи стосуються індивідуально конкретно визначених суб'єктів;

– **по-п'яте**, правозастосовний акт здатний відігравати роль юридичного факту, тобто на його підставі можуть виникати, змінюватися та припинятися правовідносини.

Отже, правозастосовні акти функціонують як один із інструментів державного управління і водночас виконують функцію індивідуального регулювання поведінки суб'єктів у конкретних правовідносинах як засіб вирішення реальної юридичної справи.

Шляхи індивідуалізації у правозастосовному акті нормативного правила поведінки можуть бути різними:

1) звуження змісту норми права та перетворення її на припис щодо конкретного суб'єкта права;

2) здійснення раціонального вибору з низки можливостей, передбачених нормою права;

3) вибір окремих варіантів чи інтерпретацій правил поведінки, що містяться в нормах права.

Правозастосовний акт – це індивідуальний правовий акт-волевиявлення (рішення) уповноваженого суб'єкта права (компетентного державного органу)

або посадової особи), що встановлює (змінює, припиняє) на основі юридичних норм права і обов'язки учасників конкретних правовідносин або міру відповідальності конкретних осіб за вчинене ними правопорушення.

Правозастосовні акти можна класифікувати на основі таких підстав:

1. За суб'єктами прийняття:

- а) акти органів законодавчої влади;
- б) акти органів виконавчої влади;
- в) акти органів судової влади;
- г) акти органів місцевого самоврядування;

2. За галузевою належністю:

- а) акти застосування норм цивільного права;
- б) акти застосування норм адміністративного права тощо;

3. За характером рішення:

- а) уповноважуючі (заохочувальні, засвідчувальні);
- б) зобов'язуючі;
- в) забороняючі;

4. За спеціально-юридичними функціями права:

- а) регулятивні;
- б) охоронні;

5. За способом вираження:

- а) письмові;
- б) усні;
- в) конклюдентні;

6. За юридичною природою:

а) основні (виражають остаточне рішення у справі – вирок суду),
б) допоміжні (допомога у підготовці важливих актів, таких як рішення про участь захисника та рішення про зупинення розгляду заяв щодо державної реєстрації прав та їх обтяжень):

7. За характером:

- а) матеріальні;
- б) процесуальні;

8. *За назвою:* накази, постанови, рішення, укази, приписи, вирок, дозволи, попередження, резолюції, протоколи, вказівки.

Правозастосовні акти мають категоричний характер, і їх винесення не залежить від волі особи, до якої вони застосовуються. Однак це не означає, що в деяких випадках така залежність не може виникнути. Наприклад, у випадку з працевлаштуванням чи пенсійним забезпеченням ініціатива особи є чинником, що передуює прийняттю закону про застосування права. Так, має бути подана відповідна заява зацікавленої особи. Однак така заява не впливає на природу, автономність, категоричність та односторонній характер правозастосовних актів.

Роль суб'єктів правозастосування у правовідносинах, що виникають на основі індивідуальних актів правозастосування, різна. В одних випадках суб'єкт правозастосування стає однією зі сторін правовідносин із певними

правами та обов'язками. Наприклад, пенсійні органи не лише видають акт про пенсійні виплати тощо. В інших же випадках суб'єкт правозастосування виступає лише посередником для створення чи зміни правовідносин між різними суб'єктами (суд – при розподілі майна тощо).

Розглядаючи зміст правозастосовного акта, іноді говорять про його сутність.

Сутність розуміється як основна характеристика правозастосовного акта, що пов'язана зі змістом права і визначається як намір суб'єкта правозастосування, виражений в акті.

Зміст правозастосовних актів поділяють на формальний і матеріальний.

Формальний зміст – це спосіб зовнішнього вираження індивідуально-правового веління (документально, усно або шляхом дії).

Матеріальний зміст – це вказівка на конкретні права та обов'язки персонально-визначених суб'єктів.

Саме завдяки єдності формального і матеріального аспектів акти застосування права мають юридичне значення і здатні виконувати завдання владного упорядкування конкретних суспільних відносин.

Однією з важливих рис правозастосовних актів є їхня юридична сила.

Юридична сила правозастосовного акта – це його властивість, що виявляється у співвідношенні цього акта з іншими правовими актами і характеризує його як обов'язковий для всіх адресатів.

Юридична сила правозастосовних актів виявляється в їхній підзаконності (ненормативності) порівняно з нормативно-правовими актами та в їхній обов'язковості щодо інших індивідуальних актів. Ця якість ґрунтується не лише на силі застосованої норми, а й на силі правозастосовного органу. Неврахування цього положення свідчило б про ототожнення юридичної сили правозастосовних актів із юридичним значенням актів дотримання, застосування і використання права. Якщо порівнювати з останніми, правозастосування має більшу юридичну силу та відіграє визначну роль у механізмі правового регулювання. Не випадково окремі акти дотримання, виконання та використання певних правових норм інколи не можуть бути реалізовані без правозастосовних дій. Окрім того, юридична сила надає правозастосовним актам владну здатність породжувати певні юридичні наслідки, викликати виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Основною відмінністю правозастосовних актів від нормативно-правових актів є те, що нормативні акти містять норми права, тобто приписи, що адресовані невизначеному колу осіб, і для них характерні формулювання на кшталт: «Прокурор зобов'язаний розглянути...» та ін., а правозастосовні акти містять індивідуальні приписи, адресовані персонально до зазначених у них осіб та організацій. Тобто нормативні акти характеризуються можливістю неодноразової їх реалізації, а правозастосовні акти щодо конкретного життєвого випадку мають одноразову чинність.

Нормативно-правові акти мають загальний характер, регулюють певні

суспільні відносини, адресовані багатьом особам і діють до моменту скасування. Правозастосовні акти мають індивідуальний характер, регулюють конкретні суспільні відносини, адресовані конкретним особам і застосовуються до конкретних випадків. Крім того, нормативно-правовий акт також встановлює, змінює або скасовує правові норми і встановлює загальні нормативно-правові межі правового регулювання. Правозастосовний акт не може цього робити. Він слугує необхідним інструментом для конкретизації та реалізації загальних положень нормативних актів і поширює загальнообов'язкові нормативні приписи на конкретні сфери життєвих ситуацій та на конкретних людей. Наприклад, закріплене у ст. 47 Конституції України (нормативному акті) право громадян, які потребують соціального захисту, на безоплатне одержання житла перетворюється в конкретне право, переходить із потенційного права в реальне тільки за допомогою правозастосовного акта – рішення відповідного державного органу чи органу місцевого самоврядування про виділення квартири і видачу на неї ордеру.

Правозастосовні акти мають такі спільні з нормативно-правовими актами риси:

- а) є, як правило, письмовими актами-документами;
- б) приймаються компетентним органом;
- в) приймаються за формою і в порядку, встановленому законом;
- г) володіють юридичною силою (породжують правові наслідки, охороняються державою);
- д) є обов'язковими для виконання адресатом (адресатами).

На сьогодні оформлення багатьох правозастосовних актів регулюється в нормативному порядку.

Важливим елементом форми правозастосовного акта є його структура, що забезпечує викладення змісту акта у найбільш зрозумілій формі.

Структура правозастосовного акта складається зі *вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин*.

Вступна частина правозастосовного акта повинна мати такі обов'язкові елементи, як: назва документа, найменування суб'єкта, що його прийняв, предмет справи, термін прийняття. Наприклад: «...*Дніпровський районний суд м. Києва у складі судді Петрова М.Н., за участю секретаря Тимофійової М.О...*».

Описову частину правозастосовного акта складає частина акта, в якій зазначаються фактичні обставини справи. У цій частині: описуються факти, що є предметом розгляду, фіксується, коли, де, ким, за яких обставин і в які способи вчинені дії.

Загальна характеристика відносин, щодо яких видається акт застосування правових норм; відомості про фактичну та юридичну природу ситуації; правові норми, що застосовуються; результати тлумачення цих норм щодо конкретних правовідносин містяться в *мотивувальній частині правозастосовного акта*. Наприклад: «...*керуючись ст. ст. 10, 11, 209, 212, 214-215, 218, п. 2 ст. 367 ЦПК*

України, ст. 34 Закону України «Про оплату праці», ст. 116, 117 КЗпП України, Положенням «Про порядок компенсації втрати частини заробітної плати у зв'язку з порушенням строків її виплати», суд...».

Елемент правозастосовного акта, що відображає індивідуально-правові приписи, сформульовані однозначно та локалізовано, є резолютивною частиною правозастосовного акта. Резолютивна частина правозастосовного акта вказує на рішення у справі (із зазначенням прав та обов'язків її учасників).

Наприклад: «...стягнути з ТОВ «Р», розрахунковий рахунок № 000000000001 АКБ _____, на користь Постола Ігоря Івановича заборгованість із заробітної плати в розмірі 22 098 грн 65 коп...».

Суб'єкти, яким адресується правозастосовний акт, повинні чітко розуміти підстави та причини видання певного акта. У кожному письмовому правозастосовному акті має міститися точне посилання на правові норми, на реалізацію яких він спрямований.

Жодне найдосконаліше законодавство не в змозі врахувати всю розмаїтість суспільних відносин, що потребують правового регулювання. Саме тому в законодавстві можуть існувати прогалини, котрі майже завжди виявляються у процесі правозастосування.

Прогалини в законодавстві – це відсутність у чинному законодавстві норм права або їхня неповнота стосовно обставин, що перебувають у сфері правового регулювання та потребують правового впливу.

Відмінною рисою прогалин у законодавстві є те, що фактичні обставини, стосовно яких відсутні конкретні норми права, в загальному плані правом урегульовані, законодавець виражає свою волю через регулювання подібних ситуацій, за допомогою загальних норм права, галузевих принципів права та загальних принципів. Отже, прогалини в законодавстві – це своєрідний «пропуск» у правовому просторі, що є небажаним та підлягає усуненню.

Залежно від ступеня неврегульованості законодавством суспільних відносин розрізняють такі **види прогалин**: відсутність нормативно-правового акта, відсутність сукупності норм права, відсутність окремої правової норми, відсутність її структурної частини.

Підставою для розмежування прогалин на первинні та вторинні є час їх виникнення.

Первинні прогалини у законодавстві виникають під час прийняття нормативно-правового акта, як правило, внаслідок бездіяльності правотворчих органів, коли певна частина суспільних відносин не підпадає під правове регулювання в результаті помилки суб'єкта правотворчості.

Вторинні прогалини у законодавстві – це такі прогалини, що виникають уже після прийняття нормативно-правових актів, під час розвитку суспільного життя, внаслідок появи нових відносин і соціальних зв'язків тощо, котрі, як правило, вже є предметом правового регулювання.

Така класифікація прогалин у законодавстві має важливе значення для визначення шляхів їх усунення, в тому числі у процесі реалізації права.

Наука і практика виробили певні способи подолання прогалин у правовому регулюванні.

Розрізняють усунення прогалин у праві та їх подолання.

Основним і єдиним **способом усунення прогалин у праві** є *правотворча діяльність уповноважених суб'єктів*.

Оскільки усунути прогалини у праві одразу ж після їх виявлення не завжди є можливим, використовують також інший засіб – **подолання прогалин** шляхом *правової аналогії*.

Виокремлюють два способи подолання прогалин у законодавстві: *аналогію закону* та *аналогію права*. Інколи як додатковий спосіб називають *субсидіарне застосування права*.

Аналогія закону – це вирішення справи або окремого юридичного питання на основі норми права, що розрахована на подібні випадки. Під час пошуку аналогічної норми суб'єкт правозастосування визначає її мету і з'ясовує, наскільки сфера застосування положення є близькою до прогалини.

Аналогія права – це вирішення конкретної справи на основі принципів відповідної галузі права або права в цілому.

Субсидіарне застосування права (від «subsidium» – допомога) – це та сама аналогія закону, але яка належить іншій, спорідненій галузі права. Таке можливе, наприклад, між нормами адміністративного та фінансового, сімейного і цивільного права.

Аналогія закону й особливо аналогія права мають обмежену сферу застосування. Їх використання виключене, якщо вони призводять до юридичної відповідальності.

Інколи використання аналогії права чи закону при прийнятті рішення має значення тільки для конкретного випадку. Такий спосіб подолання прогалин у праві називається казуальним (на відміну від нормативного способу усунення прогалин за допомогою законодавства). Це означає, що при виникненні подібної ситуації в майбутньому необхідність в аналогії буде виникати щоразу знову.

Використання інституту аналогії продиктоване суворими, науково розробленими **вимогами**, що впливають із логіко-юридичної природи аналогії права та аналогії закону. З-поміж них можна виокремити такі:

1) неврегульовані законодавством відносини повинні бути охоплені правовим регулюванням;

2) подібне використання можливе лише там, де є прогалини у законодавстві;

3) аналогічне використання неможливе в галузях і системах права, що прямо чи опосередковано заборонені законом або іншими нормативно-правовими актами (у кримінальному праві – відповідно до норм міжнародного права);

4) використання інституту аналогії має ґрунтуватися на суворому та неухильному дотриманні матеріальних і процесуальних норм;

5) не допускається застосування за аналогією норм, що передбачають винятки із загального порядку правового регулювання певних відносин або встановлюють особливий режим правозастосування (виселення громадян в адміністративному порядку);

6) застосування інституту аналогії, прийняття певного рішення не повинні обмежувати права та законні інтереси суб'єктів права;

7) при вирішенні справ на основі аналогії необхідно враховувати інші, близькі за змістом норми, загальні положення, принципи відповідного інституту та галузі права;

8) використання способів казуального подолання прогалин у праві вимагає широкого ознайомлення з практикою вирішення аналогічних справ; рішення, винесене на основі аналогії, має бути фактично та юридично обґрунтованим.

Також досить важливе значення під час складання правозастосовних актів має юридична техніка. Техніка в перекладі з грецької мови означає мистецтво, майстерність. У сучасному слововживанні це багатозначне поняття. Під ним розуміється вся сукупність засобів людської діяльності, що створюються для здійснення процесів і обслуговування невиробничих потреб суспільства, а також навички і прийоми, що використовуються в усіх сферах людської діяльності.

Таким чином, техніка – це спосіб безпосереднього впливу, спрямований на той чи інший об'єкт, предмет із метою його створення і перетворення, а також засіб, за допомогою якого здійснюється цей вплив. Однак необхідно зазначити, що юридична техніка є різновидом нематеріальної техніки, техніки нематеріальної праці. Остання охоплює, наприклад, техніку актора, художника тощо.

Юридична техніка – це сукупність правил, прийомів і методів складання і викладення різних правових актів.

Засоби та методи юридичної техніки використовуються у правовому регулюванні, оскільки існує загальна вимога фіксації норм права у письмовій формі. Виникає необхідність застосування юридичної техніки, що являє собою сукупність методологічних прийомів та нематеріальних засобів, котрі використовуються відповідно до прийнятих правил при виробленні нормативно-правових актів для забезпечення належної високої якості.

Таким чином, із-поміж основних **компонентів юридичної техніки** можна виокремити такі:

а) *технічні засоби*;

б) *технічні прийоми*.

Розглянемо більш детально **форми прояву юридичної техніки**. Таких форм можна виділити дві:

1. Юридична техніка виступає як сукупність засобів і прийомів нематеріального та технічного характеру, що врешті-решт складають текст нормативно-правового акта.

Засоби та прийоми – це, відповідно, зовнішні та технічні інструменти і способи організації правових матеріалів, тобто вони можуть бути використані при розробці та оформленні широкого кола правових актів.

Усі засоби і прийоми юридичної техніки (технологія, композиція, стилістика тощо) опосередковані мовою;

2. Іншою формою прояву юридичної техніки є правила, відповідно до яких вона використовується.

Використання тих чи інших засобів і прийомів відбувається не спонтанно і випадково, а відповідно до певних правил. Мова йде про те, що використання будь-якого інструменту чи прийому має бути доцільно обґрунтованим. Саме таке використання засобів і прийомів відображається у правилах юридичної техніки.

Юридичну техніку можна класифікувати:

а) за видами правових актів, що забезпечуються конкретними засобами та методами відповідно до певних правил та принципів;

б) за змістом цих прийомів і засобів.

У найбільш узагальненому вигляді за видами правових актів юридичну техніку можна поділити на:

– *правотворчу*;

– *техніку індивідуальних актів*. Однак такий підхід має спрощений характер.

Для ***юридичної техніки правозастосовного акта***, поряд з усіма іншими важливими характеристиками, важливу роль відіграє ступінь та якість формальної визначеності норм, що закріплюють:

а) систему органів, що приймають рішення з огляду на їхню компетенцію;

б) форму актів, що, приймаються та їхню структуру;

в) регламентацію змістової сторони актів;

г) порядок здійснення правозастосовної діяльності тощо.

Саме зважаючи на зазначені вимоги, правозастосовні акти з юридико-технічної сторони передусім повинні відповідати тій чи іншій вищезазначеній якості, хоча, звичайно, значну роль відіграє й юридична практика. Це пояснюється низкою обставин.

По-перше, застосуванням правових норм переважно займаються переважно юристи, які мають спеціальні знання, здатні глибоко розуміти чинне право, знайти на його основі правильне та справедливе рішення у конкретних соціальних ситуаціях.

По-друге, сфера правозастосування пов'язана з одними з найбільш юридично складних ситуацій, вирішення яких вимагає творчого підходу. Досвід вирішення таких справ стає в нагоді при повторенні подібних ситуацій.

По-третє, на відміну від законодавця, суб'єкти правозастосування безпосередньо стикаються з конкретними практичними ситуаціями, і потреби

реального життя нерідко викликають потребу в уточненні законодавчих правил поведінки, їх удосконаленні. Таким чином, досвід правозастосування інкорпорується в правові норми та впливає на законодавчу практику.

Правозастосовний акт із погляду юридичної техніки є проявом такої властивості права, як формальна визначеність, для досягнення якої використовується весь юридико-технічний інструментарій.

Одним із найбільш важливих **завдань юридичної техніки правозастосовного акта** можна вважати постійну *оптимізацію текстів актів*.

Оптимізація – це процес приведення системи до найкращого (оптимального) становища. Тому завданням юридичної техніки є максимальна оптимізація всіх компонентів юридичної техніки (переважно інструментів), включення їх у процес підготовки правозастосовних документів. Оптимізація повинна охоплювати як змістовні, так і формальні (зовнішні) аспекти права.

У межах **оптимізації** можна виокремити два важливі блоки, дві проблеми – *уніфікацію* та *регламентацію*.

Уніфікація – це приведення чогось до єдиної форми, системи. **Управі уніфікація** – це процес зведення чинних законів у єдину систему, усунення розбіжностей і надання одноманітності правовому регулюванню подібних або близьких суспільних відносин. Це стосується як правотворчості, так і правозастосування.

Уніфікація правозастосовних актів, як і інших документів, покликана зводити документування до однаковості, раціонально скорочувати елементи змісту та форми тексту. Необхідність в уніфікації виникає в умовах повторюваності дій, ситуацій, способів документування та самих документів. Повторюваність як основу уніфікації можна представити за такою схемою:

- 1) ситуації, що повторюються;
- 2) інформація, що повторюється;
- 3) документи:
 - а) фрагменти змісту, що повторюються;
 - б) елементи зовнішньої форми, що повторюються;
 - в) елементи внутрішньої форми, що повторюються.

Уніфікацію такого складного елемента документа, як текст, можна поділити на два етапи: *уніфікацію структури тексту* та *уніфікацію мовних засобів*. Якщо уніфікація структури відбувається шляхом схематизації структури та розробки відповідної схеми уніфікації, то уніфікація мовних засобів відбувається шляхом обмеження словникового запасу та створення певного набору виразів, окремих речень для вираження найбільш розповсюджених ситуацій.

Іншим аспектом оптимізації у цій сфері має бути регламентація структури речень, що використовуються в текстах документів певного різновиду, а також усіх мовних явищ, реалізованих на рівні речення. Цей аспект оптимізації пов'язаний переважно з аналізом текстів, виявленням зв'язків, що існують між змістом і призначенням документа та структурою його смислових

компонентів, характерними особливостями у структурі речень. Одним із лінгвістичних явищ, що підлягають регламентації на цьому рівні, є форма викладу тексту. Спосіб представлення тексту – це спосіб вираження ставлення автора документа до того, що повідомляється. Спосіб викладу тексту варіюється в різних типах документів. Для кожного виду правозастосовного акта можна вести мову про характерну форму викладу текстів.

Складіть схеми

- Класифікація правозастосовних актів.
- Види правозастосовних актів.
- Вимоги до правозастосовних актів.
- Юридична техніка правозастосовних актів.

Тематика рефератів

- Правозастосовний акт як акт індивідуального регулювання суспільних відносин.
- Критерії класифікації та види правозастосовних актів.
- Вимоги до правозастосовних актів: загальна характеристика.
- Структура правозастосовного акта: характеристика елементів.
- Юридична мова окремих видів правозастосовних актів.

Виконайте практичні завдання

Практичне завдання 1.

Охарактеризуйте наведений нижче правозастосовний акт за відповідними критеріями класифікації: залежно від суб'єктів, які здійснюють застосування; залежно від юридичної форми; залежно від видів правових відносин; залежно від форми зовнішнього вираження:

Указ

Президента України

Про нагородження орденом княгині Ольги

За вагомий особистий внесок у розвиток українсько-японських гуманітарних відносин, популяризацію української культури і літератури постановляю:

Нагородити орденом княгині Ольги II ступеня Єнтукі Фундзімото – члена наукового товариства українців Японії.

Вирішіть тестові завдання

1. *Правозастосовний акт – це:*

а) правовий акт-документ офіційного тлумачення правових норм, що містить формально-обов'язкове роз'яснення їхнього змісту;

б) індивідуальний правовий акт-волевиявлення (рішення) уповноваженого суб'єкта права (компетентного державного органу або посадової особи), що встановлює (змінює, припиняє) на основі юридичних норм права і обов'язки учасників конкретних правовідносин або міру відповідальності конкретних осіб за вчинене ними правопорушення;

в) офіційний письмовий документ, прийнятий уповноваженим на це суб'єктом нормотворення у визначеній законодавством формі та за встановленою законодавством процедурою, спрямований на регулювання суспільних відносин, що містить норми права, має неперсоніфікований характер і розрахований на неодноразове застосування;

г) нормативно-правовий акт-волевиявлення уповноваженого суб'єкта права, що встановлює (змінює, припиняє) на основі юридичних норм права і обов'язки учасників конкретних правовідносин або міру відповідальності конкретних осіб за вчинене ними правопорушення;

д) інтерпретаційний акт-волевиявлення уповноваженого суб'єкта права, що встановлює (змінює, припиняє) на основі юридичних норм права і обов'язки учасників конкретних правовідносин.

2. Правозастосовний акт є:

- а) юридичним актом;
- б) нормативно-правовим актом;
- в) управлінським рішенням;
- г) локальним актом;
- д) судовим рішенням.

3. За своєю сутністю правозастосовний акт – це:

- а) акт тлумачення норми права;
- б) етап створення законодавчого акта;
- в) підзаконний акт;
- г) результат вирішення юридичної справи;
- д) результат правотворчої діяльності.

4. Для правозастосовного акта є характерним таке:

- а) містить одну з частин норми права;
- б) у деяких випадках містить норму права, а в деяких – ні;
- в) правозастосовний акт тотожний поняттю «норма права»;
- г) наявність норми права;
- д) відсутність норми права.

5. Характерною ознакою правового акта індивідуальної дії є:

- а) належність до прав і обов'язків чітко визначеного суб'єкта;
- б) формальна визначеність;

- в) застосування до державних службовців;
- г) наявність загальнообов'язкових правил поведінки;
- д) поширення на будь-які правовідносини, що виникають у суспільстві.

6. Акт правозастосування є різновидом поняття «акт керування», що використовується:

- а) для документальної строгості;
- б) у правотворчості;
- в) для характеристики дії відповідного органу та форми вираження цієї дії;
- г) лише для характеристики дії відповідного органу;
- д) лише для характеристики форми вираження дії відповідного органу.

7. Правозастосовні акти державних органів, а також організацій та установ із різними формами власності, за винятком судових органів, приймаються:

- а) від імені територіальної громади;
- б) від імені народу;
- в) не від імені народу;
- г) від імені держави;
- д) не від імені держави.

8. Акт застосування норм права складається з таких елементів:

- а) вступної частини, описової частини, мотивувальної частини і резолютивної частини;
- б) вступної частини, описової частини, резолютивної частини;
- в) вступної частини, описової частини, мотивувальної частини і заключної частини;
- г) вступної частини, описової частини, заключної частини;
- д) вступної частини, мотивувальної частини, заключної частини;

9. Вступна частина правозастосовного акта повинна мати:

- а) назву документа, предмет справи, термін прийняття;
- б) назву документа, найменування об'єкта, предмет справи;
- в) назву документа, найменування суб'єкта, що його прийняв, предмет справи;
- г) назву документа, найменування суб'єкта, що його прийняв, предмет справи, термін прийняття;
- д) найменування суб'єкта, термін прийняття, предмет справи.

10. «...Кіровський районний суд м. Дніпро у складі судді Андрійчук А.С., за участю секретаря Бублик С.Н. ...» – це:

- а) заключна частина правозастосовного акта;

- б) резолютивна частина правозастосовного акта;
- в) мотивувальна частина правозастосовного акта;
- г) описова частина правозастосовного акта;
- д) вступна частина правозастосовного акта.

11. Частина правозастосовного акта, в якій зазначаються фактичні обставини справи, є:

- а) вступною;
- б) мотивувальною;
- в) описовою;
- г) заключною;
- д) резолютивною.

12. У змісті описової частини акта застосування правової норми:

- а) підтверджуються наявність або відсутність фактичних обставин справи, дається їх юридична кваліфікація, її обґрунтування, міститься вказівка на офіційні роз'яснення застосовуваного закону й процесуальні норми, котрими керувався правозастосовувач;
- б) формулюється рішення у справі;
- в) зазначається доказова база справи;
- г) описуються факти, що є предметом розгляду, фіксується, коли, де, ким, за яких обставин і якими способами вчинені дії;
- д) зазначається найменування акта, місце й дата прийняття, найменування органу або посадової особи, яка ухвалює рішення, у якій справі.

13. Загальна характеристика відносин, щодо яких видається акт застосування норм права; фактична та юридична кваліфікація ситуації; юридичні норми, що застосовуються; результати тлумачення цих норм щодо конкретних правовідносин містяться у:

- а) вступній частині правозастосовного акта;
- б) допоміжній частині правозастосовного акта;
- в) резолютивній частині правозастосовного акта;
- г) основній частині правозастосовного акта;
- д) мотивувальній частині правозастосовного акта.

14. «...керуючись ст. ст. 10, 11, 210, 211, 214-216, 219, п. 2 ст. 367 ЦПК України, ст. 35 Закону України «Про оплату праці», ст. 116, 118 КЗпП України, Положенням «Про порядок компенсації втрати частини заробітної плати у зв'язку з порушенням строків її виплати», суд...» – це:

- а) вступна частина правозастосовного акта;
- б) мотивувальна частина правозастосовного акта;
- в) описова частина правозастосовного акта;
- г) заключна частина правозастосовного акта;
- д) резолютивна частина правозастосовного акта.

15. Назва елемента акта правозастосування, в якому відображено індивідуально-правовий припис, сформульований в однозначній та локальній манері, – це:

- а) вступна частина правозастосовного акта;
- б) описова частина правозастосовного акта;
- в) мотивувальна частина правозастосовного акта;
- г) резолютивна частина правозастосовного акта;
- д) заключна частина правозастосовного акта.

16. Резолютивна частина акта застосування норм права:

- а) містить назву акта, місце і дату видання акта, назву органу або посадовця, який ухвалює рішення;
- б) вказує на рішення у справі (із зазначенням прав та обов'язків її учасників);
- в) містить юридичну кваліфікацію представлених фактів;
- г) містить вказівку на норми, котрими керувався правозастосовувач, аналізуючи встановлені факти;
- д) фіксує юридичні факти, що є предметом розгляду справи.

17. «...стягнути з ТОВ «Н», розрахунковий рахунок № 000000000022 АКБ _____, на користь Постолак Андрія Івановича заборгованість із заробітної плати в розмірі 15 000 грн...» – це:

- а) заключна частина правозастосовного акта;
- б) мотивувальна частина правозастосовного акта;
- в) резолютивна частина правозастосовного акта;
- г) описова частина правозастосовного акта;
- д) вступна частина правозастосовного акта.

18. За суб'єктами прийняття акти застосування норм права класифікують на:

- а) укази, постанови, розпорядження, накази, ухвали, протести, подання, розпорядження, вироки та рішення;
- б) колегіальні та одноособові;
- в) регулятивні та охоронні;
- г) нормативно-правові акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- д) акти парламенту, акти глави держави, акти виконавчих органів, рішення судів, акти прокурорського нагляду, акти місцевих органів влади та ін.

19. За формою зовнішнього вираження акти застосування норм права класифікують на:

- а) основні та допоміжні;
- б) колегіальні та одноособові;

- в) розпорядження, ухвали та накази;
- г) письмові, усні та конклюдентні;
- д) регулятивні та охоронні.

20. *Письмовим актом застосування норм права є:*

- а) проголошення присяги державного службовця;
- б) виклик свідків;
- в) резолюція керівника державного органу;
- г) застосування співробітником поліції табельної зброї;
- д) дорожній знак.

21. *Запрошення понять для участі у здійсненні слідчої дії – це:*

- а) акт правозастосування продовжуваної дії;
- б) регулятивний акт правозастосування;
- в) конклюдентний акт правозастосування;
- г) основний акт правозастосування;
- д) усний акт правозастосування.

22. *Застосування жестів поліцейським-регулювальником дорожнього руху – це:*

- а) акт правозастосування продовжуваної дії;
- б) регулятивний акт правозастосування;
- в) конклюдентний акт правозастосування;
- г) основний акт правозастосування;
- д) усний акт правозастосування.

23. *За характером правового регулювання правозастосовні акти класифікують на:*

- а) регулятивні та охоронні;
- б) зобов'язуючі, забороняючі та уповноважуючі;
- в) основні та допоміжні;
- г) правоконстатуючі, правовідновлюючі та правозмінюючі;
- д) кримінально-правові, адміністративно-правові, цивільно-правові тощо.

24. *Прикладом правозастосовного акта регулятивного характеру є:*

- а) постанова про притягнення особи як обвинуваченого;
- б) квитанція про сплату штрафу;
- в) наказ про підвищення по службі;
- г) повістка про виклик понять;
- д) винесення судом рішення про визнання недійсним акта.

25. *До охоронних актів застосування норм права можна віднести:*

- а) свідоцтво про народження;
- б) наказ про прийом на роботу В. Юрченка;
- в) свідоцтво про розірвання шлюбу;

- г) рішення суду про задоволення регресних вимог;
- д) Закон України «Про Національну поліцію».

26. За способом прийняття акти застосування норм права поділяють на:

- а) колегіальні та одноособові;
- б) кримінально-правові, адміністративно-правові та цивільно-правові;
- в) регулятивні та охоронні;
- г) письмові, усні та конклюдентні;
- д) укази, постанови та розпорядження.

27. Прикладом одноособового акта застосування норм права є:

- а) постанова Верховного Суду;
- б) рішення міської ради;
- в) розпорядження Кабінету Міністрів України;
- г) постанова Третього апеляційного адміністративного суду;
- д) наказ Міністра юстиції України «Про звільнення Директора Департаменту державної виконавчої служби України».

28. Прикладом колегіального правозастосовного акта є:

- а) ухвала Кіровського районного суду м. Дніпро про витребування доказів;
- б) наказ Міністра юстиції України «Про звільнення Директора Департаменту державної виконавчої служби України»;
- в) розпорядження Кабінету Міністрів України;
- г) ухвала Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська;
- д) Указ Президента України «Про відзначення державними нагородами України».

29. За галузевою належністю акти застосування норм права класифікують на:

- а) колегіальні та одноособові;
- б) укази, постанови, розпорядження, ухвали та накази;
- в) регулятивні та охоронні;
- г) письмові, усні та конклюдентні;
- д) кримінально-правові, адміністративно-правові, цивільно-правові тощо.

30. За предметом правового регулювання протокол огляду місця події належить до:

- а) цивільно-правових актів правозастосування;
- б) конституційно-правових актів правозастосування;
- в) кримінально-правових актів правозастосування;
- г) господарсько-правових актів правозастосування;
- д) адміністративно-правових актів правозастосування.

31. До кримінально-правових актів застосування норм права можна віднести:

- а) обвинувальний вирок суду у конкретній кримінальній справі;
- б) науково-практичний коментар Кримінального кодексу України;
- в) свідоцтво про реєстрацію шлюбу;
- г) Кримінальний кодекс України;
- д) протокол про адміністративне правопорушення.

32. До цивільно-правових актів застосування норм права можна віднести:

- а) наказ про винесення догани А. Каталову;
- б) Цивільний кодекс України;
- в) рішення суду про встановлення сервітуту;
- г) наказ про надання додаткової відпустки А. Каталову;
- д) протокол про адміністративне правопорушення.

33. До адміністративно-правових актів застосування норм права можна віднести:

- а) вирок суду;
- б) рішення суду про ліквідацію юридичної особи;
- в) рішення суду про оголошення фізичної особи померлою;
- г) протокол про адміністративне правопорушення;
- д) свідоцтво про смерть.

34. За юридичними наслідками акти застосування норм права класифікують на:

- а) одноособові та колегіальні;
- б) охоронні та регулятивні;
- в) допоміжні та основні;
- г) письмові, усні та конклюдентні;
- д) правовстановлюючі, правоконстатуючі, правоприпиняючі, правозмінюючі та правоскасовуючі.

35. Заміна арешту особи, яка перебуває під слідством, на підписку про невиїзд – це:

- а) правовстановлюючий правозастосовний акт;
- б) правозмінюючий правозастосовний акт;
- в) правоскасовуючий правозастосовний акт;
- г) правоприпиняючий правозастосовний акт;
- д) правоконстатуючий правозастосовний акт.

36. Правовстановлюючі акти – це акти, що:

- а) встановлюють можливість реалізації суб'єктивного права;
- б) встановлюють факти припинення суб'єктивних прав і юридичних

обов'язків;

в) констатують можливість зміни суб'єктивних прав і юридичних обов'язків;

г) відновлюють суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів;

д) визначають варіанти поведінки.

37. За правовим наслідком до правоконстатуючих актів застосування норм права належить:

а) відновлення на посаді;

б) припис про усунення порушень земельного законодавства;

в) постанова державного виконавця про відкриття виконавчого провадження;

г) постанова прокурора про притягнення особи до адміністративної відповідальності;

д) свідоцтво про шлюб.

38. Прикладом правозмінюючого акта є:

а) рішення суду про позбавлення батьківських прав;

б) наказ керівника установи про звільнення особи з посади;

в) рішення суду про відшкодування шкоди;

г) наказ керівника установи про переведення особи на іншу посаду;

д) рішення суду про визнання права на житло.

39. Протест прокурора з приводу незаконного виселення громадянина – це:

а) правоприпиняючий правозастосовний акт;

б) правоконстатуючий правозастосовний акт

в) правовстановлюючий правозастосовний акт

г) правоскасовуючий правозастосовний акт;

д) правозмінюючий правозастосовний акт.

40. Прикладом правоприпиняючого акта є:

а) наказ керівника про видачу премії;

б) наказ керівника установи про підвищення особи;

в) рішення суду про визнання права на майно;

г) рішення суду про відшкодування збитків;

д) наказ керівника установи про звільнення особи з посади.

41. Вид правозастосовного акта, що застосовується до рішення суду про позбавлення батьківських прав:

а) правозамінюючий акт;

б) правоприпиняючий акт;

в) забороняючий акт;

г) правостверджуючий акт;

д) правовстановлюючий акт.

42. *Акти застосування норм права за значенням у правовому процесі поділяються на:*

- а) одноособові та колегіальні;
- б) колегіальні та групові;
- в) регулятивні та охоронні;
- г) основні та допоміжні;
- д) письмові та усні.

43. *До основних актів правозастосування відносять:*

- а) закони України;
- б) протокол огляду холодної зброї;
- в) протокол огляду місця події;
- г) протокол огляду документа;
- д) вирок суду.

44. *Постанова про обрання запобіжного заходу певного виду є:*

- а) правоконстатуючим актом правозастосування;
- б) цивільним актом правозастосування;
- в) допоміжним актом правозастосування;
- г) основним актом правозастосування;
- д) колективним актом правозастосування.

45. *До допоміжних актів застосування норм права належить:*

- а) вирок суду;
- б) ухвала адміністративного суду про задоволення скарги на бездіяльність державного службовця;
- в) постанова суду;
- г) ухвала про витребування доказів;
- д) рішення суду.

46. *До допоміжних актів правозастосування відносять:*

- а) закон України;
- б) ухвалу суду;
- в) протокол огляду місця події;
- г) постанову Кабінету Міністрів України;
- д) вирок суду.

47. *За характером індивідуальних велінь (розпоряджень) акти застосування норм права класифікують на:*

- а) укази, постанови, розпорядження, ухвали та накази;
- б) основні та допоміжні;
- в) дозвільні, зобов'язуючі та заборонні;

- г) письмові, усні та конклюдентні;
- д) кримінально-правові, адміністративно-правові та цивільно-правові.

48. Рішення про дозвіл на придбання мисливської зброї належить до:

- а) реєстраційних правозастосовних актів;
- б) заборонних правозастосовних актів;
- в) обмежувальних правозастосовних актів;
- г) постійних правозастосовних актів;
- д) дозвільних правозастосовних актів.

49. Ліцензія про право займатися певним видом діяльності – це:

- а) конклюдентний правозастосовний акт;
- б) правозмінюючий правозастосовний акт;
- в) дозвільний правозастосовний акт;
- г) заборонний правозастосовний акт;
- д) зобов'язуючий правозастосовний акт.

50. Рішення суду про заборону займатися певним видом діяльності – це:

- а) конклюдентний правозастосовний акт;
- б) правозамінюючий правозастосовний акт;
- в) дозвільний правозастосовний акт;
- г) заборонний правозастосовний акт;
- д) зобов'язний правозастосовний акт.

51. Постійна та тимчасова реєстрація місця проживання належить до:

- а) дозвільних правозастосовних актів;
- б) заборонних правозастосовних актів;
- в) обмежувальних правозастосовних актів;
- г) описових правозастосовних актів;
- д) реєстраційних правозастосовних актів.

52. До зобов'язуючих актів застосування норм права можна віднести:

- а) рішення суду про повернення в натурі безпідставно набутого майна;
- б) свідоцтво про смерть;
- в) науково-практичний коментар Цивільного кодексу України;
- г) Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»;
- д) наказ про надання додаткової відпустки.

53. За юридичною формою акти застосування норм права класифікують на:

- а) усні, письмові, конклюдентні;
- б) колегіальні та одноособові;
- в) основні та допоміжні;

- г) накази, ухвали, протести, подання, вирок та рішення, укази, постанови, розпорядження;
- д) регулятивні та охоронні.

54. *Актом індивідуальної дії є:*

- а) наказ про анулювання свідоцтва про право на здійснення діяльності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора);
- б) акт про проведення планової перевірки діяльності розпорядника майна;
- в) наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження форм та порядку подання»;
- г) акт про відмову у проведенні перевірки;
- д) наказ Головного управління юстиції у Київській області «Про проведення стажування працівників юридичних служб».

55. *Накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу – це:*

- а) заборонний акт;
- б) акт продовжуваної дії;
- в) правоприпиняючий акт;
- г) акт одноразової дії;
- д) конклюдентний акт.

56. *До актів правозастосування одноразової дії належить:*

- а) реєстрація шлюбу;
- б) реєстрація зміни імені;
- в) закон України;
- г) Постанова Верховної Ради України;
- д) наказ про зарахування до навчального закладу.

57. *Вирок суду, що встановлює кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, – це:*

- а) акт разової дії;
- б) правоприпиняючий акт;
- в) конклюдентний акт;
- г) заборонний акт;
- д) акт продовжуваної дії.

58. *До правозастосовних актів триваючої дії належить:*

- а) постанова про стягнення штрафу за вчинення кримінального правопорушення;
- б) реєстрація шлюбу;
- в) указ Президента України;
- г) постанова Кабінету Міністрів України;

д) Постанова Верховного Суду «Про судову практику у справах про хуліганство».

59. *Спільним між правозастосовним актом та нормативно-правовим актом є те, що вони:*

- а) приймаються та забезпечуються компетентними органами;
- б) застосовуються на основі один одного;
- в) виступають як юридичний факт;
- г) не є джерелами права;
- д) мають конкретний, персоніфікований характер.

60. *Індивідуальне рішення, оформлене у правозастосовному акті, завжди відіграє роль:*

- а) суспільного факту, що змінює конкретні відносини;
- б) юридичного факту, що лише припиняє конкретні правовідносини;
- в) юридичного факту, що лише змінює конкретні правовідносини;
- г) юридичного факту, що породжує, змінює або припиняє конкретні правовідносини;
- д) юридичного факту, що лише породжує певні правовідносини.

Словникова робота:

правозастосовний акт, види правозастосовних актів, формальний зміст, матеріальний зміст, юридична сила правозастосовного акта, структура правозастосовного акта, вступна частина правозастосовного акта, описова частина правозастосовного акта, мотивувальна частина правозастосовного акта, регулятивна частина правозастосовного акта, юридична техніка правозастосовного акта, прогалини в законодавстві, аналогія закону, аналогія права, оптимізація.

Нормативні акти:

- ❖ Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18–22. Ст. 144.
- ❖ Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листопада 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
- ❖ Європейська конвенція про громадянство від 06 листопада 1997 р. Ратифікована із застереженням та заявою Законом України від 20.09.2006. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text.
- ❖ Загальна декларація прав людини : Декларація ООН від 10.12.1948. *Голос України*. 2008. № 236.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print1389891188543116>.

- ❖ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
- ❖ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифікована Законом України від 17.07.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
- ❖ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 р.). *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. Ст. 205.
- ❖ Конвенція про статус апатридів від 28 вересня 1954 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232#Text.
- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).
- ❖ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
- ❖ Рамкова конвенція про захист національних меншин від 01 лютого 1995 р. Ратифікована Законом України від 09.12.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text.
- ❖ Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
- ❖ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

Спеціалізована література:

1. Балтаджи П. М. Юридична мова правозастосовних актів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 20 с.
2. Бобровник С. В. Правозастосовні акти: природа, сутність та місце в системі законодавства. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 35–43.
3. Богуцька Н. М. Методологічне значення юридичних конструкцій у контексті методу правознавства. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія : Юридичні науки*. 2017. Вип. 5. С. 10–17.
4. Болокан І. В. Особливості структури адміністративно-правової норми та її вплив на реалізацію норми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2017. Вип. 43 (2). С. 37–42.

5. Болокан І. В. Реалізація норм адміністративного права: проблемні питання теорії та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 32 с.
6. Болокан І. В. Реалізація норм адміністративного права: системно-історичний підхід. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2017. № 2. С. 72–79.
7. Болокан І. В. Реалізація норм права як правова категорія. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. Вип. 77. С. 31–38.
8. Болокан І. В. Форми реалізації адміністративно-правових норм та їх види. *Судова та слідча практика в Україні*. 2017. Вип. 3. С. 33–39.
9. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 214 с.
10. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів : монографія. Київ : Леся, 2012. 191 с.
11. Войтенко І. Презумпція правомірності дій та рішень контролюючих органів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 184–189.
12. Галич Р. В. Реалізація конституційного права працівника на захист : монографія. Дніпропетровськ : Форест, 2015. 176 с.
13. Гнатюк М. Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 211 с.
14. Головченко В. В., Головченко О. В. Правозастосування і захист прав людини в суверенній Україні : монографія. Чернігів : Лозовий В. М., 2012. 327 с.
15. Городько П. П. Особливості правозастосування окремих актів законодавства при зверненні до нотаріуса щодо засвідчення вірності копії (фотокопії) паспорта. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 9. С. 47–49.
16. Гримич М. К. Судові акти як джерело адміністративного процесуального права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Тернопіль, 2017. 20 с.
17. Гусаров С. М. Правозастосування в Україні : монографія. Харків : Золота миля, 2015. 416 с.
18. Гусєв О. Ю. Правові презумпції та оцінка достовірності електронних доказів у цивільному процесі. *Правова держава*. 2019. № 35. С. 61–71.
19. Дуліба Є. В. Сутність та особливості застосування податкових норм як специфічної форми реалізації податкового права. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : Юридичні науки*. 2018. № 3. С. 13–18.
20. Завальнюк С. Механізм застосування аналогії права. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 211–214.
21. Завальнюк С. В. Аналогія права за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 22 с.
22. Завальнюк С. В. Аналогія права як спосіб подолання прогалин в

- цивільному праві. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 52. С. 372–378.
23. Завальнюк С. В. Співвідношення аналогії права й аналогії закону в цивільному праві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 16 (2). С. 18–21.
24. Замула А. Ю. Застосування норм міжнародного права щодо заборони катування та їх імплементація в законодавство України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 227–233.
25. Касапоглу С. О. Допустимість застосування норм кримінального процесуального права представниками громадянського суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2017. Вип. 29 (2). С. 110–112.
26. Касапоглу С. О. Реалізація норм кримінального процесуального права : монографія. Дніпро : Біла К. О., 2018. 305 с.
27. Касапоглу С. О. Щодо поняття і структури реалізації норм кримінального процесуального права. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 176–185.
28. Касапоглу С. О. Щодо стадій реалізації норм кримінального процесуального права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 4. С. 103–106.
29. Козенко Ю. О. Норма права та її реалізація – модель і матерія правової поведінки. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія : Юридична*. 2015. Вип. 2. С. 33–42.
30. Корнієнко М. В. Принципи права в розв'язанні проблем конкуренції правових норм, юридичних фікцій і колізій. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 1 (1). С. 7–11.
31. Косович В. Юридичний техніко-технологічний інструментарій та верховенство права (методологія дослідження). *Вісник Львівського університету. Серія : Юридична*. 2018. Вип. 66. С. 14–26.
32. Косович В. М. Логічні засоби правозастосовної техніки. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право*. 2017. № 3. С. 10–17.
33. Костовська К. М. Юридична техніка актів правозастосування в діяльності органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2011. 16 с.
34. Костюк Н. П. Особливості стадій правозастосування. *Держава і право*. 2009. № 44. С. 70–76.
35. Костюк Н. П. Управлінський аспект процесу застосування норм права. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2017. Вип. 26. С. 92–96.
36. Кройтор В. А. Усунення прогалин у цивільному праві за допомогою аналогії права, аналогії закону та міжгалузевої аналогії. *Форум права*. 2016. № 3. С. 159–166.
37. Кубко Є. Б. Виконання рішень ЄСПЛ: регресні позови, аналогія закону та аналогія права. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 35–44.

38. Кухарев О. Є. Застосування правових презумпцій у механізмі правового регулювання спадкових відносин. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 140–151.

39. Кучеренко Д. С. Правничі поняття і термінологія у методології юридичної науки. *Вісник Запорізького національного університету. Серія : Юридичні науки*. 2017. № 2. С. 30–38.

40. Кучук А. М. Забезпечення реалізації норм права (національний і міжнародний аспекти): правовий дискурс. *Альманах міжнародного права*. 2015. Вип. 9. С. 14–20.

41. Лебеденко В. І. Юридична техніка: поняття, призначення, методологічні засади застосування. *Інформація і право*. 2014. № 2. С. 52–56.

42. Левківський Б. К. Застосування аналогії закону при захисті права дитини на належне виховання (на прикладі позбавлення батьківських прав). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. Вип. 4. С. 146–154.

43. Легка О. В. Взаємозв'язок правозастосовної техніки з іншими видами юридичної техніки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 23–29.

44. Ленгер Я. І. Класифікація колізій в муніципальному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2017. Вип. 42. С. 44–46.

45. Лешкович Т. Індивід як суб'єкт міжнародного публічного права. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3, 2 vydání. С. 7–14.

46. Лилак Д. Колізія і конкуренція законів. *Право України*. 2001. № 4. С. 18–21.

47. Матат Ю. І. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання в правозастосовній діяльності : монографія. Харків : Право, 2015. 174 с.

48. Медведєв Ю. Л. Імплементация норм міжнародного права в право України: зміст та способи реалізації. *Публічне право*. 2014. № 1. С. 129–135.

49. Моткова О. Д. До питання застосування норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Публічне право*. 2017. № 3. С. 146–150.

50. Мотринєць С. І. Механізми реалізації норм парламентського регламенту. *Право і суспільство*. 2013. № 6.2. С. 38–42.

51. Обіход Т. В. Вступ України до Європейського Союзу в контексті реалізації норм господарського права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 14 (2). С. 16–18.

52. Онишук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : монографія. Харків : Право, 2019. 224 с.

53. Петришин О. В. Загальна теорія права : підруч. / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.

54. Пунько О. В. Функції правозастосовних актів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2.

С. 106–111.

55. Россіхіна Г. В. Особливості актів застосування норм фінансового права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2017. Вип. 1 (2). С. 61–64.

56. Сердюк І. А. Акт безпосередньої реалізації норм права: поняття, особливості та види. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 2. С. 22–29.

57. Сиротнікова Я. Є. Умовні та безумовні правові фікції в трудовому праві України. *Право та інноваційне суспільство*. 2018. № 2. С. 97–100.

58. Теличко О. А. Причини виникнення правових колізій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. Вип. 6 (1). С. 39–42.

59. Теорія та практика правозастосування у тестових завданнях : навч. посібник / за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : Хай-Тек Прес, 2017. 316 с.

60. Теремцова Н. В. Проблеми реалізації норм права щодо правомірної поведінки. *Альманах права*. 2016. Вип. 7. С. 245–247.

61. Тишук Т. І. Конституційно-правовий аналіз форм реалізації рішень Конституційного Суду України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 1. С. 132–137.

62. Ткачук О. С. Фікції у правових позиціях судів України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 35 (2.1). С. 200–203.

63. Хряпченко В. Різомна модель системи права як прояв креативності в сучасній юриспруденції. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3, 3 vydání. С. 61–66.

64. Цвігун Д. П. Субсидіарне застосування норм цивільного права в суміжних галузях права. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 87–90.

65. Циппеліус Р. Методика правозастосування / упоряд. Б. Шлоер ; пер. з нім. Р. Корнута. Київ : Юстініан, 2016. 191 с.

66. Шутак І. Д. Правовий моніторинг нормотворення, реалізації та тлумачення норм права в контексті принципу верховенства права. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 87–94.

67. Шутак І. Д. Роль юридичної техніки в системно-структурному вдосконаленні правової системи України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 6. С. 16–21.

68. Шутак І. Юридична техніка і технологія: теорія та практика застосування. *Вісник Львівського університету. Серія : Юридична*. 2016. Вип. 63. С. 37–45.

69. Шутак І. Д. Юридична техніка тлумачення норм права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. № 11. С. 18–24.

ТЕМА 7. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Міжнародне право з огляду на зобов'язання держави щодо дотримання міжнародних договорів покладає на неї обов'язок, спрямований на результат, а не на засоби, за допомогою яких його можна досягти.

Належне виконання міжнародних договірних зобов'язань є абсолютним імперативом у відносинах між державами, оскільки на сьогодні міжнародне право втручається навіть у ті сфери, що раніше регулювалися виключно національним правом. Загальновизнано, що держави самостійно вирішують, у який спосіб і за допомогою яких внутрішніх процедур та практик вони будуть виконувати свої міжнародно-правові зобов'язання. Вітчизняна теорія і практика передбачає різні *способи імплементації міжнародно-правових зобов'язань у національне законодавство*, зокрема *трансформацію, рецепцію та відсилання*.

Рецепція – це текстуальне повторення нормотворчим органом держави змісту міжнародно-правової норми в статті нормативно-правового акта. Звернення до рецепції може мати різні мотиви: від бажання повторити вдаль формулювання статті міжнародно-правового акта до прагнення продемонструвати повне дотримання взятого міжнародного зобов'язання.

Вирізняють два основні види рецепції – загальну та індивідуальну.

Загальною **рецепцією** є закріплення в конституціях держав положення, що міжнародні договори є частиною національного права. У разі індивідуальної рецепції для введення норми міжнародного права у національну правову систему потрібен окремий внутрішньодержавний акт. Індивідуальна рецепція може відбуватися у формі інкорпорації, трансформації чи відсилання.

Інкорпорація – це включення в національну правову систему норм, котрі зовнішньо є цілком ідентичними з нормами акта міжнародного права. Здебільшого такий міжнародний-правовий акт зберігає форму та найменування, незважаючи на те, що виступає законом.

Трансформація – не лише відтворення, але і переробка норм міжнародного договору відповідно до загальних принципів національного права. Правовим результатом трансформації, на відміну від інкорпорації, є не лише доповнення чинного внутрішнього права, але і зміна норм у зв'язку з вимогами міжнародної угоди.

Виділяють такі *види трансформації*, як:

1) генеральна – це встановлення державою у своєму внутрішньому правопорядку спільної норми, котра надає міжнародно-правовим нормам силу внутрішньодержавної дії;

2) спеціальна – держава надає конкретним нормам міжнародного права сили внутрішньодержавної дії шляхом їх відтворення в законі текстуально або

у вигляді положень, адаптованих до національного права, чи шляхом законодавчого погодження на їх застосування іншими способами;

3) автоматична – якщо законодавство держави передбачає, що всі міжнародні договори, в яких вона бере участь, є частиною її внутрішнього права, то норми будь-якого міжнародного договору, як тільки він набуває для цієї держави чинності, автоматично трансформуються;

4) неавтоматична – якщо законодавство вимагає для прийняття договору сили закону, наприклад, прийняття спеціального парламентського акта;

5) загальна – усі види норм є частиною національного законодавства;

6) індивідуальна – у кожному випадку постає необхідність впроваджувати міжнародні норми у внутрішнє законодавство спеціальним нормативно-правовим актом, що характерно для України;

7) пряма та опосередкована;

8) офіційна – та, що відбувається у порядку, встановленому державою і є юридично оформленою;

9) неофіційна – визначена у порядку домовленості державних органів та не оформлена юридично.

Відсилання – вказівка у національному законодавстві на те, що певна поведінка державних органів, посадових осіб і громадян регулюється загальними положеннями або конкретними нормами міжнародних договорів.

Відсилання може бути *конкретним* (коли вказується конкретний міжнародний акт) і *загальним* (галузевим або інститутським). Норми міжнародних договорів України, імplementовані в національне законодавство шляхом відсилання, за винятком тих міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких дала Верховна Рада України, мають юридичну силу того нормативного-правового акта України, котрий містить таке посилання, наприклад, силу закону України, або постанови Кабінету Міністрів України, або іншого акта. Отже, відсилання завжди свідчить про визнання державою «галузевого примату» міжнародного права.

Виокремлюють *загальну, часткову та конкретну відсилку*. Загальна відсилка – це спосіб, за яким формується національна норма, що відсилає до всього міжнародного права, часткова – до частини міжнародного права (наприклад, до міжнародного договору), а конкретна відсилка відсилає до конкретної норми міжнародного договору.

Наразі дослідниками виокремлюється чотири **форми реалізації норм міжнародного права**:

1) **дотримання норм міжнародного права** – це форма реалізації, що полягає в утриманні суб'єкта права від здійснення дій, котрі заборонені правом.

Саме за цієї форми відбувається реалізація норм-заборон. Суб'єкти міжнародного права дотримуються норм міжнародного права. У такій формі реалізуються, наприклад, норми Договору про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші

небесні тіла, що укладений у 1967 р. У статті 4 цього договору вказується, що держави-учасниці договору зобов'язуються не виводити на орбіту навколо Землі будь-які об'єкти з ядерною зброєю або будь-якими іншими видами зброї масового знищення, не встановлювати таку зброю на небесних тілах і не розміщувати таку зброю в космічному просторі в будь-який інший спосіб;

2) **виконання норм міжнародного права** – це така форма їх реалізації, котра вимагає активної поведінки суб'єкта права щодо здійснення покладених на нього обов'язків.

У такій формі реалізуються, наприклад, норми Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що укладений у 1966 р. та ратифікований Україною у 1973 р. Так, у ст. 2 йдеться про те, що кожна держава, яка бере участь у цьому пакті, зобов'язується поважати і забезпечувати усім перебуваючим у межах її території та під її юрисдикцією особам права, визнані в цьому пакті, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини.

У ст. 16 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. вказано, що міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, в компетенцію яких входять питання, що регулюються міжнародними договорами України, забезпечують дотримання та виконання зобов'язань, що взяті за міжнародними договорами Україною, слідкують за здійсненням прав, що надані цими договорами Україні, та за виконанням іншими сторонами своїх зобов'язань відповідно до міжнародних договорів України;

3) **використання міжнародних норм** – це така форма їх реалізації, коли учасники правовідносин на власний розсуд реалізують права, що їм належать.

У цьому випадку мається на увазі здійснення наданих можливостей, що містяться в нормах міжнародного права. При цьому рішення щодо використання нормативних положень суб'єкти міжнародного права приймають самостійно;

4) **застосування норм міжнародного права** – це форма їх реалізації, що здійснюється державою в особі своїх органів у конкретних міжнародних відносинах.

Міжнародний правопорядок – це стан фактичної впорядкованості міжнародних відносин, котрий відображає реальне, практичне здійснення вимог міжнародної законності та міжнародного права.

Функції міжнародного правопорядку визначаються як форми його виявлення (проявлення). Функції міжнародного правопорядку, як правило, не ототожнюються з функціями міжнародного права. Водночас за своїм призначенням вони споріднюються в основних функціональних напрямках (соціальна функція (самозбереження і зміцнення власної системи), юридична функція, функція сприяння соціальному прогресу, функції програмування розвитку міжнародних відносин та міжнародного права, функції інформаційного порядку тощо).

Для міжнародного правопорядку характерні три головні функції: 1) збереження та вдосконалення правопорядку; 2) взаємодія із зовнішнім середовищем, іншими соціальними системами; 3) відокремлення якісної визначеності міжнародного правопорядку (шляхом упорядкування наявної структури, координації взаємодії компонентів правопорядку; досягнення внутрішньо узгодженої системи міжнародного правопорядку тощо).

У свою чергу, **реалізація міжнародного права** – це втілення норм міжнародного права у діяльності держав та інших суб'єктів, система дій із забезпечення виконання норм міжнародного права.

У більшості випадків держава сама вирішує, які форми, методи та способи застосовувати для виконання прийнятих на себе зобов'язань. На думку більшості вчених, це є виключним суверенним правом кожної окремої держави. Тільки деякі міжнародні договори та обов'язкові для держав рішення міжнародних міжурядових організацій передбачають конкретні способи здійснення зобов'язань, що містяться в їхньому тексті (ця практика є характерною, наприклад, для конвенції Міжнародної організації праці).

Комісія міжнародного права ООН **виокремила норми, що мають особливий статус у міжнародному праві:**

- імперативні норми;
- зобов'язання *ergo omne*;
- зобов'язання, що передбачені ст. ст. 1–4 Статуту ООН.

У ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. **імперативною нормою загального міжнародного права** визнається в цілому норма, відхилення від якої є неприпустимим і яку може бути змінено тільки наступною нормою загального міжнародного права, що має такий самий характер. Першим прямим визнанням існування імперативних норм міжнародного права Міжнародним судом ООН є рішення Міжнародного суду у справі щодо збройних дій на території Конго (Демократична Республіка Конго проти Руанди).

Від імперативних норм держави не можуть відступати за домовленістю одна з одною, якщо ж це відбувається, то інші держави можуть змусити винних у цьому анулювати міжнародний договір, що був укладений із порушеннями.

Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. встановлює такий порядок застосування послідовно укладених договорів:

1) якщо в договорі встановлюється, що він обумовлений попереднім договором або що він не повинен вважатися несумісним з таким договором, то переважну силу мають положення цього другого договору;

2) якщо всі учасники попереднього договору є також і учасниками наступного договору, але дія попереднього договору не зупинена відповідно до ст. 59 цієї конвенції, попередній договір застосовується лише тією мірою, в якій його положення сумісні з положеннями наступного договору;

3) якщо не всі учасники наступного договору є учасниками попереднього

договору:

а) у відносинах між державами – учасницями обох договорів попередній договір також застосовується тільки тією мірою, в якій його положення сумісні з положеннями наступного договору;

б) у відносинах між державою – учасницею обох договорів та державою – учасницею тільки одного договору договір, учасниками якого є обидві держави, регулює їхні взаємні права та зобов'язання.

Авторитетними юристами-міжнародниками встановлена позитивна тенденція до визнання пріоритету міжнародних норм у внутрішньому праві, адже без цього неможливо забезпечити належний рівень світового правопорядку. Це означає, що міжнародні зобов'язання, котрі прийняла конкретна держава, незалежно від того, як вони оформлені: у вигляді міжнародного договору, міжнародного звичаю чи є обов'язковими з огляду на рішення міжнародної міжурядової організації, – повинні мати перевагу над внутрішньодержавними актами.

Комісія міжнародного права ООН у проєкті декларації про права та обов'язки держав зафіксувала, що *держава не може посилатися на положення своєї конституції як виправдання невиконання своїх зобов'язань*. Такий підхід уже утвердився в міжнародній судовій практиці.

Концепція поділу положень міжнародних договорів на самовиконувані (*self-executing*) і несамовиконувані (*non self-executing*) викликала дискусію, зважаючи на практику застосування міжнародних договорів. Оцінку ступеня самовиконання повинні надавати особи, які видають внутрішньодержавні акти, що адаптують норми міжнародного договору до дії всередині країни. Якщо ж такий акт не прийнято, то суди та інші правозастосовні органи можуть при розгляді конкретних справ вирішувати, які договірні положення є самовиконуваними, а які ні.

Стаття 38 Статуту Міжнародного Суду ООН характеризує **міжнародний звичай** як *доказ загальної практики, визнаної за правову норму*. Тому за потреби доведення в національному судовому органі наявності звичаєво-правової норми міжнародного права це має відбуватися з урахуванням критеріїв, що існують у міжнародному праві. Відповідно, *в основі міжнародного звичаю завжди лежить стійка практика його застосування, що визнається як норма права*.

В Україні звичаєве міжнародне право вважають частиною національного права. Очевидно, що саме цю ідею було закладено в Декларації про державний суверенітет. Застосування норм міжнародного права у формі звичаю в нашій країні ускладнюється тим, що частиною правової системи України є тільки такі міжнародні звичаї, що містять у собі загальновизнані норми міжнародного права. При цьому ігноруються міжнародні звичаї, що містять регіональні норми та міжнародні звичаї, котрі виникають у практиці взаємовідносин двох держав.

Конституція України у ст. 18 оцінює місце загальновизнаних норм

міжнародного права: «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва за загально визнаними принципами та нормами міжнародного права». Вона справедливо піддається критиці юристами через те, що, зважаючи на цю норму, до правової системи включено не міжнародне право в цілому, а тільки ті принципи та норми міжнародного права, що визнані загально визнаними, та міжнародні договори. Насамперед є недостатньо зрозумілим зміст норми через відсутність переліку загально визнаних принципів і норм міжнародного права.

Як відомо, в міжнародному праві немає легального переліку загально визнаних норм. З огляду на особливість міжнародного права не існує обов'язкового нормативного акта, що містив би перелік загально визнаних норм та принципів міжнародного права, тим більше, що коло загально визнаних норм міжнародного права набагато ширше за його основні принципи. Не містить такого переліку і внутрішнє законодавство України. У державах, де визнають дію загально визнаних норм міжнародного права у внутрішньому правопорядку, існують різні підходи до застосування таких норм. Переважно це пов'язане із судовою практикою. Тому питання про особливості застосування в Україні загально визнаних норм міжнародного права має вирішуватись у процесі правозастосування.

Відповідно до ст. 9 Конституції України та постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 19.12.2014 «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» національні суди повинні застосовувати тільки ті міжнародні договори України, що були офіційно опубліковані. Серед форм офіційного опублікування є Збірка Законодавства України та Бюлетень міжнародних договорів.

Конституція України визначає перевагу її норм над нормами міжнародного права (що впливає зі ст. ст. 8–9 Конституції України: Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативні акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй. Укладення міжнародних договорів, які суперечать конституції, можливе лише після внесення до неї відповідних змін).

При встановленні конституцією правопорядку слід враховувати як мінімум міжнародні зобов'язання конкретної держави договірного характеру та зобов'язання *ergo omnes*. Не враховувати таких зобов'язань при всій повазі до норм Конституції України про її верховенство не можна, адже існують положення ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. (Україна є учасником із 1986 р.): учаснику заборонено посилається на своє внутрішнє законодавство як на підставу невиконання взятих на себе зобов'язань. Відповідно, при вирішенні питання міжнародного характеру за участю України абсолютно не будуть враховуватися норми Конституції України про її верховенство. Положення про верховенство норм Конституції

України над нормами міжнародних договорів має лише внутрішньодержавний ефект. Верховенство конституційних норм свідчить про те, що Україна самостійно вирішує, в який спосіб їй виконувати взяті на себе міжнародні зобов'язання, і самостійно визначає місце міжнародного права в національній системі та спосіб його реалізації в цій системі.

У національному правопорядку України за роки незалежності сформувалася власна, відмінна від попередньої, модель взаємодії внутрішнього й міжнародного права. Сучасна українська міжнародно-правова наука, незважаючи на певні розбіжності в поясненні позиції, досить єдина у визнанні в Україні часткового примату міжнародного права. Ця модель, окрім Конституції України, ґрунтується на Декларації про державний суверенітет України, спеціальному законодавстві України про міжнародні договори, імплементаційних нормах галузевого законодавства України, судовій практиці й певною мірою знаходиться під впливом національної наукової доктрини. Однак розвиток законодавства про взаємодію міжнародного і внутрішнього права в Україні триває, що є цілком зрозумілим, зважаючи на складність проблеми.

Складіть схеми

- **Форми реалізації норм міжнародного права: поняття та види.**
- **Дотримання як форма реалізації норм міжнародного права.**
- **Виконання як форма реалізації норм міжнародного права.**

Тематика рефератів

- **Застосування норм міжнародного права в Україні в умовах воєнного стану.**
- **Рецепція як спосіб імплементації міжнародно-правових зобов'язань у національне законодавство.**
- **Місце у внутрішньому правопорядку України загальновизнаних і звичаєвих норм міжнародного права та їх застосування українськими судами.**

Вирішіть тестові завдання

1. Здійснення, виконання державою міжнародно-правових норм – це:

- а) рецепція;
- б) трансформація;
- в) імплементація;
- г) інкорпорація;
- д) відсилання.

2. Правовим результатом якого процесу є не лише доповнення чинного внутрішнього права, а і зміна норм з огляду на вимоги міжнародної угоди:

- а) рецепції;

- б) трансформації;
- в) імплементації;
- г) інкорпорації;
- д) відсилання.

3. Вказівка у національному законодавстві на те, що певна поведінка державних органів, посадових осіб і громадян регулюється загальними положеннями або конкретними нормами міжнародних договорів, – це:

- а) рецепція;
- б) трансформація;
- в) імплементація;
- г) інкорпорація;
- д) відсилання.

4. Текстуальне повторення нормотворчим органом держави змісту міжнародно-правової норми у статті нормативно-правового акта – це:

- а) рецепція;
- б) трансформація;
- в) імплементація;
- г) інкорпорація;
- д) відсилання.

5. Включення в національну правову систему норм, котрі зовнішньо є цілком ідентичними з нормами акта міжнародного права, – це:

- а) рецепція;
- б) трансформація;
- в) імплементація;
- г) інкорпорація;
- д) відсилання.

6. Виділяють два основні види рецепції:

- а) загальну та особливу;
- б) загальну та спеціальну;
- в) загальну та індивідуальну;
- г) основну та додаткову;
- д) основну та спеціальну.

7. Загальна рецепція – це:

а) певний міжнародний-правовий акт, що зберігає форму та найменування, незважаючи на те, що виступає законом;

б) закріплення в конституціях держав положення, що міжнародні договори є частиною національного права;

в) процес, котрий може відбуватися у формі інкорпорації, трансформації

чи відсилання;

г) включення в національну правову систему норм, що зовнішньо є цілком ідентичними з нормами акта міжнародного права;

д) текстуальне повторення нормотворчим органом держави змісту міжнародно-правової норми в статті нормативно-правового акта.

8. *Про який вид трансформації йдеться: держава надає конкретним нормам міжнародного права сили внутрішньодержавної дії шляхом їх відтворення в законі текстуально або у вигляді положень, адаптованих до національного права, чи шляхом законодавчого погодження на їх застосування іншими способами:*

- а) генеральну;
- б) спеціальну;
- в) автоматичну;
- г) загальну;
- д) пряму.

9. *Про який вид трансформації йдеться: якщо законодавство держави передбачає, що всі міжнародні договори, в яких вона бере участь, є частиною її внутрішнього права, то норми будь-якого міжнародного договору, як тільки він набуває для цієї держави чинності, автоматично трансформуються:*

- а) генеральну;
- б) спеціальну;
- в) автоматичну;
- г) загальну;
- д) пряму.

10. *Про який вид трансформації йдеться: це встановлення державою у своєму внутрішньому правопорядку спільної норми, котра надає міжнародно-правовим нормам сили внутрішньодержавної дії:*

- а) генеральну;
- б) спеціальну;
- в) автоматичну;
- г) загальну;
- д) пряму.

11. *Про який вид трансформації йдеться: та, що відбувається у порядку, встановленому державою, і є юридично оформленою:*

- а) генеральну;
- б) офіційну;
- в) неофіційну;
- г) загальну;
- д) опосередковану.

12. Про який вид трансформації йдеться: у кожному випадку постає необхідність впроваджувати міжнародні норми у внутрішнє законодавство спеціальним нормативно-правовим актом:

- а) індивідуальну;
- б) офіційну;
- в) автоматичну;
- г) загальну;
- д) пряму.

13. Про який вид трансформації йдеться: усі види норм є частиною національного законодавства:

- а) індивідуальну;
- б) спеціальну;
- в) автоматичну;
- г) загальну;
- д) опосередковану.

14. Про який вид трансформації йдеться: законодавство вимагає для прийняття договору набуття ним сили закону, наприклад, шляхом прийняття спеціального парламентського акта:

- а) генеральну;
- б) спеціальну;
- в) автоматичну;
- г) загальну;
- д) неавтоматичну.

15. Про який вид трансформації йдеться: визначена у порядку домовленості державних органів та не оформлена юридично:

- а) генеральну;
- б) офіційну;
- в) неофіційну;
- г) загальну;
- д) опосередковану.

16. Конкретне відсилання – це:

- а) коли вказується конкретний міжнародний акт;
- б) спосіб, за яким формується національна норма, що відсилає до всього міжнародного права;
- в) спосіб, за яким формується національна норма, що відсилає до частини міжнародного права;
- г) спосіб, за яким формується національна норма, що відсилає до конкретної норми міжнародного права;
- д) коли вказується перелік міжнародних договорів.

17. Конкретна відсилка – це:

- а) коли вказується конкретний міжнародний акт;
- б) спосіб, за яким формується національна норма, що відсилає до всього міжнародного права;
- в) спосіб, за яким формується національна норма, що відсилає до частини міжнародного права;
- г) спосіб, за яким формується національна норма, що відсилає до конкретної норми міжнародного права;
- д) коли вказується перелік міжнародних договорів.

18. Загальна відсилка – це:

- а) коли вказується конкретний міжнародний акт;
- б) спосіб, за яким формується національна норма, що відсилає до всього міжнародного права;
- в) спосіб, за яким формується національна норма, що відсилає до частини міжнародного права;
- г) спосіб, за яким формується національна норма, що відсилає до конкретної норми міжнародного права;
- д) коли вказується перелік міжнародних договорів.

19. Часткова відсилка – це:

- а) коли вказується конкретний міжнародний акт;
- б) спосіб, за яким формується національна норма, що відсилає до всього міжнародного права;
- в) спосіб, за яким формується національна норма, що відсилає до частини міжнародного права;
- г) спосіб, за яким формується національна норма, що відсилає до конкретної норми міжнародного права;
- д) коли вказується перелік міжнародних договорів.

20. Про яку форму реалізації норм міжнародного права йдеться: така форма їх реалізації, котра вимагає активної поведінки суб'єкта права щодо здійснення покладених на нього обов'язків:

- а) дотримання;
- б) виконання;
- в) узгодження;
- г) використання;
- д) застосування.

21. Про яку форму реалізації норм міжнародного права йдеться: форма їх реалізації, що здійснюється державою в особі своїх органів у конкретних міжнародних відносинах:

- а) дотримання;
- б) виконання;
- в) узгодження;
- г) використання;
- д) застосування.

22. Про яку форму реалізації норм міжнародного права йдеться: така форма їх реалізації, коли учасники правовідносин на власний розсуд реалізують права, що їм належать:

- а) дотримання;
- б) виконання;
- в) узгодження;
- г) використання;
- д) застосування.

23. Про яку форму реалізації норм міжнародного права йдеться: форма реалізації, котра полягає в утриманні суб'єкта права від здійснення дій, що заборонені правом:

- а) дотримання;
- б) виконання;
- в) узгодження;
- г) використання;
- д) застосування.

24. Міжнародний правопорядок – це:

- а) втілення норм міжнародного права в діяльності держав та інших суб'єктів, система дій із забезпечення виконання норм міжнародного права;
- б) згода країни майбутнього перебування на призначення певної особи послом, посланником чи постійним повіреним у справах у цій країні;
- в) певний порядок міжнародних відносин, що встановлений і здійснюється на основі принципів і норм чинного міжнародного права та спрямований на забезпечення нормальних мирних відносин і співробітництва між усіма державами, незалежно від їхніх політичних, економічних, соціальних систем і рівня розвитку;
- г) пристосування чинних норм національного законодавства до нових міжнародних зобов'язань, взятих на себе державою;
- д) одностороннє припинення дії міжнародного договору, котре вважається правомірним лише на підставі норм міжнародного права.

25. Реалізація міжнародного права – це:

- а) втілення норм міжнародного права в діяльності держав та інших суб'єктів, система дій із забезпечення виконання норм міжнародного права;
- б) згода країни майбутнього перебування на призначення певної особи

послом, посланником чи постійним повіреним у справах у цій країні;

в) певний порядок міжнародних відносин, що встановлений і здійснюється на основі принципів і норм чинного міжнародного права та спрямований на забезпечення нормальних мирних відносин і співробітництва між усіма державами, незалежно від їхніх політичних, економічних, соціальних систем і рівня розвитку;

г) пристосування чинних норм національного законодавства до нових міжнародних зобов'язань, взятих на себе державою;

д) одностороннє припинення дії міжнародного договору, котре вважається правомірним лише на підставі норм міжнародного права.

26. Експерти якого органу займаються кодифікацією та прогресивним розвитком міжнародного права:

а) ООН;

б) Ради Європи;

в) Комісії Євросоюзу з питань міжнародного права;

г) Комісії Ради Безпеки ООН;

д) Комісії міжнародного права ООН.

27. Які норми не мають особливого статусу у міжнародному праві:

а) імперативні;

б) диспозитивні;

в) зобов'язання ergo omne;

г) зобов'язання, передбачені статтею 1 Статуту ООН;

д) зобов'язання, передбачені статтею 4 Статуту ООН.

28. Імперативна норма загального міжнародного права – це:

а) правовий статус держави, яка не бере участі у війні, зберігає мирні відносини з воюючими державами і не надає жодній із них військової допомоги;

б) офіційне повідомлення однією державою іншій за допомогою надсилання дипломатичної ноти або іншого документа про свою позицію з певного питання зовнішньої політики;

в) норма, відхилення від якої є неприпустимим і яка не може бути змінена жодною нормою загального міжнародного права;

г) норма, відхилення від якої є неприпустимим і яку може бути змінено тільки наступною нормою загального міжнародного права, що має такий самий характер;

д) норма, відхилення від якої є допустимим і яку може бути змінено тільки наступною нормою загального міжнародного права, що має такий самий характер.

29. Першим прямим визнанням існування імперативних норм

міжнародного права є рішення Міжнародного Суду ООН у справі щодо збройних дій на території:

- а) США;
- б) африканських держав;
- в) Конго;
- г) Фінляндії;
- д) Південної Кореї.

30. Який документ встановлює порядок застосування послідовно укладених договорів:

- а) Статут ООН;
- б) Статут Ради Європи;
- в) Загальна декларація прав людини;
- г) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права;
- д) Віденська конвенція про право міжнародних договорів.

31. Норма внутрішнього права особливо важливого значення – це:

- а) норма, порушення якої при укладенні міжнародного договору може призвести до суттєвого викривлення державної волі;
- б) норма, порушення якої при укладенні міжнародного договору може призвести до суттєвого викривлення волі світового співтовариства;
- в) норма, відхилення від якої є неприпустимим і яка не може бути змінена жодною нормою загального міжнародного права;
- г) норма, відхилення від якої є неприпустимим і яка може бути змінена тільки наступною нормою загального міжнародного права, що має такий самий характер;
- д) норма, відхилення від якої є допустимим і яка може бути змінена тільки наступною нормою загального міжнародного права, що має такий самий характер.

32. Концепція поділу положень міжнародних договорів класифікує їх на:

- а) загальні та спеціальні;
- б) самовиконувані та несамовиконувані;
- в) регулятивні та охоронні;
- г) правоутворюючі та правозабезпечуючі;
- д) внутрішньодержавні та світові.

33. Міжнародним звичаєм є:

- а) тимчасове або постійне припинення воєнних дій на умовах, узгоджених воюючими сторонами;
- б) спосіб вирішення питань, що виникають у відносинах між суб'єктами міжнародного права, під час безпосереднього контакту уповноважених осіб із відповідними зацікавленими суб'єктами;

- в) пільги, що надаються однією державою в торгівлі з іншою державою або групою держав;
- г) юридично узагальнена норма поведінки суб'єктів міжнародного права у зв'язку з певним видом правовідносин;
- д) доказ загальної практики, визнаної за правову норму.

34. Що НЕ може бути доказом існування звичаю:

- а) дотримання державою певного правила поведінки;
- б) наявність заперечень держав проти цього правила поведінки;
- в) відображення звичаєвої практики в рішеннях міжнародних судових органів, а також в авторитетній науковій доктрині;
- г) відсутність заперечень держав проти такого правила поведінки;
- д) закріплення таких норм у текстах міжнародних договорів або в авторитетних документах міжнародних організацій.

35. В Україні звичаєве міжнародне право вважають частиною:

- а) національного права;
- б) міжнародного публічного права;
- в) права ЄС;
- г) нормативно-правового акта;
- д) імплементаційної норми.

36. Відповідно до ст. 9 Конституції України національні суди повинні застосовувати тільки ті міжнародні договори України, що були офіційно:

- а) забезпечені;
- б) ратифіковані;
- в) опубліковані;
- г) оголошені на засіданні Верховної Ради України;
- д) підписані Президентом України.

37. В міжнародному праві загальновизнаним є те, що міжнародно-правова норма завжди зберігає свою природу як:

- а) забезпечувальне правило;
- б) імперативна норма;
- в) міжнародний постулат;
- г) міжнародна традиція;
- д) міжнародне зобов'язання.

38. Який нормативно-правовий акт може визначити правила застосування міжнародних договорів у внутрішньому правопорядку:

- а) указ Президента України;
- б) Конституція України;
- в) закон України;

- г) постанова пленуму Верховного Суду;
- д) постанова Кабінету Міністрів України.

39. Вставте пропущене словосполучення: «Укладання міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після...»:

- а) прийняття додаткової угоди;
- б) опублікування роз'яснення;
- в) вивчення наукової думки;
- г) внесення відповідних змін до Конституції України;
- д) брифінгу Президента України.

40. Закон України «Про міжнародні договори України» було прийнято:

- а) 29 червня 2004 р.;
- б) 29 червня 2014 р.;
- в) 29 липня 2006 р.;
- г) 29 липня 2016 р.;
- д) 29 серпня 2004 р.

Словникова робота:

відсилання, внутрішній правопорядок, звичаєві норми, звичай, імплементация, імплементация норм міжнародного права, імплементацийний механізм, міжнародні договори, міжнародно-правові зобов'язання, міжнародне право, міжнародний правопорядок, національне законодавство, правопорядок, практика застосування норм, рецепція, трансформація, форми реалізації норм, суд, судоустрій.

Нормативні акти:

❖ Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_118.

❖ Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.

❖ Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла від 27.01.1967. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text.

❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).

❖ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

❖ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. URL :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3477-15>.

❖ Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.12.2014 № 13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text>.

❖ Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1906-15>

❖ Про проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серпня 1991 р. № 1427-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.

❖ Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL : https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.

Спеціалізована література:

1. Баймуратов М. О. Актуальні проблеми національної імплементації Україною норм міжнародного права. *Юридична Україна*. 2003. № 1. С. 33–36.

2. Бойко І. С. Трибуналізація міжнародного правопорядку як ознака міжнародного правосуддя. *Правова позиція*. 2021. №1 (30). С. 83–87.

3. Буткевич О. В. Історія міжнародного права : підруч. Київ : Ліра-Ка, 2018. 408 с.

4. Вайцеховська О. Р. Міжнародний правовий порядок: поняття та сутнісні ознаки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 4. С. 181–186.

5. Вайцеховська О. Р. Особливості та сучасні тенденції розвитку міжнародного правопорядку. *Право і суспільство*. 2018. № 6. С. 235–240.

6. Войціховський А. В. Міжнародне право : підруч. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.

7. Головченко О. В. Захист прав людини в контексті правозастосування : автореф. дис. ... д-ра філос. в галузі права. Київ, 2013. 18 с.

8. Гомонай В. В. Трансформація як форма узгодження міжнародного та внутрішньодержавного права. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. Вип. 16. С. 20–22.

9. Денисов В. Н. Статус міжнародних договорів в Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 1. С. 29–36.

10. Донченко О. І. Особливості правозастосування як форми реалізації норм права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. № 11. С. 40–42.

11. Забара І. Міжнародний правопорядок: до питання характеристики правового явища (теоретичні аспекти). *Вісник Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка*. 2016. № 1 (44–45). С. 82–85.

12. Задорожна С. М. Теорія та практика функціонування загальних

принципів сучасного міжнародного права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2019. 474 с.

13. Задорожній О. В. Від теорії міжнародного права до практики захисту прав людини : монографія. Київ : Фенікс, 2018. 718 с.

14. Міжнародне право. Основи теорії : підруч. / за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2002. 608 с.

15. Міжнародне публічне право : підруч. : у 2 т. / за ред. В. В. Мицика. Харків : Право, 2019. Т. 2 : Основні галузі. 624 с.

16. Міма І. В., Іванюк Н. В. Порівняльно-правовий аналіз взаємозв'язку національного та міжнародного права в умовах інтеграційних процесів. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Вип. 4. С. 181–185.

17. Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації : кол. монографія / за заг. ред. Н. В. Мішиної. Львів-Торунь : Ліга-Прес, 2020. 392 с.

18. Правозастосування : мультимедійний навч. посібник Національної академії внутрішніх справ. *Національна академія внутрішніх справ*. URL : <https://arm.naiu.kiev.ua/books/enforcement/info/lec8.html>.

19. Стрельцова Є. Д. М'яке міжнародне право як інструмент міжнародно-правової уніфікації. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. Decembrie 2018. С. 223–226.

20. Стрельцова Є. Д. Теорія і практика уніфікації міжнародного права в умовах глобалізації (міжнародний та національно-правовий аспекти) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2020. 523 с.

21. Стрельцова Є. Д. Уніфікація міжнародного права та її вплив на національне законодавство : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 522 с.

22. Терлецький Д. С. Трансформація, інкорпорація та імплементація норм міжнародного права: теоретичний аналіз. *Молодий вчений*. 2017. № 7 (47). С. 395–400.

23. Українська дипломатична енциклопедія : у 5 т. Харків : Фоліо, 2013. Т. 4 : О–С. 469 с.

24. Шамрай В. В. До питання доктрини співвідношення міжнародного договору та конституційного права в умовах європейської інтеграції. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 2. С. 22–32.

ТЕМА 8. ПРОБЛЕМИ АРГУМЕНТАЦІЇ У ПРАВОТЛУМАЧНОМУ ТА ПРАВОЗАСТОСОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Проблематика юридичної аргументації має глибоке історичне коріння, що сягає періоду античності. Особливе значення для становлення політичного та юридичного дискурсів і започаткування вчення про них мало зародження демократії, що виникла у Стародавній Греції. Уміння переконувати людей, наводити обґрунтовані аргументи проти своїх опонентів, впливати не лише на розум, а й на почуття та емоції слухачів набуло важливого значення. Публічні політичні дискусії, побудовані на змаганні сторін судочинства, стимулювали потяг до інтелектуальної діяльності, аналізу й систематизації нагромаджених у процесі цих диспутів і судових дебатів ідей та вироблення відповідних правил і навичок таких дискурсів.

Більшість мешканців Стародавньої Греції не володіла прийомами та методами ведення полеміки, тому досить швидко виникла потреба в навчанні риторики й аргументації. Першими, хто взяв на себе цю місію, були давньогрецькі софісти – професійні вчителі філософії і красномовства другої половини V ст. – першої половини IV ст. до н. е. Проте їхнє навчання зводилося здебільшого до підготовки текстів промов і вивчення їх напам'ять учнями або ж до застосування різних квазілогічних хитрощів, що створювали видимість обґрунтування чи спростування будь-чого. Очевидно, що для успіху в диспутах і судових дебатах, котрі часто вимагали спритності розуму та миттєвої реакції на аргументи опонента, цього було явно недостатньо. Як результат, постала суспільна потреба в теорії й технології аргументації.

Попри те, що інтелектуальні вправи ґрунтувалися переважно на політико-правових аспектах тогочасної соціальної дійсності, формування теорії юридичного дискурсу не було відокремлене від становлення **загальної теорії аргументації** – міждисциплінарної сфери знань про засоби, способи та методи переконання і впливу на людей; методології обґрунтованого переконання. Від самого початку загальна теорія аргументації розвивалася двома напрямками: теоретичним, що сприяв поглибленню предмета та взаємодії з іншими античними науками (етикою, політикою, діалектикою), та нормативним, що намагався стабілізувати й уніфікувати застосування риторики в людській діяльності, виробивши досконалу техніку аргументації.

Виникнення загальної теорії аргументації пов'язане з античними філософськими школами, фундамент яких заклали такі видатні мислителі, як Сократ, Платон і особливо Арістотель. Започатковані останнім вчення про *силлогістику*, *риторику*, *діалектику* і *топіку* є визначальними для розуміння змісту аргументації на етапі її зародження. Однак відмінною рисою концепцій силлогізму (аналітичного, діалектичного, еристичного та риторичного) Арістотеля була їхня відносна віддаленість від практичної

юридичної діяльності. Цей недолік у римську епоху античності усунули Цицерон і Квінтіліан, які започаткували й розробили реалістичну теорію судової аргументації.

Закладені в період античності основи загальної теорії аргументації були розвинуті в наступні історичні епохи – середньовіччя та нового часу – такими визначними філософами та вченими, як П. Абеляр, Т. Аквінський, Е. Фронс, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Г. Лейбніц, Вольтер, Ч. Беккарія, І. Бентам, А. Шопенгауер та ін. При цьому істотний вплив на теорію аргументації здійснювали напрями і течії, що базувалися здебільшого або виключно на традиційній логічній структурі мислення, в основу якої було покладено силлогістичні методи. Намагання доповнити загальну теорію аргументації засобами та методами непозитивістського спрямування, зокрема неформальної логіки, антропології, досить часто призводили до суперечностей, що негативно позначалося на її авторитеті серед юристів. Не сприяла цьому й надмірна абстрактність філософських суджень, їхня відірваність від юридичної практики.

Попри зростання кількості публікацій і проведення різних наукових заходів (семінарів, конференцій тощо), присвячених теорії аргументації, впливу на практичну юридичну діяльність вони майже не мали. Більшість юристів про здобутки філософської аргументації або не знала зовсім, або не використовувала їх. Скептичне ставлення юристів поширювалося також на логіку (навіть під назвою «юридична») та її значення для правової теорії й юридичної практики. Властива загальній теорії аргументації орієнтація на традиційні засоби силлогістики та інші позитивістські інструменти перетворювали її на «механічну юриспруденцію». І це при тому, що загальна теорія аргументації у зв'язку із суттєвим урізноманітненням і посиленням динамічності правового життя та ускладненням юридичної практики набувала все більшої актуальності для юриспруденції.

Основоположники та послідовники теорії юридичного позитивізму, що сформувалася у другій половині ХІХ ст., надали дедуктивній моделі юридичної аргументації концептуально завершеного характеру. Відповідно до позитивістського підходу право розглядається як внутрішньо узгоджена, замкнена система, тобто законодавцем у створюваних ним нормах передбачено все, тому з них дедуктивним шляхом за допомогою, власне, логічних операцій можна вивести відповідь на будь-яке запитання. Роль суду за таких умов зводиться до «вуст закону», тобто фактично до пасивного (механічного) застосування останнього – виведення рішення з норм позитивного права. Тим часом соціальна, в тому числі судова, практика давала все більше підтвержень тому, що будь-який соціальний дискурс, тим більше юридичний, хоч і належить до класу логічних міркувань, проте не зводиться до класичної силлогістичної моделі. Аргументація, побудована виключно на правилах формальної логіки, накладає на право відбиток догматизму, несумісний зі складним характером реальної дійсності та гнучкістю життя, з динамічністю самого права. Тому зведення права до замкненої логічної

системи, а правозастосування – до формально-логічних операцій усе частіше наражалось на критику з боку юристів.

Вагома заслуга у звільненні юриспруденції від надмірного впливу на неї формальної логіки й силогістики належить соціологічному підходу до розуміння права та його варіаціям – від школи «живого (вільного) права» Є. Ерліха до американської та скандинавської версій правового реалізму. Останні здійснили значний внесок у формування теорії юридичної аргументації, переосмисливши її шлях від механічного копіювання справ на підставі формального аналізу норм і прецедентів до мистецтва аналізу фактів і формування думки й аргументів. Заперечуючи проти «механічної юриспруденції», що мала вияв у використанні методів формальної логіки та дедуктивному виведенні конкретних рішень із абстрактних категорій, реалісти наголошували на тому, що юристи, судді при формуванні аргументації мають зосереджувати свою увагу на аналізі фактів конкретної справи, що формують живу частину правової дійсності.

Значному поживленню інтересу до теорії аргументації, передусім юридичної, після Другої світової війни сприяв масовий рух проти позитивізму, котрий, за висловом визначного німецького філософа права Г. Радбруха (який, до речі, також тривалий час підтримував позитивістські ідеї), позбавляв сил і здатності протистояти зловживанням нацистського законодавства, за допомогою якого часто освячувалися нацистські злочини проти людства і людяності. Пошук нових концептуальних підходів до теорії аргументації стимулювало також часткове розчарування герменевтикою, значення здобутків якої, як і будь-якої відносно нової філософської течії, тривалий час перебільшувалося в гуманітарних науках, у тому числі правознавстві.

Під впливом цих чинників почала формуватися теорія власне юридичного дискурсу, відносно автономного від загальної філософської аргументації. Особливої активності цей процес набув у другій половині ХХ ст. Саме в цей час закладалися основи концепції юридичної аргументації як самостійного напрямку загальнотеоретичного правознавства. До створення цієї концепції доклали зусиль учені різних країн: Х. Перельман (Польща, Бельгія), С. Тулмін (Велика Британія), Ж. Дабен, М. Калиновські (Франція), Р. Алексі, Ю. Габермас, А. Кауфманн, Г. Струк (Німеччина), Ф. Еємерен, Р. Гроотендорст (Нідерланди), Р. Дворкін, Ф. Шауер (США) та ін.

Важливою віхою на шляху формування теорії юридичної аргументації стала концепція «нової риторики» Х. Перельмана, обґрунтована у праці «Нова риторика. Трактат з аргументації» (1958 р.), підготовленій у співавторстві з Л. Ольбрехтс-Тітекою (їй належав ілюстративний матеріал). Спираючись на традиції античної риторики Арістотеля, Цицерона та Квінтіліана, Х. Перельман запропонував доповнити теорію демонстративного доведення, що ґрунтувалася на формальній логіці, «новою риторикою», метою якої є переконання за допомогою дискурсу, побудованого не лише на аналітичних доказах, базованих на логіко-раціональному мисленні, а й на використанні

прийомів ораторського мистецтва, здатних переконати аудиторію, психологічно схилити її на свій бік. «Нова риторика» розуміється як теорія аргументації для гуманітарних наук, політичної, юридичної та іншої суспільної діяльності, відмінна від теорії математичного доведення, що на той час була досить поширеною в різних науках. Свій подальший розвиток концепція «нової риторики» Х. Перельмана отримала в індивідуальній праці «Юридична логіка. Нова риторика», виданій у 1979 р. У ній учений переконливо доводить, що юридична логіка і риторика мають ґрунтуватися не на дедукції, побудованій виключно за формально-сілогістичною моделлю, оскільки право далеко не завжди піддається логічним рішенням, отриманим дедуктивним шляхом, а на сукупності суджень, що їх надають аргументи, котрі гарантують цінність висновку. На думку Х. Перельмана, у праві нерідко трапляються випадки, коли логічно вразливий аргумент може виявитися «риторично ефективним». Ці висновки мають суттєве значення для розуміння особливостей судової аргументації, в якій *аргументи ad hominem*, тобто орієнтовані на людей, у судових дебатах використовуються досить широко. Хоча із суто логічної точки зору такі аргументи, здавалося б, мають бути відкинуті, проте вони нерідко беруться судом до уваги, а інколи навіть мають вирішальний вплив на судові рішення (наприклад, у суді присяжних).

У 1959 р. вийшла книга «Застосування аргументів» С. Тулміна, який вважав, що абсолютизм теоретичних або аналітичних аргументів має обмежене практичне значення. Прихильники такого абсолютизму переконують, що моральні проблеми можуть бути вирішені шляхом їх порівняння зі стандартним набором моральних принципів незалежно від контексту. На відміну від цього С. Тулмін стверджує, що в багатьох випадках ці так звані «стандартні принципи» не стосуються реальних ситуацій, з якими зустрічаються люди в житті.

Таким чином, у другій половині ХХ ст. виник новий підхід до дослідження міркування як аргументації, що виражена природною мовою, котрий позначається терміном «аргументативний поворот». Цей термін характеризується пошуком таких методів аналізу й оцінки міркувань, що враховують не лише форму міркування, а відповідно, не є формальними. Концепції «працюючої логіки» та «нової риторики» розглядаються як підстави аргументативного повороту, а їхні автори – С. Тулмін, Х. Перельман і Л. Ольбрехтс-Тітека – як фундатори. При цьому аргументація є цариною міждисциплінарних досліджень, їхньою спільною територією. Самостійної науки, предметом якої було б вивчення специфіки такої форми діяльності, як аргументація, на сьогодні не існує.

Вагомим внеском у становлення та розвиток теорії юридичної аргументації, зокрема розуміння її моделей, складових, критеріїв тощо, є праця одного з провідних теоретиків права сучасної Німеччини Р. Алексі «Теорія юридичної аргументації. Теорія раціонального дискурсу як теорія юридичного

обґрунтування» (1991 р.). Особливо цікавим є його міркування стосовно необхідності цілісного підходу до юридичної аргументації та конструювання відповідної її моделі, в основу якої покладена ідея системної єдності або когерентності. Унікальними для поглибленого розуміння особливостей судової аргументації «у складних справах» (hard cases), що пов'язані із застосуванням закону, де містяться зрозумілі обставини справи, але залишаються складними питання правозастосування, є праці американського теоретика права Р. Дворкіна.

На сьогодні проблематика юридичної аргументації не лише жваво обговорюється в середовищі юристів-науковців і практиків, але і вводить у навчальні програми юридичних шкіл європейських та американських університетів у вигляді самостійних курсів спеціальної професійної підготовки кандидатів на посаду судді, прокурора. На жаль, в Україні проблематика юридичної аргументації лише розпочинає привертати до себе належну увагу з боку представників загальнотеоретичної та галузевої юриспруденції.

Таким чином, юридична аргументація виникла на певному історичному етапі розвитку загальної теорії аргументації (наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.). Вона постійно еволюціонує, змістово збагачується і розвивається в ході юридичної діяльності (практичної, наукової та освітньої). Природа юридичної аргументації інтегрована, оскільки вона формується під впливом різних наукових концепцій і шкіл. В її основі лежать знання з логіки, філософії, риторики, психології, лінгвістики, правознавства тощо. Юридична аргументація, з одного боку, є елементом правової системи, а з іншого – відносно самостійним явищем. Юридична аргументація сприяє пошуку способів найбільш ефективного вирішення спірних ситуацій у юридичній діяльності, одночасно виконуючи функцію збереження та поширення правового досвіду і традицій. Юридична аргументація використовується у правотворчості, правозастосуванні, тлумаченні норм права, а також у юридичній науці й освіті.

Уміння відстоювати думку, законно й обґрунтовано доводити істинність своєї позиції є одним із основних механізмів захисту прав та інтересів. Для цього можуть використовуватися різні прийоми та способи. Важливим способом переконання, на який спирається зацікавлений суб'єкт під час захисту своїх прав та інтересів, є аргументація. Аргументація, як складний соціальний специфічний феномен, широко використовується в різноманітних сферах суспільних відносин і у правовій сфері також.

Юридична аргументація є відображенням особливостей здійснення практичної юридичної діяльності в певній правовій системі. Оскільки в ній відображаються характерні риси правового регулювання, звичаї та традиції, особливості ділової етики. Практична діяльність у правовій сфері пов'язана з багатьма чинниками, найбільш значущими серед яких є: манівний тип праворозуміння, основні джерела права, правова культура, реальна роль суду

в упорядкуванні суспільних відносин.

Юридична аргументація – це процес і результат обґрунтування істинності (правильності) фактів та/або переконання у прийнятності сукупності аргументів стосовно юридично значущого питання, що виникає під час юридичної діяльності.

До **ознак юридичної аргументації** варто відносити такі:

– **законність** – відповідність аргументованої позиції положенням чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Конституції України, інших нормативно-правових актів України;

– **процедурність** – послідовність здійснення дій компетентного суб'єкта, що орієнтована на отримання юридично значущого результату;

– **обґрунтованість доведення** – усебічна, зрозуміла та заснована на підтверджених фактах аргументація положень, що підлягають доведенню;

– **компетентність суб'єкта** – наявність юридичної освіти та досвіду здійснювання юридичної діяльності у сфері права;

– **істинність положень** – відповідність положень, що аргументуються, законодавству, законам логіки, етичним правилам, правовій культурі, окремим корпоративним нормам;

– **вирішення юридичної справи** – ухвалення остаточного, юридично значущого рішення вповноваженим суб'єктом в результаті розгляду юридичної справи;

– **юридична справа** – обставини, що виникли на підставі закріплених у правових актах положень, механізм розгляду яких регламентовано правовими актами, а результат розгляду яких має юридичне значення;

– має **дуалістичний характер**, тобто об'єднує процес і результат обґрунтування та/або переконання;

– **здійснюється під час юридичної діяльності**, тобто на професійній основі юристами у формі практичної (правотворчої, правореалізаційної, правозастосовної та правоохоронної), наукової та освітньої діяльності.

Зупинимось на дослідженні **складових елементів юридичної аргументації**:

– **теза (твердження, гіпотеза, концепція)** – це положення, котре необхідно обґрунтувати. Тезою можуть виступати положення науки. Наприклад, у судово-слідчій діяльності доводять судження про окремі обставини злочинної події: про особу злочинця, про співучасників, про мотиви і мету злочину, про місцезнаходження викрадених речей тощо. Як узагальнююча теза виступає низка взаємопов'язаних суджень, в яких викладаються всі суттєві обставини, що характеризують із різних сторін подію злочину;

– **аргументи (доводи)** – це вихідні теоретичні чи фактичні положення, за допомогою яких обґрунтовується теза. Вони виконують роль підстави або логічного фундаменту аргументації і відповідають на запитання, чим

обґрунтовується теза. Обґрунтування може бути здійснене за допомогою вже відомих положень (аргументів) завдяки побудові певних міркувань (доказів). У цьому разі людина також певним чином звертається до дійсності, але вже не безпосередньо, а опосередковано.

Аргументами можуть бути різні за своїм змістом судження: теоретичні або емпіричні узагальнення, твердження про факти; аксіоми, визначення тощо. Існують такі види аргументів: моральні, юридичні, соціальні, аргументи про сподівання. Під юридичними аргументами розуміються об'єктивовані в джерелах права норми, нормативно-правові приписи, принципи права, правові дефініції, аксіоми, а також найбільш визнані наукові положення (правова доктрина, теорії, концепції) і усталені правила, створені юридичною практикою;

– *форма (демонстрація, схема)* – спосіб, що застосовується для обґрунтування тези; це логічний зв'язок між аргументами і тезою. У загальному вигляді являє собою одну з форм умовної залежності.

В. Гельдер у посібнику з візуалізації юридичної аргументації пояснює необхідність застосування демонстрації, наголошує на її позитивних властивостях. Він зазначає, що демонстрація юридичної аргументації – це інструкція, що базується на карті аргументів, є більш ефективною, ніж традиційні методи, для поліпшення критичного мислення; забезпечує ясність інформації, отримання добре «організованих» аргументів; дає можливість обмінюватися міркуваннями з іншими людьми; повністю показує структуру аргументу, що дозволяє зробити рішення ефективнішими, прозорішими; допомагає отримати ясність і зрозуміти перспективність аргументу, адже відповідно до когнітивної психології людина є найкращим візуальним/просторовим мислителем; надає змогу викладати думки та ділитися ними з іншими людьми задля підтримки послідовності, точності та правдоподібності.

У логіці, зокрема юридичній, та в працях, спеціально присвячених теорії юридичної аргументації, можна зустріти різні підходи до її типології. Чи не найпоширенішим із-поміж них є виділення двох основних моделей (типів) юридичної аргументації – силогістичної (монологічної) і дискурсивної (діалогічної).

В юридичній літературі існують і інші типології юридичної аргументації: її поділ на теоретичну і практичну, топіко-риторичну і процедурну, матеріальну і процесуальну тощо. Переважно виділяють чотири *моделі юридичної аргументації*, що досить умовно можна назвати дедуктивною, індуктивною, герменевтичною та цілісною (когерентною).

Дедуктивна модель є однією з найстаріших. Відповідно до цієї моделі право трактується як внутрішньо узгоджена, замкнута система, тобто у створюваних законодавцем нормах передбачено все, а тому дедуктивним способом за допомогою чисто логічних операцій із них можна вивести відповідь на будь-яке запитання. Роль суду за названого підходу зводиться

тільки до «вуст закону», тобто фактично до пасивного його застосування – виведення рішення з норм позитивного права. Аргументація, побудована виключно на правилах формальної логіки, накладає на право відбиток догматизму, що несумісний зі складністю реальної дійсності і гнучкістю життя, з динамізмом самого права.

Дедуктивна модель не враховує колізій між нормами, можливості формулювання правозастосовних рішень усупереч дослівному тексту норм (*contra legem*), зокрема у випадках їхньої застарілості, невідповідності правовим цінностям тощо. Зважаючи на суттєві недоліки, дедуктивна модель уже давно не розглядається як визначальна, а тим більше єдина модель правозастосування, хоч її гіпертрофованій вплив на юридичну аргументацію все ще до кінця не подоланий, особливо у вітчизняній юриспруденції.

Індуктивна модель юридичної аргументації виникла як реакція на недосконалість дедуктивної моделі та ґрунтується на протилежних їй засобах і прийомах юридичного дискурсу. Її формування й остаточне утвердження тісно пов'язані зі становленням і розвитком соціологічної юриспруденції та її варіантів – від школи вільного, «живого права» Є. Ерліха та Р. Паунда до американської і скандинавської шкіл правового реалізму. Є. Ерліх своїм пошуком «живого права» в реальному суспільному житті сприяв звільненню юриспруденції від надмірного впливу на неї формальної логіки і силогістики. Центр розвитку права переноситься із формально встановлених державою норм у суспільство, соціальні відносини, що продукують право.

Ідеї Є. Ерліха були розвинуті його послідовниками – Ф. Жені та ін. Вони доводили, що судді, ухвалюючи рішення, не обмежуються чисто логічною операцією «виведення» з більшого засновку – норми закону чи іншого нормативного акта, а мають враховувати моральні, політичні, економічні передумови та цінності, що перебувають за межами позитивного права. Особливо актуальними для сьогодення є висновки про те, що закон не є винятковою підставою для ухвалення рішення. Обираючи правове рішення, суддя повинен зважати на безліч чинників, а також на те, що право під впливом цих чинників постійно змінюється і саме судді, як правило, доводиться розв'язувати колізії між мінливими потребами життя і застиглими формами закону. У зв'язку з цим необхідна адаптація тексту закону до потреб часу шляхом його тлумачення.

Важлива роль в утвердженні подібних поглядів у західній юриспруденції належить реалістичній школі права. Представники правового реалізму остаточно підірвали довіру до силогістичної моделі правового мислення, уможливіючи принципово інший підхід до обґрунтування правових норм і судових рішень. У його основу покладено комплекс реальних дій офіційних осіб – застосування правових норм із урахуванням політичних, економічних, моральних, персональних та інших чинників судового процесу. Відповідно до поглядів реалістів право при вирішенні конкретних справ більше схоже на мистецтво, ніж на науку, яка виходить із загальноновизнаних передумов.

Висновки правового реалізму мали значний вплив на становлення і розвиток теорії юридичної аргументації.

Школа правового реалізму постала на ґрунті сім'ї загального права (англосаксонської правової сім'ї), правники якої, на відміну від правників сім'ї континентального права (романо-германської правової сім'ї), яким традиційно був притаманний здебільшого дедуктивний стиль мислення, завжди в побудові своєї аргументації віддавали перевагу індуктивній логіці, тобто відштовхувалися не стільки від правової норми, скільки від фактів реального життя (звідси назва школи).

Під впливом інтенсивних правоінтеграційних процесів, що вже порівняно давно охопили Європу, відбувається також конвергенція у засобах і способах юридичної аргументації. Сьогодні обидві правові сім'ї орієнтовані на дедуктивно-індуктивні способи обґрунтування. Серед правників цих правових сімей існує згода у тому, що надмірна орієнтація суду на реальність, котра відривається від нагромаджених людством ідеалів і цінностей, концентрованим виразом яких є загальні принципи права, та від правових норм (як би по-різному їх не розуміли), не тільки не наближає до пошуку й утвердження права, а, навпаки, спроможна породити беззаконня і свавілля, освячене до того ж рішеннями органу, що за своїм призначенням має уособлювати справедливість.

Герменевтична модель юридичної аргументації, як випливає з її назви, своїм становленням і розвитком зобов'язана герменевтиці. Ключовим поняттям цієї моделі є поняття так званого герменевтичного кола, під яким розуміється можливість осягнення цілого через осягнення частин і навпаки, що, власне, й утворює коло.

На практиці нерідко виникають ситуації, коли зміст тієї чи іншої норми неможливо встановити способом лексико-семантичного пояснення змісту слів, за допомогою яких норма сформульована. Буква закону не завжди відповідає духу права. Він же може бути виявлений лише на основі системного тлумачення, тобто розгляду будь-якої окремої норми в контексті з іншими нормами та нормативними документами.

Застосування герменевтичного кола в юриспруденції не вичерпується з'ясуванням взаємозв'язків між окремими словами юридичного тексту та нормами. Закон не є цілком достатнім для вироблення правильного рішення у справі. Воно є результатом врахування комплексу чинників, обсяг і зміст якого, у свою чергу, значною мірою визначається уявленням правозастосовувача про життя, його професійним досвідом тощо.

Попри те, що герменевтична модель акцентує увагу на надзвичайно важливих аспектах юридичної аргументації, вона також має недоліки, що свого часу призвело до певного розчарування юристів у герменевтиці. Вона не дає відповідей на низку запитань, що виникають у процесі тлумачення юридичних текстів, і тим більше не пропонує чітких механізмів їх вирішення. Просування цим шляхом можливе за умови цілісного підходу до проблеми

юридичної аргументації. В основі цієї моделі лежить ідея системної єдності або когерентності. Остання є суттєвим елементом раціональності та є незамінною для теорії раціонального юридичного дискурсу. Самостійною моделлю вона стає лише тоді, коли єдність (когерентність) стає доміантною ідеєю.

Цілісна модель юридичної аргументації є дуже важливою, але також не бездоганною. Її абсолютизація може призвести до того, що всі передумови правильності інтерпретації міститимуться або будуть прихованими в правовій системі і їх потрібно буде лише виявити.

Юридична аргументація не може ґрунтуватися як на механічному застосуванні норми закону чи іншого нормативного акта до конкретної ситуації, так і на необмеженій дискреції під час ухвалення правозастосовних рішень. У юридичній аргументації мають поєднуватися здобутки всіх її моделей – дедукції, індукції, герменевтики і діалектики. Лише таке поєднання здатне забезпечити точність, необхідну об'єктивність, реалістичність і динамізм юридичної аргументації.

Види юридичної аргументації можна класифікувати за різними критеріями:

1. За онтичною природою безпосереднього об'єкта:
 - юридична аргументація діяння (дії, бездіяльності);
 - юридична аргументація правового акта (нормативно-правового акта, правозастосовного акта, акта тлумачення норм права);
2. За формами (сферами) юридичної діяльності:
 - практична, або практично-прикладна (судова, адвокатська, прокурорська, слідча тощо);
 - наукова (науково-теоретична);
 - освітня (навчальна, навчально-освітня);
3. За стадіями правового регулювання суспільних відносин:
 - правотворча;
 - правореалізаційна;
 - правоінтерпретаційна;
 - правозастосовна;
4. За формою прояву (вираження):
 - аналітична (внутрішньосуб'єктивна);
 - діалектична (зовнішньосуб'єктивна);
5. За способом зовнішньої об'єктивації:
 - усна;
 - письмова;
 - діяльнісна (завдяки мові жестів, поведінковим зразкам);
6. За темпоральним показником стосовно її предмета:
 - попередня;
 - проміжна;
 - остаточна;

7. За видом використовуваної логіки та відповідних аргументів:

- класична (логіка пропозиціональна, предикатів тощо);
- некласична (модальна, релевантна, діалектична (діалогічна), логіка оцінок, норм, запитань, нечітких понять, рішень тощо);

8. За змістом використаних аргументів:

- легістська (юридична);
- антропологічна (людиноцентрична, людиновимірна);
- соціологічна (економічна, моральна, політична, ідеологічна, зокрема релігійна, екологічна тощо);

9. За рівнем ефективності (впливовості, переконливості):

- достатньо ефективна;
- частково ефективна;
- неефективна;

10. За галузевою приналежністю:

- юридична аргументація в конституційному праві;
- юридична аргументація в адміністративному праві;
- юридична аргументація в цивільному праві;
- юридична аргументація у кримінальному праві;
- юридична аргументація в податковому праві;

11. За змістом засобів і прийомів (стилю) юридичного дискурсу (міркування):

- дедуктивна;
- індуктивна;
- герменевтична;
- цілісна (когерентна).

Доказ у класичному його розумінні – це міркування, що обґрунтовує істинність певного судження за допомогою інших суджень, істинність яких встановлена раніше.

Його головною метою як виду аргументації є не тільки обґрунтування певного знання, а й сприйняття цього знання іншою стороною. Таке тлумачення доведення має, як мінімум, дві відмінності: а) установку на успішну комунікацію, на прийняття результату доведення іншою стороною і б) визнання того факту, що обґрунтовуватися може не тільки судження, а й інші види знання, наприклад, оцінювання, норма тощо. Безперечно, доведення (доказ) – це вид аргументації, побудований із позиції «про», тобто контроверсійності, спрямованої на захист істинності певного твердження.

Структура доказу складається з трьох взаємопов'язаних елементів:

1) положення, котре необхідно довести (його називають тезою).

Теза повинна: а) не бути чимось очевидним; б) не містити в собі логічної суперечності; в) бути виразною, коректно сформульованою; г) залишатися такою самою протягом процесу доведення (доказу), тобто не підмінятися іншою; д) бути головним стрижнем (основою, метою) доведення;

2) положення, на підставі якого доводиться теза; це аргументи (або ж

доводи, підстави).

Аргумент – це положення, судження, яке використовують для доведення (обґрунтування) тези та істинність якого вже раніше перевірено і підтверджено практикою. Оскільки аргументи – істинні твердження, що визначають істинність тези, їх іноді називають підставами доведення.

Для доведення якоїсь тези можна скористатися довільною, проте заздалегідь визначеною для себе кількістю аргументів. Знання з логіки допомагають вибрати ті положення, котрі за формою можуть слугувати аргументами. Основою доведення можуть бути: а) судження про факти; б) аксіоми; в) визначення; г) норми, положення законодавства; ґ) встановлені наукою закони і принципи; д) раніше доведені положення. Ці форми аргументів різною мірою застосовуються в різних ділянках науки і практики, зокрема, судження про норми – в юриспруденції та психології;

3) демонстрації, тобто способу, за допомогою якого можна дійти висновку про істинність або хибність положення, що доводиться. Про демонстрацію свідчить вживання певних слів і словосполучень (наприклад, «отже», «внаслідок цього» тощо). Демонстрація – це сукупність правил, що забезпечують коректність доведення. Демонстрація як процес виведення тези із аргументів завжди має форму умовиводу, тому вона не може бути виражена судженням.

У науці розрізняють певні види доведення, що має значення для практичного застосування. За методом, яким здійснюється цей процес, виокремлюють:

– *дедуктивне доведення*. Це таке міркування (умовивід), у якому висновок про певний елемент множини роблять на підставі знання спільних якостей усієї множини. Інакше кажучи, у міркуванні за дедукцією висновок роблять від загального до одиничного. Загальне положення є більшим засновком міркування, а одиничний випадок – меншим. Особливу увагу необхідно звертати на істинність більшого засновку. Він може не відповідати дійсності, застаріти або не входити до кола тих явищ, до яких належить якийсь конкретний випадок. Тоді висновок може виявитися неправильним або навіть безглуздим. Дедукція позитивно вирізняється з-поміж інших методів пізнання тим, що за істинності вихідного знання дає істинне вивідне знання, висновок;

– *індуктивне доведення*. Під індукцією звичайно розуміють міркування від одиничного до загального, коли на підставі знання про окремі предмети класу роблять висновок про клас узагалі. Однак можна говорити про індукцію і в широкому розумінні – як про метод пізнання, сукупність пізнавальних операцій, у результаті яких відбувається рух думки від менш загальних положень до положень загальніших. Повна індукція далеко не завжди можлива. Щоб підвищити достовірність міркування і висновку за індукцією, необхідно прагнути розглянути якомога більшу кількість фактів стосовно аналізованого явища;

– *доведення за аналогією*. Аналогія – найменш прискіпливий спосіб

отримання висновків. Її можна проводити в разі, якщо порівнювані явища схожі у найістотніших ознаках, а відмінності між ними незначні. Інакше можна отримати вочевидь абсурдний висновок.

Як правило, застосовується «змішаний» метод доведення, в якому ці розглянуті види взаємно доповнюють і поглиблюють один одного.

Доведення на основі способу визначення істинності тези поділяється на:

– *пряме*, в якому істинність тези безпосередньо впливає з аргументів.

Якщо відомо, що аргументи істинні, і з них випливає теза, то вона теж істинна. Доведення за цих обставин є ланцюжком (послідовністю) висловлень, пов'язаних відношенням логічного наслідку. Останнім висловленням у такому ланцюжку є теза, котру доводять. Пряме доведення застосовується тоді, коли обґрунтування здійснюють, підводячи одиничну, часткову подію чи явище під загальне положення – емпіричне узагальнення, закон, правову норму. Наведений вище приклад є прикладом прямого доведення. У побудові прямого доведення виділяють два взаємопов'язані між собою етапи: перший – відшукання істинних висловлень, які б були достатніми аргументами для тези; другий – встановлення логічного зв'язку між знайденими аргументами і тезою, тобто щоб теза логічно випливала з аргументів. Проте, з тих чи інших причин, пряме доведення не завжди можливе, у таких випадках вдаються до непрямих доведень;

– *непряме* – це доведення, в якому істинність тези встановлюється за допомогою використання суперечних до тези висловлень. Непрямі доведення поділяються на: доведення від супротивного, або апагогічне доведення, і розділове доведення.

Аргументи класифікують на види за різними критеріями.

1) за методологічним підґрунтям:

– аргументи, що ґрунтуються на правовій топіці (так звані спеціальні форми правових аргументів: з аналогії, від супротивного, а *fortiori*) й герменевтиці (лінгвістичні, системні, телеологічні та ін.);

– аргументи, що ґрунтуються на етиці у контексті юридичної аргументації (аргументи від застосування загальних принципів практичної раціональності, як-от аргументи з послідовності та когерентності, та аргументи з наслідків для подібних майбутніх справ);

– аргументи, що ґрунтуються на теорії аргументації, що бере за основний критерій виокремлення специфіку відношення між засновками та висновком (як-от: причиново-наслідкове відношення, відношення порівнювання та симптоматичне відношення), котрі доповнені критичними запитаннями, що слугують критеріями оцінювання для застосування аргументів;

2) за засобами формування засновків аргументу: правові та позаправові;

3) за формою висновування: дедукційні, індукційні, абдукційні;

4) за доказовою силою: недоказові (гіпотетичні) та доказові (такі, що виконують доказову функцію);

5) за об'єктом аргументування: ті, що обґрунтовують твердження про

юридично значущі факти, та ті, що обґрунтовують твердження про право;

б) за роллю в аргументувальній структурі: основні й додаткові;

7) за джерелом походження: ті, що походять від уповноважених на юридичне аргументування суб'єктів, та ті, що створюються у процесі інших різновидів юридично значущої діяльності (правничо-наукової та правореалізаційної).

Головною метою правотворчості є створення, об'єктивація, зміна, припинення чинності джерел права, упорядкування нормативно-правових приписів, що об'єктивовані в них у цілісну систему. Поряд із цією метою формується і низка інших цілей, що притаманні як стадіям правотворчої діяльності, так і окремим діям на кожній із них, а саме: перевірка достовірності інформації; впровадження основних правових цінностей, нових моделей поведінки, врегулювання суспільних відносин; спростування цінностей, що не відповідають соціальним факторам (об'єктивним закономірностям функціонування та розвитку суспільних відносин), чинним джерелам права; переконання суспільства, учасників правотворення в доцільності запропонованих моделей правової поведінки. Досягнення цих та інших цілей не вбачається можливим без належного аргументування.

Важлива роль у цьому відводиться теорії аргументації, низка положень якої є дискусійною і дотепер. На жаль, в українській юридичній літературі питання *аргументації у правотворчості* належно не досліджені. Хоча це найбільш широка правова сфера, що потребує застосування саме правової аргументації, а отже, використання не лише юридичних, а й інших аргументів, котрі можуть надалі набувати правового характеру.

Процеси юридичного аргументування насамперед відбуваються на етапі підготовки проекту джерела права, а вже на етапі їх прийняття та оприлюднення більшою мірою застосовується юридичне аргументування. Хоча частково юридичне аргументування є необхідним і під час проведення правової експертизи та деяких інших правотворчих дій. З метою вироблення чітких правил аргументації у правотворчості слід враховувати конкретний її етап, оскільки кожен із них має власну специфіку, межі та засоби аргументування. Потрібно зважати і на змістові та формальні вимоги, що ставляться до правотворчих актів, зокрема джерел права.

Аргументування як змістових, так і формальних параметрів, а також завдання аргументації у правотворчості мають бути відображені в концепції джерел права чи іншому супровідному документі. Основними змістовими вимогами має бути відповідність змісту нормативно-правових приписів соціальним факторам, логічним та мовним законам, чинній системі джерел права. Так, аргументуючи доцільність прийняття джерел права, необхідно охарактеризувати соціальну проблему, котру слід розв'язати, обґрунтувати потребу в правовому регулюванні. У зв'язку з цим слід виокремити та проаналізувати соціальні фактори, що зумовлюють виникнення проблемної ситуації.

Соціальні фактори як явища суспільного життя, що впливають на формування потреб у правовому регулюванні, в юридичній літературі часто поділяють на правоутворюючі (ті, що зумовлюють виникнення проблемної ситуації, котра потребує правового регулювання) та правозабезпечувальні (ті, що забезпечують чіткість процедур правотворчої діяльності). До правоутворюючих відносять: економічні, політико-правові, демографічні, соціокультурні, національні, міжнаціональні тощо, а до правозабезпечувальних – організаційні, інформаційні, наукові, програмні тощо.

Саме правоутворюючі фактори безпосередньо зумовлюють формування інститутів та галузей права, інших системних утворень. А отже, визначаючи предмет правового регулювання, слід обґрунтувати питання про межі правового регулювання, моделі майбутньої поведінки (механізми реалізації прав та обов'язків та їх забезпеченість), застосування правових засобів, що здатні розв'язати проблемну ситуацію.

Важливими є також аргументи щодо узгодженості нових нормативно-правових приписів із чинною системою джерел права. Завданнями аргументування у правотворчості є і обґрунтування відповідності змісту нормативно-правових приписів законам логіки, правилам формування суджень, а також мовним законам. Наприклад, відповідність нормативно-правового припису логічній структурі та ідеальному словесному образу норми права; створення правила поведінки відповідно до правотворчої конструкції (суб'єкт, об'єкт, юридичний зміст для цивільних правовідносин та ін.) тощо.

Важливу роль в аргументуванні змісту відіграють вимоги щодо застосування юридичної термінології (наприклад, її однозначність) та стилістики (використання простих мовних конструкцій, стислість, зрозумілість для адресатів) та ін. Завданнями аргументування є обґрунтованість юридичних наслідків, прогнозування змін щодо змісту джерел права. Аргументація змістових параметрів здійснюється в межах юридичної аргументації.

Не менш важливою є аргументація формальних параметрів джерел права: прийняття їх спеціально уповноваженим суб'єктом, правильність вибору юридичної форми, належна структурна організація, визначення місця в системі джерел права. Обґрунтування формальних параметрів джерел права здійснюється в межах юридичної аргументації за допомогою засобів, що передбачені чинною системою джерел права або іншими правовими документами. Так, повноваження суб'єктів правотворчості закріплюються в джерелах права, насамперед у законах: Верховна Рада України приймає закони (ст. 85 Конституції України); Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження (ст. 117 Конституції України); колективний договір укладається між власником або уповноваженим ним органом (особою), з однієї сторони, і первинною профспілковою організацією, з другої сторони (ст. 12 Кодексу законів про працю України). Дотримання

таких формальних вимог, як: прийняття джерел права правотворчим суб'єктом у межах повноважень, визначених законом; за процедурою, передбаченою законом; у формі, визначеній законом, – є юридичними аргументами обґрунтування законності джерел права.

Важливою вимогою є і аргументування правильності структурно-реквізитних параметрів джерел права, котрі бажано було б зафіксувати у чинних джерелах права чи регламентарних актах. При цьому важливим критерієм є вибір оптимального співвідношення змісту і форми, адже зміст впливає не лише на структурно-реквізитну організацію, а й на вибір юридичної форми джерела права. Вагомим критерієм вибору юридичної форми є і предмет правового регулювання. Так, наприклад, ст. 92 Конституції України окреслює перелік питань, що визначаються та встановлюються виключно законами.

Також на вибір форми впливає типова подібність аргументації та аргументів. Так, у континентальному праві типовим аргументом (джерелом права) є закон, а у загальному – судовий прецедент. Але існують і уподібнені аргументи – загальноправові цінності, правові ідеали (права та свободи людини, верховенство права). Аргументація взаємодії нових нормативно-правових приписів із чинними дозволяє чітко визначити їхнє місце у системі, зафіксувати як ієрархічні, так і координаційні зв'язки у системі джерел права.

Завданням аргументації у правотворчості є також фінансово-економічне обґрунтування. Важливим є і встановлення основних суб'єктів аргументування у правотворчості (проектантів, суб'єктів правотворчої ініціативи, депутатів, експертів та інших учасників правотворчої діяльності), чітких правил та критеріїв аргументування в процесі правотворчої діяльності.

Частково ці правила зафіксовані у Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» (ст. 32, ст. 91, ст. 93, ст. 94, ст. 97 та ін.), але вони не охоплюють усіх необхідних питань щодо аргументування у законотворчості. Деякі правила аргументування зафіксовані у процесуальних кодексах України в контексті інститутів доказів і доказування, проте, на жаль, критерії та правила аргументування щодо інших правотворчих актів в Україні практично відсутні.

Кожен етап **правозастосування**, а отже, і аргументації, має свої цілі. Метою аргументації *на стадії встановлення фактичних обставин справи* є обґрунтування чи спростування юридичного значення фактів, пов'язаних із настанням правових наслідків. Завданнями відповідно до поставленої мети є: підтвердження надійності та достатності юридично значущих фактів; оцінка їх із погляду вірогідності та об'єктивності; перевірка доказів. Фактичний дизайн формується на цьому етапі (елементи моделі логічного судження, необхідного для формулювання індивідуального правового припису).

Порядку доказування у процесуальних кодексах України відведено окремі глави: «Докази та доказування» (Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Господарський

процесуальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України).

Основні процедурні вимоги для вирішення проблем на цій стадії включають належність, допустимість, надійність та вірогідність доказів. Таким чином, доказами, що входять до предмета доказування, є відповідні обставини, що підтверджують заявлені вимоги або мають значення для розгляду справи та підлягають перевірці при винесенні судом рішення; допустимі засоби доказування, визначені законом; докази вважаються надійними, якщо вони отримані без впливу з метою формування неправильного уявлення про обставини справи, котрі мають важливе значення, тощо.

Суд або інші суб'єкти доказування дають оцінку доказам у справі, що ґрунтується на їх безпосередньому, всебічному, повному та об'єктивному дослідженні. Наведене положення слід уточнити щодо доцільності використання аргументів та їх значення для вирішення конкретної юридичної справи. Адже преюдиційним є не все рішення, а лише окреме положення, що містить юридичні аргументи або може бути юридичним аргументом.

Правова оцінка надається судом за конкретним фактом, коли розгляд решти справи судом не є обов'язковим, та обставинами, встановленими рішенням третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу підлягають доведенню на загальних умовах при розгляді справи судом відповідно до ч. 8 ст. 82 Цивільного процесуального кодексу України.

Другий етап правозастосування (*вибір і конкретизація нормативної інструкції, що підлягає застосуванню*) та формування правової основи справи має на меті оцінити відповідність обставин справи змісту нормативного припису, що підлягає застосуванню. Інакше кажучи, встановити відповідність фактичної підстави юридичній, здійснити правову кваліфікацію, констатувати правові наслідки.

Основними завданнями цього етапу правозастосування та аргументації також є: вибір нормативного припису та з'ясування його змісту; оцінка відповідності фактичних обставин змісту нормативного припису; формулювання логічного судження, що передає відповідність фактичної та правової основ справи; створення моделі індивідуального правового розпорядження.

У процесуальному законодавстві ці положення представлені в розділах про розгляд справи у провадженні.

Судове рішення вважається обґрунтованим, якщо воно за повно і всебічно з'ясованими обставинами у справі підтверджується дослідженими доказами в судовому засіданні з оцінкою всіх доводів учасників справи.

Ці положення охоплюють дії суб'єктів правоохоронної діяльності та їхні наслідки в контексті першої та другої стадій, які на практиці важко розділити, оскільки початкове порівняння фактичної та правової підстав відбувається на першому етапі, а правова кваліфікація завершується на другому етапі. Проте

деякі питання аргументації, особливо на другому етапі, не висвітлюються в процесуальних законах, зокрема, розробка проекту індивідуального нормативного припису, що розпочинається на другому етапі та остаточно завершується та об'єктивується на третьому етапі.

Процесуальне законодавство визначає такі види судових рішень (правозастосовних актів), як: ухвала, постанова, рішення, вирок.

Третій етап має на меті сформулювати індивідуальний нормативний припис та об'єктивувати його в правозастосовчому акті. Законодавство України, як правило, закріплює формальні вимоги до правозастосовних актів: їхні види, правову форму, структурно-суттєві параметри. Але вимог щодо змісту до них, як і формальних – до окремого нормативного припису, немає, а саме: щодо правил формулювання та його аргументації, структурних вимог; повної фіксації логічного судження в резолютивній частині правозастосовного акта, а не лише висновку тощо.

Кардинальна реформа в демократичному суспільстві, у всіх сферах правотворчої і правозастосовчої діяльності, в наукових дослідженнях і у викладанні правових дисциплін припускає для свого вдосконалення глибокого вивчення мови права і бездоганного володіння нею юристами. Точність і ясність юридичних визначень, їх адекватне мовне втілення, правильне і одноманітне вживання юридичної термінології багато в чому визначають ефективність законодавства, сприяють повноцінному захисту прав окремих громадян, юридичних осіб, суспільства і держави.

Мова права, як і будь-яка інша професійна мова, містить у своїй структурі низку відносно самостійних видів: мову законодавства і підзаконних правових актів, мову правозастосовної практики, мову юридичної науки і юридичної освіти, мову юридичної журналістики тощо. Специфіка галузей права визначає додаткові особливості кожної з цих підмов, котрі, у свою чергу, також поділяються на декілька видів – мови цивільного, кримінального, міжнародного тощо права, мови відповідних видів судочинства та ін.

Природно, що права без мови немає і бути не може, дослідження їхньої взаємодії проводилися переважно у зв'язку з розробками техніки і методики складання і тлумачення правових текстів.

У руслі семіотичного підходу мовою права є розроблена на основі національної (природної) мови система знакових засобів, що слугує для фіксації, збереження і передачі юридично значущих результатів інтелектуальної діяльності.

Семіотична специфіка мови права виявляється не стільки в площині семантики (будь-яка сфера людської діяльності може бути специфікована залежно від своєї предметної галузі), і не в синтактиці (вона загальна для всіх сфер мислення), скільки в прагматиці, тобто правилах розуміння, які, на відміну від будь-якої іншої сфери практики і пізнання, володіють інституціоналізованою загальнозначущістю застосовуваних у мові права знаків.

Найбільш важливі поняття, що перебувають в юридичному обігу, визначаються законом («договір» у цивільному праві, «злочин» у кримінальному праві, «конвенція» в міжнародному праві тощо). Нормативною інституціоналізацією прагматичного застосування слів (юридичних термінів) забезпечуються однозначність, ясність і точність мови права. На відміну від повсякденної мови, де в кращому випадку існують тільки прагматичні норми літературного застосування (до речі, досить розмиті й дискусійні), і навіть від мови фізико-математичних наук, в яких прагматика може залежати від вживання, прийнятого тільки в межах окремих наукових шкіл, мова права спирається здебільшого на еталонні, встановлені законодавцем правила застосування окремих термінів.

Таким чином, мова права – не жанр літературної мови, а одна з професійних мов, що виникли на основі літературної національної мови (разом із мовами медицини, техніки, мистецтва тощо).

При всіх особливостях і специфіці предметної сфери мова права як єдине ціле повинна задовольняти низку загальних вимог: бути точною і зрозумілою, простою і з надійними синтаксичними конструкціями, що виключають двозначність; емоційно нейтральною; системною.

У загальному вигляді під *даними аргументації* розуміють інформацію, що слугує для обґрунтування твердження, припущення, гіпотези або іншого висновку.

Інформація – це будь-який вид відомостей про предмети, факти, поняття предметної галузі, невідомих до їхнього одержання, що є об'єктом зберігання, передачі й обробки.

Дані в кожній сфері аргументації суттєво визначаються тими критеріями (або стандартами), котрі в ній прийняті й котрі виявляються найбільш доцільними. Водночас існують загальні принципи, дотримання вимог яких може підсилити аргументацію якщо не в усіх, то в більшій частині спорів, дискусій та обговорень. У галузі права подібна інформація, тобто дані, виступає як докази.

Юридична діяльність – це завжди діяльність доказова. Будь-які висновки з досліджуваної події повинні бути підтверджені посиланням на якісь об'єктивні дані, інакше висновок, навіть якщо він об'єктивно істинний, повинен бути визнаний нікчемним, тобто таким, що не має юридичного значення. Тільки доведені висновки є переконливими й породжують відповідні правовідносини.

У загальному випадку, коли адресат впливу згоден із тезою аргументації, ніяких даних для її підтвердження не потрібно. Якщо ж виникають сумніви або теза спростовується, тоді для її обґрунтування доводиться наводити певні факти, свідчення, приклади тощо. Вони мають різний характер: починаючи від безпосереднього посилання на повсякденні спостереження та конкретні приклади й закінчуючи складними абстрактними теоретичними моделями. Зазвичай всі види даних розподіляють на три групи: приклади й ілюстрації або

конкретні випадки, статистичні дані та свідчення.

Досить переконливу силу в аргументації мають *приклади й ілюстрації*. Їх також називають конкретними випадками. Вони містять відомості про факти й події. Зазвичай їх надають для підтвердження та роз'яснення загальних положень (або принципів), висунутих у процесі аргументації. Ці приклади й ілюстрації у формі описових суджень, котрі стосовно реальності оперують словами «істинно», «дійсно» та ін. (але найчастіше ніяк не позначаються), повинні бути зрозумілими аудиторії, до якої з ними звертаються, а також слугувати безпосереднім підтвердженням узагальнення. Оскільки описові судження підлягають верифікації на істинність, то вони можуть бути спростовані у випадку, якщо вони не відповідають дійсності.

Досить вагомим аргументом у праві є *наукові дані*. Можна навести багато прикладів із судової практики щодо використання даних природничих (наприклад, медицини, психології, фізики) й гуманітарних наук (наприклад, педагогіки, психології, соціології). До цієї групи слід також віднести дані експертизи (наприклад, балістичної, автотехнічної тощо), засновані на наукових досягненнях у певних галузях, та витяги з наукових праць відомих юристів. При підборі, аналізі й оцінці конкретних випадків ураховують не тільки чисто логічні й фактичні вимоги, але й обставини психологічного та ціннісного характеру. Адресат впливу може із представленими на його обговорення прикладами й ілюстраціями не погодитися, якщо вони не відповідають або явно суперечать його ціннісним установам, є малопереконливими як зі змістовного, так і з психологічного поглядів.

Оціночні судження встановлюють абсолютну або відносну, тобто порівняльну цінність будь-якого об'єкта, дають йому оцінку, що може бути оскаржена в межах тієї або іншої шкали цінностей. Оціночні судження можуть бути негативно-оціночними й позитивно-оціночними. Якщо оцінка або погляд породжені станом внутрішнього світу людини, її переконаннями, установами, то згадані оціночні судження не можуть визнаватися такими, що відповідають або не відповідають об'єктивній дійсності, та мають бути спростовані. Отже, абсолютні оцінки з огляду на свою природу не піддаються перевірці на достовірність, оскільки, будучи вираженням суб'єктивної думки й поглядів сторони, не можуть бути перевірені на предмет їхньої відповідності дійсності, а значить, не є предметом судового розгляду.

До висловлювань оціночного характеру належать різноманітні норми, стандарти, зразки, ідеали тощо. Зокрема, норми (закони держави, команди, накази, директиви, технічні або цільові, моральні та ін.) є окремим випадком оцінок. Найскладнішим у юридичній аргументації є те, що між чисто описовими й чисто оціночними судженнями перебувають так звані оціночні судження з фактичним посиланням. На відміну від чисто описових суджень, обґрунтованість оцінки з фактичною основою може бути перевірена в судовому порядку. Подібні висловлювання можуть бути спростовані в суді у випадку, якщо вони не відповідають дійсності. Головна складність полягає в

тому, що варто відрізнити оціночні судження, що перебувають поза категорією істини, від відомостей, що містять у собі твердження про факти й оцінки з фактичною основою, відповідність дійсності яких можна перевірити.

Іноді для ілюстрації висунутих узагальнень і принципів використовується не конкретний випадок, а *гіпотетичний приклад*. До них вдаються в тих випадках, коли неможливо здійснити реальний експеримент і необхідно звернутися до уявного експерименту (наприклад, у природознавчих науках). Будь-який гіпотетичний приклад може стати переконливим при аргументації тільки тоді, коли він зберігає зв'язок із реальними процесами.

Досить вагомим аргументом у юридичній аргументації є *використання статистичних результатів та оцінок*, у яких підсумовуються систематичні спостереження масових, повторюваних подій, фактів та явищ. Перевага цих методів полягає в тому, що вони дають узагальнення всієї наявної щодо проблеми інформації в компактній і доступній для огляду формі. Тому ступінь підтвердження аргументації, заснованої на таких даних, є незрівнянно вищим і точнішим порівняно з інформацією про окремі конкретні випадки, коли розглядається надійність підтвердження саме узагальнення, а не окремого твердження. Є приклади юридичної аргументації, де статистичні дані були єдиною основою для прийняття судового рішення.

Доказові факти – це ті обставини, що були встановлені судом у процесуальному порядку, і можуть використовуватися як докази про наявність фактів. Носіями їх, або інакше – джерелами доказів (засобами доказування), є люди, які спостерігали факти, що цікавлять суд, і тому мають відомості про них, та речі, що зберегли на собі сліди певного впливу або самі є слідами подій, що цікавлять суд.

Суд *оцінює докази* за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Усі докази є рівними між собою. Жоден доказ не має для суду наперед встановленого значення. Однак це не означає, що усі докази мають однакове значення. Оцінка доказів якраз і полягає в тому, щоб визначитися, яким із них надати переваги.

Оцінюючи докази, суд обмежений також і формальними правилами, а саме він зобов'язаний оцінити належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності.

Результати оцінки доказів, тобто мотиви прийняття одних доказів і відхилення інших, суд відображає в рішенні. В ухвалі суду результати оцінки доказів не зазначаються. Юридична аргументація залежить від того, яке твердження покликані підтримати аргументи, що наводяться: 1) чистий опис, 2) чисту оцінку або 3) змішане описово-оціночне твердження.

Варто розмежовувати: дескриптивні (описові), оціночні судження й оціночні судження з фактичним посиланням.

Складіть схеми

- Ознаки юридичної аргументації.
- Складові елементи юридичної аргументації.
- Моделі юридичної аргументації.
- Види юридичної аргументації за стадіями правового регулювання суспільних відносин.
- Структура доказу.

Тематика рефератів

- Мова права як підґрунтя юридичної аргументації.
- Сучасні наукові підходи до тлумачення терміна «юридична аргументація».
- Розвиток теорії юридичної аргументації в епоху Відродження.
- Основні відмінності між дедуктивною та індуктивною моделями юридичної аргументації.
- Доказ та спростування в юридичній аргументації.
- Особливості юридичної аргументації конституційних судів при обґрунтуванні рішень.
- Теорія усного аргументу в діяльності Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду.
- Аргументація як основний засіб доведення певних тез та діяльності захисника у кримінальному процесі.
- Аргументи сторін під час стадії судових дебатів прокурора та сторони захисту.

Виконайте практичні завдання

Практичне завдання 1.

Здобувачам вищої освіти пропонується здійснити аналіз нормативно-правового акта, публічного виступу Президента України, інших політичних діячів, програм різних політичних партій, дебатів тощо (на власний розсуд здобувач обирає, що саме йому цікавіше проаналізувати), після визначити, які аргументи та види аргументації було використано для аргументування позицій та надати їм характеристику.

Практичне завдання 2.

Здобувачам вищої освіти пропонується здійснити аналіз ч. 1 ст. 115 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: «вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді, є підставою для звільнення судді з посади».

Ким мають бути встановлені факти, що свідчать про вчинення істотного

дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді?

Який вид аргументації дозволяє обґрунтувати компетентному суб'єкту свою позицію щодо неправомірної поведінки судді?

Практичне завдання 3

Здобувачам вищої освіти пропонується поділитися на 2 команди. Команда № 1 має сформулювати аргументи для підтвердження правильності тези «дозволено все, що не заборонено законом», а команда № 2 має озвучити аргументи для того, щоб обґрунтувати помилковість запропонованої тези.

Практичне завдання 4

Здобувачам вищої освіти пропонується проаналізувати рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини сьомої статті 43, першого речення частини першої статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» № 7-рп/2016 від 20 грудня 2016 р.

Необхідно встановити правильність або помилковість обраних способів тлумачення права та аргументувати власну позицію щодо цього.

Практичне завдання 5

Здобувачам вищої освіти пропонується проаналізувати рішення Дніпровської міської ради VII скликання № 98/59 від 22 липня 2020 р. (URL : https://e-petition.bissoft.org/uploads/yeas_and_nays/attachment/file/63021/98_59.PDF) «Про затвердження Положення про Департамент по роботі з активами Дніпровської міської ради».

Необхідно визначити його відповідність вимогам аргументування та правомірності щодо правозастосовних актів.

Практичне завдання 6

Заповніть таблицю «Ознаки юридичної аргументації». До кожного визначення підберіть правильне поняття і позначте його порядковий номер.

1.	Істинність положень		усебічна, зрозуміла та заснована на підтверджених фактах аргументація положень, які підлягають доведенню.
2.	Процедурність		наявність юридичної освіти та досвіду здійснювання юридичної діяльності у сфері права.

3.	Вирішення юридичної справи		на професійній основі юристами у формі практичної (правотворчої, правореалізаційної, правозастосовної та правоохоронної), наукової та освітньої діяльності.
4.	Дуалістичний характер		обставини, що виникли на підставі закріплених у правових актах положень, механізм розгляду яких регламентовано правовими актами, а результат їх розгляду має юридичне значення.
5.	Здійснюється під час юридичної діяльності		об'єднує процес і результат обґрунтування та/або переконання.
6.	Юридична справа		відповідність аргументованої позиції положенням чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Конституції України, інших нормативно-правових актів України.
7.	Обґрунтованість доведення		відповідність положень, що аргументуються, законодавству, законам логіки, етичним правилам, правовій культурі, окремим корпоративним нормам.
8.	Компетентність суб'єкта		послідовність здійснення дій компетентного суб'єкта, що орієнтована на отримання юридично значущого результату.
9.	Законність		ухвалення остаточного, юридично значущого рішення вповноваженим суб'єктом щодо результату розгляду юридичної справи.

Практичне завдання 7

Заповніть таблицю «Юридична аргументація та її види»:

1.	Складові елементи юридичної аргументації	1) тези
		2) аргументи
		3) форма
2.	Види юридичної аргументації за змістом використаних аргументів	1)
		2)
		3)
3.	Види юридичної аргументації за формою прояву	1)
		2)
4.	Моделі юридичної аргументації	1)
		2)
		3)
		4)

Вирішіть тестові завдання

1. *Юридична аргументація – це:*

а) галузь психологічних знань та досліджень, що охоплює кримінальну, пенітенціарну, судову психологію;

б) сукупність методів, засобів і прийомів, що використовуються відповідно до прийнятих правил при виробленні та систематизації нормативно-правових актів для забезпечення їхньої досконалості;

в) юридично значущі діяння суб'єктів права, спрямовані на досягнення юридичних наслідків – упорядкування суспільних відносин;

г) процес і результат обґрунтування істинності (правильності) фактів та/або переконання у прийнятності сукупності аргументів стосовно юридично значущого питання, що виникає під час юридичної діяльності;

д) різновид соціальної відповідальності, що закріплений у законодавстві, і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника пізнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать.

2. Про яку ознаку юридичної аргументації йдеться: послідовність здійснення дій компетентного суб'єкта, що орієнтована на отримання юридично значущого результату:

- а) законність;
- б) процедурність;
- в) обґрунтованість доведення;
- г) компетентність суб'єкта;
- д) істинність положень.

3. Про яку ознаку юридичної аргументації йдеться: наявність юридичної освіти та досвіду здійснювання юридичної діяльності у сфері права:

- а) законність;
- б) процедурність;
- в) обґрунтованість доведення;
- г) компетентність суб'єкта;
- д) істинність положень.

4. Про яку ознаку юридичної аргументації йдеться: відповідність аргументованої позиції положенням чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Конституції України, інших нормативно-правових актів України:

- а) законність;
- б) процедурність;
- в) обґрунтованість доведення;
- г) компетентність суб'єкта;
- д) істинність положень.

5. Про яку ознаку юридичної аргументації йдеться: всебічна, зрозуміла та заснована на підтверджених фактах аргументація положень, що підлягають доведенню:

- а) законність;
- б) процедурність;
- в) обґрунтованість доведення;
- г) компетентність суб'єкта;
- д) істинність положень.

6. Про яку ознаку юридичної аргументації йдеться: відповідність положень, що аргументуються, законодавству, законам логіки, етичним правилам, правовій культурі, окремим корпоративним нормам:

- а) законність;
- б) процедурність;
- в) обґрунтованість доведення;
- г) компетентність суб'єкта;
- д) істинність положень.

7. *Про яку ознаку юридичної аргументації йдеться: обставини, що виникли на підставі закріплених у правових актах положень, механізм розгляду яких регламентовано правовими актами, а результат розгляду яких має юридичне значення:*

- а) вирішення юридичної справи;
- б) юридична справа;
- в) обґрунтованість доведення;
- г) здійснюється під час юридичної діяльності;
- д) дуалістичний характер.

8. *Про яку ознаку юридичної аргументації йдеться: здійснюється на професійній основі юристами у формі практичної (правотворчої, правореалізаційної, правозастосовної та правоохоронної), наукової та освітньої діяльності:*

- а) вирішення юридичної справи;
- б) юридична справа;
- в) обґрунтованість доведення;
- г) здійснюється під час юридичної діяльності;
- д) дуалістичний характер.

9. *Про яку ознаку юридичної аргументації йдеться: ухвалення остаточного, юридично значущого рішення вповноваженим суб'єктом щодо результату розгляду юридичної справи:*

- а) вирішення юридичної справи;
- б) юридична справа;
- в) обґрунтованість доведення;
- г) здійснюється під час юридичної діяльності;
- д) дуалістичний характер.

10. *Про яку ознаку юридичної аргументації йдеться: об'єднує процес і результат обґрунтування та/або переконання:*

- а) вирішення юридичної справи;
- б) юридична справа;
- в) обґрунтованість доведення;
- г) здійснюється під час юридичної діяльності;
- д) дуалістичний характер.

11. *Складовими елементами юридичної аргументації є:*

- а) тези, схема, аналітика;
- б) концепція, доводи, висновки;
- в) гіпотеза, диспозиція, санкція;
- г) аналітика, твердження, санкція;
- д) тези, аргументи, форма.

12. *Тези як елемент юридичної аргументації називають:*

- а) аналітикою;
- б) концепцією;
- в) гіпотезою;
- г) санкцією;
- д) формою.

13. *Тези як елемент юридичної аргументації являють собою:*

- а) вихідні теоретичні чи фактичні положення, за допомогою яких обґрунтовується теза;
- б) спосіб, що застосовується для обґрунтування;
- в) норму права;
- г) положення, котре необхідно обґрунтувати;
- д) певні міркування, що пояснюють факт.

14. *Аргументи як елемент юридичної аргументації являють собою:*

- а) вихідні теоретичні чи фактичні положення, за допомогою яких обґрунтовується теза;
- б) спосіб, що застосовується для обґрунтування;
- в) норму права;
- г) положення, котре необхідно обґрунтувати;
- д) певні міркування, що пояснюють факт.

15. *Форма як елемент юридичної аргументації являє собою:*

- а) вихідні теоретичні чи фактичні положення, за допомогою яких обґрунтовується теза;
- б) спосіб, що застосовується для обґрунтування тези;
- в) норму права;
- г) положення, котре необхідно обґрунтувати;
- д) певні міркування, що пояснюють факт.

16. *Аргументи як елемент юридичної аргументації називають:*

- а) доводами;
- б) концепцією;
- в) гіпотезою;
- г) демонстрацією;
- д) формою.

17. *Форму як елемент юридичної аргументації називають:*

- а) доводами;
- б) концепцією;
- в) гіпотезою;
- г) демонстрацією;
- д) твердженням.

18. Як теза можуть виступати положення:

- а) історії;
- б) езотерики;
- в) правознавства;
- г) суду;
- д) науки.

19. У судово-слідчій діяльності доводять судження про окремі обставини злочинної події, а саме про:

- а) особу злочинця, співучасників, мотиви і мету злочину, місцезнаходження суду, де відбуватиметься судове засідання тощо;
- б) особу злочинця, співучасників, мотиви і мету злочину, місцезнаходження викрадених речей тощо;
- в) особу злочинця, співучасників, вплив злочину на суспільство, місцезнаходження викрадених речей тощо;
- г) особу потерпілого, адвоката та прокурора, мотиви і мету злочину, місцезнаходження викрадених речей тощо;
- д) особу судді, співучасників, мотиви і мету злочину, місцезнаходження викрадених речей тощо.

20. Як узагальнююча теза виступає низка взаємопов'язаних суджень, в яких викладаються всі суттєві обставини, що характеризують із різних сторін:

- а) особу злочинця;
- б) особу потерпілого;
- в) подію злочину;
- г) мету злочину;
- д) мотив злочину.

21. Аргументи можуть бути:

- а) теоретичними чи фактичними;
- б) загальними чи спеціальними;
- в) матеріальними або процесуальними;
- г) точними чи опосередкованими;
- д) письмовими чи усними.

22. Аргументи відповідають на запитання:

- а) чому саме цю тезу наведено?
- б) якими характеристиками можна описати конкретну тезу?
- в) чому виник злочин?
- г) чим обґрунтовується теза?
- д) скільки доказів містить теза?

23. Аргументи НЕ можуть бути:

- а) твердженням про факти;
- б) різними за своїм змістом судженнями;
- в) гіпотезами;
- г) аксіомами;
- д) теоретичними або емпіричними узагальненнями.

24. Які існують види аргументів:

- а) моральні, правові (юридичні), соціальні, аргументи про сподівання;
- б) психологічні, правові (юридичні), соціальні, аргументи про сподівання;
- в) моральні, правничі, соціальні, аргументи про сподівання;
- г) етичні, правові (юридичні), соціальні, аргументи про бажання;
- д) моральні, законоутворюючі, суспільні, аргументи про сподівання.

25. Однією з найстаріших моделей юридичної аргументації є:

- а) дедуктивна;
- б) індуктивна;
- в) герменевтична;
- г) цілісна;
- д) старовинна.

26. Про яку модель юридичної аргументації йдеться: «Відповідно до цієї моделі право трактується як внутрішньо узгоджена, замкнута система, тобто у створюваних законодавцем нормах передбачено все, а тому дедуктивним способом за допомогою чисто логічних операцій із них можна вивести відповідь на будь-яке запитання»:

- а) дедуктивну;
- б) індуктивну;
- в) герменевтичну;
- г) цілісну;
- д) старовинну.

27. Формування якої моделі юридичної аргументації пов'язане зі становленням і розвитком соціологічної юриспруденції та зі школою вільного, «живого права» Є. Ерліха та Р. Паунда:

- а) дедуктивної;
- б) індуктивної;
- в) герменевтичної;
- г) цілісної;
- д) старовинної.

28. Представники _____ остаточно підірвали довіру до силлогістичної моделі правового мислення, уможливаючи принципово інший підхід до обґрунтування правових норм і судових рішень. Вставте потрібне словосполучення замість пропуску:

- а) правового софізму;
- б) юридичного реалізму;
- в) школи права;
- г) правового інфантилізму;
- д) правового реалізму.

29. Яка з моделей юридичної аргументації самотійною моделлю стає лише тоді, коли єдність (когерентність) стає домінантною ідеєю:

- а) дедуктивна;
- б) індуктивна;
- в) герменевтична;
- г) цілісна;
- д) старовинна.

30. Види юридичної аргументації за способом зовнішньої об'єктивізації:

- а) аргументація діяння, аргументація правового акта;
- б) практична, наукова, освітня;
- в) правотворча, правореалізаційна, правоінтерпретаційна, правозастосовна;
- г) аналітична, діалектична;
- д) усна, письмова, діяльнісна.

31. Види юридичної аргументації за формами юридичної діяльності:

- а) аргументація діяння, аргументація правового акта;
- б) практична, наукова, освітня;
- в) правотворча, правореалізаційна, правоінтерпретаційна, правозастосовна;
- г) аналітична, діалектична;
- д) усна, письмова, діяльнісна.

32. Види юридичної аргументації за формою вираження:

- а) аргументація діяння, аргументація правового акта;
- б) практична, наукова, освітня;
- в) правотворча, правореалізаційна, правоінтерпретаційна, правозастосовна;
- г) аналітична, діалектична;
- д) усна, письмова, діяльнісна.

33. Види юридичної аргументації за стадіями правового регулювання суспільних відносин:

- а) аргументація діяння, аргументація правового акта;
- б) практична, наукова, освітня;

- в) правотворча, правореалізаційна, правоінтерпретаційна, правозастосовна;
- г) аналітична, діалектична;
- д) усна, письмова, діяльнісна.

34. Види юридичної аргументації за онтичною природою безпосереднього об'єкта:

- а) аргументація діяння, аргументація правового акта;
- б) практична, наукова, освітня;
- в) правотворча, правореалізаційна, правоінтерпретаційна, правозастосовна;
- г) аналітична, діалектична;
- д) усна, письмова, діяльнісна.

35. Види юридичної аргументації за галузевою приналежністю:

- а) попередня, проміжна, остаточна;
- б) класична та некласична;
- в) легістська, антропологічна, соціологічна;
- г) достатньо ефективна, частково ефективна, неефективна;
- д) в конституційному праві, цивільному праві, кримінальному праві, адміністративному праві, податковому праві.

36. Види юридичної аргументації за змістом використаних аргументів:

- а) попередня, проміжна, остаточна;
- б) класична та некласична;
- в) легістська, антропологічна, соціологічна;
- г) достатньо ефективна, частково ефективна, неефективна;
- д) в конституційному праві, цивільному праві, кримінальному праві, адміністративному праві, податковому праві.

37. Види юридичної аргументації за видом використовуваної логіки та відповідних аргументів:

- а) попередня, проміжна, остаточна;
- б) класична та некласична;
- в) легістська, антропологічна, соціологічна;
- г) достатньо ефективна, частково ефективна, неефективна;
- д) в конституційному праві, цивільному праві, кримінальному праві, адміністративному праві, податковому праві.

38. Види юридичної аргументації за рівнем впливовості:

- а) попередня, проміжна, остаточна;
- б) класична та некласична;
- в) легістська, антропологічна, соціологічна;
- г) достатньо ефективна, частково ефективна, неефективна;
- д) в конституційному праві, цивільному праві, кримінальному праві, адміністративному праві, податковому праві.

39. Види юридичної аргументації за темпоральним показником стосовно її предмета:

- а) попередня, проміжна, остаточна;
- б) класична та некласична;
- в) легістська, антропологічна, соціологічна;
- г) достатньо ефективна, частково ефективна, неефективна;
- д) в конституційному праві, цивільному праві, кримінальному праві, адміністративному праві, податковому праві.

40. Некласична юридична аргументація поділяється на такі види:

- а) логіка пропорціональна, предикатів тощо;
- б) логіка оцінок, норм, запитань, рішень, модальна, релевантна, діалектична;
- в) легістська, антропологічна, соціологічна;
- г) людиноцентрична, людиновимірна;
- д) економічна, моральна, політична, ідеологічна тощо.

41. Соціологічна юридична аргументація поділяється на такі види:

- а) логіка пропорціональна, предикатів тощо;
- б) логіка оцінок, норм, запитань, рішень, модальна, релевантна, діалектична;
- в) легістська, антропологічна, соціологічна;
- г) людиноцентрична, людиновимірна;
- д) економічна, моральна, політична, ідеологічна тощо.

42. Антропологічна юридична аргументація поділяється на такі види:

- а) логіка пропорціональна, предикатів тощо;
- б) логіка оцінок, норм, запитань, рішень, модальна, релевантна, діалектична;
- в) легістська, антропологічна, соціологічна;
- г) людиноцентрична, людиновимірна;
- д) економічна, моральна, політична, ідеологічна тощо.

43. Класична юридична аргументація поділяється на такі види:

- а) логіка пропорціональна, предикатів тощо;
- б) логіка оцінок, норм, запитань, рішень, модальна, релевантна, діалектична;
- в) легістська, антропологічна, соціологічна;
- г) людиноцентрична, людиновимірна;
- д) економічна, моральна, політична, ідеологічна тощо.

44. Оберіть твердження, що відображає поняття «доказ»:

- а) положення, судження, які використовують для доведення

(обґрунтування) тези та істинність яких уже раніше перевірено і підтверджено практикою;

б) істинні твердження, що визначають істинність тези, їх іноді називають підставами доведення;

в) міркування, що обґрунтовує істинність певного судження за допомогою інших суджень, істинність яких встановлена раніше;

г) процес і результат обґрунтування істинності (правильності) фактів та/або переконання у прийнятності сукупності аргументів стосовно юридично значущого питання, що виникає під час юридичної діяльності;

д) різновид соціальної відповідальності, що закріплений у законодавстві, і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника пізнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать.

45. Головна мета доказу як виду аргументації:

а) обґрунтування певного знання та сприйняття цього знання іншою стороною;

б) доведення інформації до суб'єкта злочину;

в) забезпечити встановлення істинних фактів;

г) переконання у прийнятності сукупності аргументів стосовно юридично значущого питання, що виникає під час юридичної діяльності;

д) встановити фактичні обставини справи.

46. На захист істинності певного твердження спрямована позиція:

а) диференціації;

б) багатогранності;

в) варіативності;

г) однозначності;

д) контроверсійності.

47. Оберіть характеристику, якій теза як елемент доказу НЕ має відповідати:

а) не містити в собі логічної суперечності;

б) бути чимось очевидним;

в) бути виразною, коректно сформульованою;

г) залишатися такою самою протягом процесу доведення (доказу), тобто не підмінятися іншою;

д) бути головним стрижнем (основою, метою) доведення.

48. Оберіть, що НЕ може бути основою доведення:

а) судження про факти;

б) санкції;

в) визначення;

г) норми, положення законодавства;

д) раніше доведені положення.

49. Вживання яких слів та словосполучень свідчить про демонстрацію:

- а) отже, внаслідок цього;
- б) перше, друге;
- в) привітальних та заключних;
- г) норма права, стаття закону;
- д) доказ, доведення.

50. Демонстрація як процес виведення тези із аргументів завжди має форму:

- а) судження;
- б) припущення;
- в) структури;
- г) умовиводу;
- д) доказу.

51. За методом здійснення доведення його класифікують на:

- а) законне та незаконне;
- б) загальне та спеціальне;
- в) пряма та непряма;
- г) формальне і логічне;
- д) дедуктивне, індуктивне, доведення за аналогією.

52. За способом визначення істинності тези доведення класифікують на:

- а) законне та незаконне;
- б) загальне та спеціальне;
- в) пряма та непряма;
- г) формальне і логічне;
- д) дедуктивне, індуктивне, доведення за аналогією.

53. Про який вид доведення йдеться: міркування від одиничного до загального, коли на підставі знання про окремі предмети класу роблять висновок про клас узагалі:

- а) пряме;
- б) непряме;
- в) дедуктивне;
- г) індуктивне;
- д) доведення за аналогією.

54. Про який вид доведення йдеться: «...можна проводити в разі, якщо порівнювані явища схожі у найістотніших ознаках, а відмінності між ними незначні. Інакше можна отримати вочевидь абсурдний висновок»:

- а) пряме;
- б) непряме;

- в) дедуктивне;
- г) індуктивне;
- д) доведення за аналогією.

55. Про який вид доведення йдеться: істинність тези встановлюється за допомогою використання суперечних до тези висловлень:

- а) пряме;
- б) непряме;
- в) дедуктивне;
- г) індуктивне;
- д) доведення за аналогією.

56. Про який вид доведення йдеться: істинність тези безпосередньо впливає з аргументів:

- а) пряме;
- б) непряме;
- в) дедуктивне;
- г) індуктивне;
- д) доведення за аналогією.

57. Про який вид доведення йдеться: висновок роблять від загального до одиничного. Загальне положення є більшим засновком міркування, а одиничний випадок – меншим:

- а) пряме;
- б) непряме;
- в) дедуктивне;
- г) індуктивне;
- д) доведення за аналогією.

58. За методологічним підґрунтям аргументи поділяються на:

- а) доказові та недоказові;
- б) ті, що обґрунтовують твердження про юридично значущі факти, та ті, що обґрунтовують твердження про право;
- в) дедукційні, індукційні та абдукційні;
- г) правові та позап правові;
- д) ті, що ґрунтуються на правовій топіці, на етиці у контексті правової аргументації, на теорії аргументації, котра бере за основний критерій виокремлення специфіку відношення між засновками та висновком.

59. За об'єктом аргументування аргументи поділяються на:

- а) доказові та недоказові;
- б) ті, що обґрунтовують твердження про юридично значущі факти, та ті, що обґрунтовують твердження про право;

в) дедукційні, індукційні та абдукційні;

г) правові та позаправові;

д) ті, що ґрунтуються на правовій топіці, на етиці у контексті правової аргументації, на теорії аргументації, котра бере за основний критерій виокремлення специфіку відношення між засновками та висновком.

60. За формою висновування аргументи поділяються на:

а) доказові та недоказові;

б) ті, що обґрунтовують твердження про юридично значущі факти, та ті, що обґрунтовують твердження про право;

в) дедукційні, індукційні та абдукційні;

г) правові та позаправові;

д) ті, що ґрунтуються на правовій топіці, на етиці у контексті правової аргументації, на теорії аргументації, котра бере за основний критерій виокремлення специфіку відношення між засновками та висновком.

61. За доказовою силою аргументи поділяються на:

а) доказові та недоказові;

б) ті, що обґрунтовують твердження про юридично значущі факти, та ті, що обґрунтовують твердження про право;

в) дедукційні, індукційні та абдукційні;

г) правові та позаправові;

д) ті, що ґрунтуються на правовій топіці, на етиці у контексті правової аргументації, на теорії аргументації, котра бере за основний критерій виокремлення специфіку відношення між засновками та висновком.

62. За засобами формування засновків аргументи поділяються на:

а) доказові та недоказові;

б) ті, що обґрунтовують твердження про юридично значущі факти, та ті, що обґрунтовують твердження про право;

в) дедукційні, індукційні та абдукційні;

г) правові та позаправові;

д) ті, що ґрунтуються на правовій топіці, на етиці у контексті правової аргументації, на теорії аргументації, котра бере за основний критерій виокремлення специфіку відношення між засновками та висновком.

63. За роллю в аргументаційній структурі аргументи поділяються на:

а) основні та додаткові;

б) прямі та непрямі;

в) законні та незаконні;

г) правові та позаправові;

д) ті, що походять від уповноважених на правове аргументування суб'єктів, та ті, що їх створюють у процесі інших різновидів юридично значущої діяльності.

64. За джерелом походження аргументи поділяються на:

- а) основні та додаткові;
- б) прямі та непрямі;
- в) законні та незаконні;
- г) правові та позаправові;
- д) ті, що походять від уповноважених на правове аргументування суб'єктів, та ті, що їх створюють у процесі інших різновидів юридично значущої діяльності.

65. Аргументування як змістових, так і формальних параметрів, а також завдання аргументації у правотворчості мають бути відображені в:

- а) стратегії розвитку джерела права;
- б) джерелі права;
- в) локальному нормативно-правовому акті;
- г) змісті проекту рішення;
- д) концепції джерел права чи іншому супровідному документі.

66. Мова права охоплює:

- а) мову локальних правових актів, мову правозастосовної практики, мову юридичної науки і юридичної освіти, мову юридичної журналістики;
- б) мову законодавства і підзаконних правових актів, мову правозастосовної практики, мову юридичної науки і юридичної освіти, мову юридичної журналістики;
- в) мову законодавства і підзаконних правових актів, мову правотлумачної практики, мову закладів вищої освіти, мову юридичної журналістики;
- г) мову законодавства і підзаконних правових актів, мову правозастосовної практики, мову медіаграмотності, мову фахової психології та журналістики;
- д) мову рішень суду, мову практики помічників депутатів місцевих рад, мову юридичної науки і юридичної освіти, мову юридичної журналістики.

67. У руслі семіотичного підходу мовою права є розроблена на основі _____ система знакових засобів, що слугує для фіксації, збереження і передачі юридично значущих результатів інтелектуальної діяльності. Вставте потрібне словосполучення замість пропуску:

- а) національної мови;
- б) європейської мови;
- в) американської мови;
- г) офіційної мови ЄС;
- д) англійської мови.

68. Що НЕ є ознакою мови права:

- а) жанр літературної мови;
- б) одна із професійних мов (разом із мовами медицини, техніки, мистецтва тощо);
- в) включає мову законодавства і підзаконних актів;
- г) розроблена на основі національної мови;
- д) включає мову юридичної науки і освіти.

69. Дані аргументації – це:

- а) будь-який вид відомостей про предмети, факти, поняття предметної сфери, невідомих до їх одержання, що є об'єктом зберігання, передачі й обробки;
- б) істинні твердження, що визначають істинність тези, їх іноді називають підставами доведення;
- в) міркування, що обґрунтовує істинність певного судження за допомогою інших суджень, істинність яких встановлена раніше;
- г) інформація, що слугує для обґрунтування твердження, припущення, гіпотези або іншого висновку;
- д) процес і результат обґрунтування істинності (правильності) фактів та/або переконання у прийнятності сукупності аргументів стосовно юридично значущого питання, що виникає під час юридичної діяльності.

70. Дані в кожній сфері аргументації суттєво визначаються тими _____, котрі в ній прийняті й котрі виявляються найбільш доцільними. Вставте потрібне слово замість пропуску:

- а) принципами;
- б) стандартами;
- в) основами;
- г) тезами;
- д) правилами.

71. Будь-які висновки з досліджуваної події повинні бути підтверджені посиланням на якісь об'єктивні дані, інакше висновок, навіть якщо він об'єктивно істинний, повинен бути визнаний нікчемним, тобто таким, що не має юридичного значення. Тільки _____ висновки є переконливими й породжують відповідні правовідносини. Вставте потрібне слово замість пропуску:

- а) доведені;
- б) чіткі;
- в) письмові;
- г) озвучені;
- д) запропоновані.

72. Кухар: «Замочування сухої квасолі протягом ночі перед приготуванням страв із цієї квасолі скорочує час готування. Однак готування квасолі без попереднього замочування дає більш пухку готову квасолю. Тому, якщо якість страви з квасолі важливіша, ніж її швидке приготування, суху квасолю не варто попередньо замочувати». Оберіть припущення, необхідне для обґрунтування міркування кухаря:

- а) зовнішній вигляд страви настільки ж важливий, як і її смак;
- б) пухка квасоля підвищує якість страви;
- в) чим пухкіша квасоля, тим кращий її вигляд;
- г) немає страв, якість яких підвищувалася б від швидкого приготування;
- д) жоден із інших складників квасолевої страви, окрім самої квасолі, не потребує попереднього замочування.

73. Публій Сир: «Дружба завжди корисна». Що є запереченням цього твердження:

- а) ворожнеча завжди корисна;
- б) дружба завжди не корисна;
- в) ворожнеча ніколи не корисна;
- г) ворожнеча інколи корисна;
- д) дружба інколи не корисна.

74. Андрій: «У мене сестер утричі більше, ніж братів, а в моєї сестри Лариси братів стільки ж, скільки й сестер». Скільки дітей у родині Андрія і Лариси?

- а) у родині Андрія і Лариси 5 дітей;
- б) у родині Андрія і Лариси 6 дітей;
- в) у родині Андрія і Лариси 7 дітей;
- г) у родині Андрія і Лариси 8 дітей;
- д) у родині Андрія і Лариси 9 дітей.

75. Правило компанії Google: якщо жоден із кандидатів, які успішно пройшли відбір на посаду юриста в компанії, на момент конкурсу не працює в компанії, то на посаду має бути зарахований кандидат, який має найвищий рейтинг. Застосування правила компанії Google: кандидат Голенко не має бути зарахований на посаду в компанію Google, оскільки на цю посаду буде зарахований кандидат Мережко. За якою із запропонованих умов, якщо вона виконується, застосування правила компанії Google є обґрунтованим:

- а) кілька кандидатів на момент конкурсу працюють у компанії Google, але ні Голенко, ні Мережко у ній не працюють;
- б) усі кандидати успішно пройшли відбір, але жоден із них не працює в компанії Google;
- в) жоден із кандидатів не працює в компанії Google на момент конкурсу, причому Мережко має найвищий рейтинг;

г) Голенко працює в компанії Google, але Мережко має найвищий рейтинг за підсумками відбору на посаду;

д) з-поміж усіх кандидатів, які успішно пройшли відбір і не працюють в компанії Google, Мережко має найвищий рейтинг.

76. Довідка: у своєму листі № 106 Сенека-молодший як докір пише «Учимося не для життя, а для школи», інакше кажучи, стверджує, що неправильно вчитися не для життя, а для школи. Яке з тверджень еквівалентне твердженню «неправильно вчитися не для життя, а для школи»:

- а) правильно вчитися або для школи, або для життя;
- б) правильно вчитися не для школи, а для життя;
- в) правильно вчитися для школи, а не для життя;
- г) правильно не вчитися ані для школи, ані для життя;
- д) правильно вчитися як для школи, так і для життя.

77. Підприємець: «Висновки щодо національних особливостей культури праці в Німеччині та в Україні можна зробити на основі такого факту з мого досвіду. У 1993 р. мені знадобилося перевезти фурами 700 велосипедів із Німеччини до України. Троє німецьких робітників попросили за їх завантаження 15 євро за годину на кожного. Мені це здалося дорого, але погодився, хоча й припускав, що вони будуть тягнути час, адже оплата погодинна, а отже, чим довше вантажиш – тим більше отримувеш. Проте німці накинулася на велосипеди й уже за 2 год. 45 хв. закінчили роботу. Приїхали мої фури в Україну. Підрядник, якого я знайшов для розвантаження, сказав, що для роботи йому потрібні 8 робітників. Розвантажували вони велосипеди два дні по вісім годин... Те, що троє завантажили за менш ніж 3 години! Таким чином, наша культура праці набагато нижча за німецьку». Яке з наведених тверджень свідчить про найбільший недолік аргументації підприємця:

а) не можна порівнювати робітників різних країн, особливо якщо ці робітники працюють у країнах із різною економічною ситуацією;

б) умови праці під час завантаження й розвантаження можуть мати істотні відмінності;

в) вартість послуг в Україні за розвантаження велосипедів не наведено;

г) про умови праці в Німеччині домовлялися всі робітники разом, а в Україні – підрядник;

д) обмежена репрезентативність даних не може забезпечити достовірність висновків про відмінності культури праці в Україні й Німеччині.

78. Зоряна: «У мене вдвічі більше братів, ніж сестер, а в мого брата Костянтина сестер удвічі більше, ніж братів. Скільки дітей у родині Зоряни і Костянтина?»

- а) у родині Зоряни і Костянтина 2 дітей;
- б) у родині Зоряни і Костянтина 3 дітей;
- в) у родині Зоряни і Костянтина 4 дітей;
- г) у родині Зоряни і Костянтина 5 дітей;
- д) у родині Зоряни і Костянтина 6 дітей.

79. Лікар: «Наші дослідження показали, що ймовірність потерпати від безсоння серед працівників, які у своїй роботі часто їздять у закордонні відрядження, значно вища за ймовірність потерпати від безсоння серед працівників, які не їздять у такі відрядження. У закордонних відрядженнях людина стикається з різними стресами, пов'язаними зі зміною часових поясів, порушенням звичного розпорядку дня, необхідністю вживатися в нову культуру, із чим не стикається той, хто не подорожує. Таким чином, можна стверджувати, що ці стреси спричиняють безсоння». Яке з наведених тверджень, якщо воно істинне, найбільше посилює аргументацію лікаря:

- а) радикальні зміни клімату та порушення звичного розпорядку дня, спричинені закордонними відрядженнями, можуть бути корисними для певної кількості людей, які потерпають від безсоння;
- б) деякі підприємці, які їздили в закордонні відрядження, дуже втомилися;
- в) більшість закордонних бізнес-відряджень працівники здійснюють до країн-сусідів;
- г) частка тих працівників, які при прийомі на роботу, що передбачає закордонні відрядження, уже потерпали від безсоння, не була більшою за частку тих, які при прийомі на роботу, що не передбачає закордонних відряджень, також уже потерпали від безсоння;
- д) певна кількість працівників отримує задоволення від зміни часових поясів і занурення в інші культури.

80. Банкір: «Банки часто пропонують різноманітні безкоштовні сервіси своїм новим клієнтам, але це неправильно: будь-які привілеї варто надавати постійним клієнтам, оскільки саме на них тримається економічне благополуччя банків». Яке з наведених тверджень, якщо воно істинне, найбільше посилює аргументацію банкіра:

- а) як правило, депозитні та кредитні ставки банків мало відрізняються;
- б) більшість людей, обираючи банк уперше, стає його клієнтом назавжди;
- в) більшість банків веде схожу політику, пропонуючи клієнтам практично однаковий спектр послуг за одну й ту саму ціну;
- г) надання безкоштовних сервісів усім своїм клієнтам є занадто збитковим для банків;

д) банки більш успішні, якщо вони надають спеціальні привілеї своїм найвідданішим клієнтам.

81. Філолог: *«Крилатий вислів «Людині властиво помиляться» є скороченням афоризму Сенеки-старшого «Людині властиво помиляться, але нерозумно наполягати на власних помилках». Яке з наведених тверджень є запереченням скороченого афоризму Сенеки-старшого «Людині властиво помиляться»:*

- а) є люди, які ніколи не помиляються;
- б) ніхто ніколи не помиляється;
- в) усі завжди помиляються;
- г) кожна людина періодично помиляється;
- д) певні люди інколи помиляються.

82. Експерт: *«Кожна елементарна частинка Всесвіту має надзвичайно просту й довершену структуру. Як наслідок, і Всесвіт є простим та довершеним за своєю структурою». Яке з тверджень НЕ є аналогічним за формою до умовиводу експерта:*

- а) кожен аргумент захисту – переконливий, а значить, і весь захист є переконливим;
- б) кожна деталь цього стільця металева. Це означає, що і сам стілець металевий;
- в) кожна деталь цієї машини є досконалою. Значить, і сама машина досконала;
- г) кожне речення в цьому детективі майстерне. Значить, весь детектив також майстерний;
- д) кожна деталь цього стелажа міцна, а значить і весь стелаж міцний.

83. Політик: *«Однією зі спроб установити міру свободи вибору була пропозиція використовувати для цього кількість альтернатив: чим більше альтернатив, тим більше свободи. Але це не відображає якісного боку питання. Свобода визначається не тільки кількістю альтернатив, але й ступенем їхньої якісної різноманітності. Так, гравець у спортлото має обирати 6 чисел із діапазону 1,2, ... 49 і, як свідчать обрахунки, він має для цього дуже багато варіантів вибору – понад 10 000 000. Натомість турист, який обирає туристичну подорож із-поміж усього 4 доступних варіантів, наприклад, Італія, Аляска, Індія, Нова Зеландія, має значно більше свободи». Як можна охарактеризувати метод, що його застосовує політик для аргументування свого твердження:*

- а) виводить один загальний принцип із іншого, більш загального принципу;
- б) виводить загальний принцип на основі аналізу конкретних прикладів;
- в) робить висновок про конкретний приклад на основі загального

принципу;

- г) наводить конкретний приклад для підтвердження загального принципу;
- д) робить логічний висновок про конкретний приклад від супротивного.

84. *Експерт: «Моніторингові дослідження якості початкової освіти в масштабах країни засвідчили, що середній результат учнів у малих класах нижчий, ніж середній результат учнів у великих класах. Із цього можна дійти висновку, що для підвищення якості початкової освіти необхідно збільшувати кількість учнів у класах». Яке з наведених тверджень, якщо воно істинне, найбільше послаблює аргументацію експерта:*

- а) підвищенню якості початкової освіти сприяє інформатизація навчального процесу;
- б) у великому класі більше дівчаток, ніж хлопчиків;
- в) робота у великих класах потребує більшої підготовки вчителя;
- г) малі класи здебільшого наявні у школах, що розташовані в селах, де культурні й соціально-економічні умови життя учнів, як правило, суттєво гірші, ніж у містах;
- д) у переважній більшості країн світу має місце тенденція до зменшення класів у початковій школі.

85. *Психіатр: «Позбутися будь-якої звички складно, особливо якщо вона пов'язана зі вживанням адиктивних речовин, що викликають залежність (наркотики, нікотин, алкоголь тощо). Люди, які позбулися певних звичок, як правило, були вмотивовані негайним ефектом, а не віддаленим у часі. Тому ті, хто позбувся залежності від куріння, були найімовірніше вмотивовані тим, що до них одразу краще почало ставитись оточення, ніж турботою про власне здоров'я, оскільки...». Яке з наведених закінчень, якщо сказане в ньому відповідає дійсності, найбільше посилить аргументацію психіатра:*

- а) ...звички, пов'язані зі вживання адиктивних речовин, як правило, становлять більшу загрозу для здоров'я, ніж ті, що не пов'язані з їх вживанням;
- б) ...у більшості випадків подолання людьми звички курити не давало моментального ефекту на стан здоров'я;
- в) ...деяким формам поведінки, що загрожують здоров'ю, може запобігти соціальний тиск оточення;
- г) ...більшість людей, які позбулися звички курити, досягли цього після кількох невдалих спроб;
- д) ...кожен, хто успішно позбувся звички курити, зробив це або завдяки благотворному соціальному впливу, або завдяки турботі про власне здоров'я.

86. *Культуролог: «Малоймовірно, що хтось буде заперечувати, що абсурдно критикувати когось за критичність. Цілком зрозуміло, що люди мають оцінювати одне одного й що при цьому не всі оцінки будуть позитивними. Водночас мудрість полягає в запобіганні засуджувальному мисленню. Засуджувально мислити – значить, не просто негативно оцінювати іншого, а робити це ще до того, як було докладено максимальних зусиль, аби його зрозуміти». Яке з наведених тверджень найбільш точно виражає головну думку культуролога:*

- а) абсурдно критикувати когось по життю;
- б) негативна оцінка – це погано;
- в) мудрість полягає в запобіганні засуджувальному мисленню;
- г) малоймовірно, що хтось буде заперечувати, що критикувати когось за критичність абсурдно;
- д) не всі оцінки людьми одне одного можуть бути позитивними.

87. *Психолог: «Добре відомо, що гнів часто призводить до тимчасового підвищення кров'яного тиску. Нещодавні дослідження також засвідчили, що люди, які легко впадають у стан гніву, мають суттєво вищу ймовірність мати постійно високий кров'яний тиск, ніж люди з більш урівноваженим характером. Зіставлення цих даних із даними багаторічних спостережень, котрі свідчать, що у людей із постійним високим тиском крові більше шансів мати захворювання серця, дає підстави для висновку, що сердечні захворювання можуть бути наслідком дії психологічних чинників». Яке з наведених тверджень, якщо воно істинне, може послабити аргументацію психолога:*

- а) психологічні фактори, що зумовлюють постійний високий кров'яний тиск, зазвичай спричиняють те, що люди легко впадають у стан гніву;
- б) ті люди, які дізналися, що мають захворювання серця, мають схильність упадати в розпач від найменших труднощів;
- в) тим, хто легко впадає в стан гніву, як правило, складніше повністю відновитися після серцевого нападу, ніж іншим людям;
- г) у людей із урівноваженим характером високий кров'яний тиск практично ніколи не призводить до серцевих захворювань;
- д) ліки, що створені для зниження високого кров'яного тиску, можуть сильно впливати на настрій тих, хто їх уживає.

Словникова робота:

аналіз даних, аналіз фактів, аргумент, аргументація, вірогідність, герменевтика, герменевтична модель, дедуктивна модель, доведення, доказ, дослідження доказів, емпіричний підхід, індуктивна модель, когерентність, конфлікт, логіка, логіко-аналітичні докази, механічна юриспруденція, мова права, моделі аргументації, наука, наукове дослідження, оцінка, оцінка доказів, правозастосування, правотворчість, рішення, спростування, суд,

судова аргументація, судові рішення, судочинство, теза, теорія юридичної аргументації, факти, цілісна модель, школа правового реалізму, юридична аргументація, юридичний формалізм, юрисдикція.

Нормативні акти:

- ❖ Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18–22. Ст. 144.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print1389891188543116>.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 07 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50).
- ❖ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
- ❖ Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 липня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.
- ❖ Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.
- ❖ Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14–15. № 16–17. Ст. 133.
- ❖ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
- ❖ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

Спеціалізована література:

1. Абрамович Р. М. Особливості судової аргументації при застосуванні принципу незворотності дії закону в часі в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2013. Т. 144–145. С. 17–20.
2. Барабаш Т. М. Моніторинг теорії доказування у процесуальному праві України. *Судова апеляція*. 2009. № 2 (15). С. 6–15.
3. Гладунський В. Н. Логіка : підруч. для студ. вищих навч. закладів.

Львів : Афіша, 2005. 320 с.

4. Григор'єва В. В. Аргументація судового рішення як умова забезпечення його стабільності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 141–143.

5. Дудаш Т. І. Базові поняття теорії правової аргументації: зміст та співвідношення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 28–33. URL : http://lsej.org.ua/9_2022/9_2022.pdf.

6. Дудаш Т. І. Особливості аргументування рішень Європейського суду з прав людини (до характеристики методологічних підходів). *Право України*. 2017. № 4. С. 86–96.

7. Дудаш Т. І. Склад (корпус) правової аргументації: загальнотеоретична характеристика. *Публічне право*. 2021. № 2 (42). С. 138–148.

8. Дума В. В. Правозастосовча діяльність та форми її здійснення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2010. 216 с.

9. Журбелюк Г. В. Правова аргументація в судочинстві України: до історії становлення. *Наукові записки НаУКМА*. 2012. Т. 129. С. 22–25.

10. Загальна теорія права : підруч. / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

11. Калмикова Я. С. Речові докази як засоби доказування в адміністративному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 119–125.

12. Кістяник В. І. Вплив моделі правової аргументації Р. Дворкіна на судові рішення. *Наукові записки НаУКМА*. 2013. Т. 144–145. С. 21–24.

13. Кістяник В. І. Особливості аргументації в судах загальної юрисдикції. *Наукові записки НаУКМА*. 2015. Т. 168. С. 52–56.

14. Кістяник В. І. Правова аргументація: сучасні підходи до її розуміння в зарубіжних дослідженнях. *Наукові записки НаУКМА*. 2012. Т. 129. С. 20–22.

15. Кістяник В. І. Судова аргументація: особливості, порівняльний аналіз та вітчизняна і зарубіжна практика : автореф дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2021. 22 с.

16. Козюбра М. І. Загальнотеоретичне правознавство в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. Київ, 2017. Т. 193. С. 3–11.

17. Козюбра М. І. Моделі (типи) юридичної аргументації. *Наукові записки НАУКМА*. 2013. Т. 144–145. С. 3–8.

18. Козюбра М. І. Теорія юридичної аргументації: історія становлення, стан і перспективи у вітчизняній юриспруденції // Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна : зб. наук. статей / гол. ред. А. Мелешевич. Київ : Дух і літера, 2013. 608 с. С. 559–582.

19. Кривицький Ю. В. Юридична аргументація: доктринальне розуміння

та методологічний потенціал. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 36–45.

20. Лобач О. М. Юридична аргументація в податковому праві (загальний огляд). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 193. С. 30–37.

21. Луць Л. А. Аргументація у правотворчій діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 168–173.

22. Луць Л. А. Теорія правових актів: вимога часу. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 14–21.

23. Ляшенко Р. Д. Природа правової аргументації. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 4 (1). С. 21–25.

24. Майданик Р. Основи аргументації рішення суду в цивільному судочинстві. *Право України*. 2016. № 10. С. 95–107.

25. Манько, Д. Г. Юридична аргументація: поняття та технології здійснення. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. С. 21–23.

26. Меленко О., Стратій О. Аргументація в конституційному судочинстві: засади та проблеми реалізації в Україні. *Юридичний вісник*. 2021. № 5. С. 7–16.

27. Мельник М. О. Вплив висновків школи правового реалізму на теорію юридичної аргументації. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 193. С. 26–30.

28. Николина К. В. Правова доктрина як джерело юридичної аргументації в процесі захисту прав людини. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 175–179.

29. Олійник О. Б. Наукові засади розвитку інституту юридичної риторики: в контексті теорії юридичної аргументації. *Держава і право*. 2010. Вип. 49. С. 42–49.

30. Погребняк С. Юридична аргументація // Петришин О. В., Лемак В. В., Максимов С. І. та ін. *Загальна теорія права : підруч.* Харків : Право, 2020. 568 с. С. 440–454.

31. Політюк А. П. Аргументація як предмет неформальних досліджень (неформальна логіка та риторична аргументація) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.06. Київ, 2015. 18 с.

32. Правозастосування : мультимедійний навч. посібник Національної академії внутрішніх справ. *Національна академія внутрішніх справ*. URL : <https://arm.naiu.kiev.ua/books/enforcement/info/lec4.html>.

33. Рабінович П. Правова аргументація (вихідні загальнотеоретичні характеристики). *Юридичний вісник України*. 2015. № 17–18. С. 22.

34. Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Аргументи у правовій аргументації: деякі загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 47–68.

35. Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Правова аргументація: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 8–20.

36. Сало В. А. Юридична аргументація та її структурні елементи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 4. Т. 1. С. 33–36.
37. Стахівський С. М. Збирання доказів як елемент процесу доказування. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3. С. 264–267.
38. Сумарокова Л. М. Основи логіки : навч. посібник для юрид. вузів. Одеса : Фенікс, 2011. 236 с.
39. Титов В. Основні західні теорії юридичної аргументації. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1–2. С. 193–201.
40. Чорнобай О. Л. Аргументативна практика у судовому процесі: до постановки проблеми. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 850. С. 300–306.
41. Чорнобай О. Л. Доведення (доказ) і спростування як види аргументації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 855. С. 264–273.
42. Чорнобай О. Л. Зasadничі принципи юридичної аргументації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2020. № 4 (28). С. 126–131.
43. Чорнобай О. Л. Софістика як дискурсивна практика правової аргументації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 845. С. 443–453.
44. Чорнобай О. Л. Становлення та перспективи вітчизняної юридичної аргументації. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2019. № 2 (36). С. 33–36.
45. Щербина О. Ю. Аналітичний та герменевтичний аспекти логічного аналізу юридичної аргументації. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 72. С. 477–481.
46. Щербина О. Ю. Логіка та юридична аргументація : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 303 с.
47. Щербина О. Ю. Логічне моделювання та юридична аргументація. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. № 1. С. 50–53.
48. Щербина О. Ю. Логічний аналіз юридичної аргументації : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.06. Київ, 2014. 424 с.
49. Щербина О. Ю. Специфіка витлумачення терміна «юридична аргументація» у логіко-юридичних студіях. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2016. № 25. С. 61–66.
50. Юркевич О. Практична логіка юристів: методологічний підхід. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 234–243.
51. Юркевич О. М., Титов В. Д., Куцелал С. В. та ін. Юридична аргументація : Логічні дослідження : кол. монографія / за заг. ред. О. М. Юркевич. Харків, 2012. 211 с.
52. Юркевич О. М., Титов В. Д., Куцелал С. В. та ін. Юридична

аргументація. Логічні дослідження : монографія / за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-е вид., перероб. та доп. Харків : Право, 2015. 336 с.

53. Alexy R. A. Theory of Legal Argumentation: the Theory of Rational Discourse as Theory of Legal Justification / trans. by R. Adler and N. MacCormick. Oxford : Clarendon Press, 1989. 320 p.

54. Atienza M. Como evaluar las argumentaciones judiciales. *Diánoia*. 2011. Vol. LVI. Num. 67. P. 113–134.

55. Bell J. Sources of Law. *The Cambridge Law Journal*. 2018. Vol. 77. P. 40–41

56. Bell J. The Argumentative Status of Foreign Legal Arguments. *Utrecht Law Review*. 2012. Vol. 8. Issue 2. P. 8–19.

57. Bermejo-Luque L. Giving Reasons. A Linguistic-Pragmatic Approach to Argumentation Theory. Argumentation Library. Vol. 20. Dordrecht : Springer, 2011. 209 p.

58. Dudash T. Analyzing Legal Argumentation: What Theoretical Model is the Most Comprehensive? *Studia Iuridica Lublinensia*. 2022. Vol. 31. No 3. P. 85–103.

59. Ehrlich E. Die soziologie des Recht. Berlin, 1986. 243 s.

60. Feteris E. T. Fundamentals of Legal Argumentation: A Survey of Theories on Justification of Judicial Decisions. 2-d ed. Argumentation Library. Vol. 1. Dordrecht : Springer Science+Business Media, 2017. 361 p.

61. Guthrie C., Rachilinski J. J., Wistrich A. J. Blinking on the Bench: How Judges Decide Case. *Cornell Law Review*. Nov. 2007. P. 1–43.

62. Hutcheson J. C. The Judgment Intuitive: The Function of the «Hunch» in Judicial Decision. *Cornell Law Review*. April 1929. Vol. 14. Issue 3. P. 274–288.

63. Luts L. Argumentation in law enforcement activities. *Theory of state and law*. 2022. № 5. P. 98–112.

64. Singer J. Legal realism now. *California Law Review*. 1988. Vol. 76. No. 2. P. 465–544.

65. Tumonis V. Legal Realism and Judicial Decision-Making. *Jurisprudence*. 2012. № 19 (4). P. 1361–1382.

66. Van Eemeren F. H. van, Garssen B., Krabbe E. C. W., etc. Handbook of Argumentation Theory. Dordrecht : Springer, 2014. 988 p.

67. Walton D. N. Legal argumentation and evidence. Pennsylvania : Pennsylvania State University, 2002. 368 p.

68. Yang J. T. D. Visualizing Argumentation – Software Tools for Collaborative and Educational Sense Making / ed. : P. Kirschner, S. Buckingham-Shum, C. Carr. *Educational Technology & Society*. 2003. Vol. 6. Issue 3. P. 86.

Навчальне видання

ПРАКТИКУМ ІЗ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА:
ПРАКТИКА ТЛУМАЧЕННЯ
І ЗАСТОСУВАННЯ

Навчальний посібник

Колектив авторів

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
Заслуженого юриста України
Наливайко Лариси Романівни*

Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самотуда*
Редактор *О. Ю. Чижевська*

Підп. до друку 20.02.2024. Формат 60x84/16. Друк – цифровий. Гарнітура – Times.
Ум.-друк. арк. 15,11. Обл.-вид. арк. 16,25. Зам. № 11/24-нп

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 6054 від 28.02.2018